

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dövényi Zoltán: A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon	335
Kiss Tamás – Csata István: A magyar népesség előreszámításának lehetőségei Erdélyben	360
Hablicsek László: Népességünk következő évtizedei – különös tekintettel a területi különbségekre	392
Tóth Olga – Dupcsik Csaba: Családok és formák – változások az utóbbi ötven évben Magyarországon	430

FIGYELŐ

Népesedési folyamatok a 20. század második felében, 21. század elején. Ünnepi konferencia a <i>Demográfia</i> folyóirat ötvenedik születésnapja alkalmából	438
Nemzetközi demográfiai konferencia Budapesten Social Exclusion and the Changing Demographic Portrait of Europe (Kirekesztődés és Európa új demográfiai térképe)	439

IRODALOM

KÖNYVEK

François Héran: <i>Le temps des immigrés. Essai sur le destin de la population française.</i> (A bevándorlók kora. Gondolatok a francia nép sorsáról.) Seuil, Paris, 2007, 112 p. (Makay Zsuzsanna)	451

FOLYÓIRATCIKKEK

Livi Bacci, M.: The depopulation of Hispanic America after the Conquest. (Spanyol-Amerika elnéptelenedése a hódítás után.) <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/2. 199–232. p. (Óri Péter)	453
Caldwell, J. C.: On net intergenerational wealth flows: an update. (A javak nemzedékek közötti áramlása mérlegének újraértékelése.) <i>Population and Development Review</i> , 31. 2005/4. 721–740. p. (Óri Péter)	456
Coleman, D.: Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. (Bevándorlás és etnikai változások az alacsony termékenységű országokban: egy harmadik demográfiai átmenet.) <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/3. 401–446. p. (Óri Péter)	459

- Reher, D. S.: Towards long-term population decline: a discussion of relevant issues. (Hosszú távú népességsökkenés felé: a lényeges kérdések taglalása). *European Journal of Population*, 23. 2007/2. 189–207. p. (Őri Péter) 462

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demography	466
European Journal of Population	467
Genus	467
Journal of Marriage and the Family	468
Population	469
Population and Development Review	470
Population Research and Policy Review	470
Population Studies	471
Population Trends	472
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	473

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Zoltán Dövényi: Structural and spatial characteristics of internal migration in Hungary	335
Tamás Kiss – István Csata: Population projections for the ethnic Hungarian population of Transylvania	360
László Habcsek: Population prospects in the next decades with special respect to the spatial differences	392
Olga Tóth – Csaba Dupcsik: Families and forms – changes in Hungary during the last fifty years	430

CHRONICLE

Demographic development in the second half of the 20 th century and at the beginning of the 21 st century. Demographic conference in Budapest	438
International demographic conference in Budapest. Social Exclusion and the Changing Demographic Portrait of Europe	439

REVIEW

BOOKS

François Héran: <i>Le temps des immigrés. Essai sur le destin de la population française.</i> (The time of immigrants. A study on the destiny of the French population.) Seuil, Paris, 2007, 112 p. (Zsuzsanna Makay)	451

ARTICLES

Livi Bacci, M.: The depopulation of Hispanic America after the Conquest. <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/2. 199–232. p. (Péter Óri)	453
Caldwell, J. C.: On net intergenerational wealth flows: an update. <i>Population and Development Review</i> , 31. 2005/4. 721–740. p. (Péter Óri)	456
Coleman, D.: Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/3. 401–446. p. (Péter Óri)	459
Reher, D. S.: Towards long-term population decline: a discussion of relevant issues. <i>European Journal of Population</i> , 23. 2007/2. 189–207. p. (Péter Óri)	462

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demography	466
European Journal of Population	467
Genus	467
Journal of Marriage and the Family	468
Population	469
Population and Development Review	470
Population Research and Policy Review	470
Population Studies	471
Population Trends	472
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	473

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

A BELFÖLDI VÁNDORMOZGALOM STRUKTURÁLIS ÉS TERÜLETI SAJÁTÓSÁGAI MAGYARORSZÁGON¹

DÖVÉNYI ZOLTÁN

A probléma felvetése

A vándormozgalmak motívumai szerteágazóak, ezek részletes számbavételét ezúttal mellőzzük. Csak arra utalnánk, hogy a jelentős politikai, gazdasági és társadalmi változások valamilyen mértékben és módon erre is rányomják a bélyegüket.

A modernkori Magyarország meglehetősen „sűrű” történelmében szintén érvényesül ez az összefüggés, de a különböző sorsfordulók inkább a nemzetközi vándorlásban jártak látványosabb következményekkel (Amerikába vándorlás az I. világháború előtt, menekülthullámok mindkét világháború után, az 1956-os exodus stb.)

Ebből persze nem következik, hogy a belső vándormozgalom eltörpült volna a nemzetközi migráció mögött. Erről nincs szó, csak éppen mások és kevésbé látványosak a megjelenési formái, ugyanakkor a következményei akár messzehatóbbak is lehetnek. Ez egyaránt vonatkozik Magyarországon II. világháború utáni történetének két generálisan eltérő korszakára, mind az államszocialista periódusra, mind az 1990 utáni, a rendszerváltozással induló időszakra. Az utóbbi egyébként a vándormozgalom szempontjából átmeneti típusnak fogható fel, mivel konszolidált jellege ellenére érzékelhető következményekkel járt a belső migrációra nézve is. Így mindenképpen indokolt ennek szemügyre vétele, elsősorban az alábbi aspektusokból:

- a vándorlási volumen alakulása, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy a rendszerváltozás együttjárt-e a mobilitás növekedésével;
- a vándorlásban részt vevők összetételének alakulása;
- a belső vándormozgalom területi jellemzői;
- az egyes településkategóriák vándorlási sajátosságai;
- az urbanizációs ciklus és a migráció kapcsolata;

¹ A tanulmány a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Népesedési folyamatok a 20. század második felében, a 21. század elején” című ünnepi konferenciáján, 2007. június 5-én elhangzott előadás írott változata.

- a migrációs döntések mögött álló makro- és mikroszintű folyamatok és események.

Az elmúlt évtizedek vándormozgalmának áttekintése során azonban nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a múlt ebben is mindig jelen van. Esetünkben ez úgy értendő, hogy az egyes időszakok migrációs sajátosságai nem jelentéktelen mértékben az előző korszakokban gyökereznek. Ezért a történetekben nem feltétlenül mutatkoznak szakadások, például az 1990-es rendszer-változás sem jelentett ezen a téren határozott cezurát. Ebből kiindulva mindenképpen szükséges röviden áttekinteni az államszocialista időszak migrációs folyamatainak jellemző vonásait is.

A belső vándormozgalom sajátosságai a szocializmus időszakában (1949–1989)

Az itt vizsgálandó négy évtized belső vándormozgalmában, intenzitását tekintve, két szakasz különíthető el: a II. világháború végétől az 1950-es évek végéig, illetve az 1960-as évek elejéig zajlott az ország legmélyrehatóbb belső migrációja, ami ezt követően tendenciájában fokozatosan csökkenő intenzitású vándormozgalomba ment át (I. ábra).²

A valóban tömeges méretű belső migrációval jellemezhető első szakaszban jórészt feloldódtak a korábban kialakult népesedési feszültségek, a túlnépesedett területek (elsősorban az Alföld) elhagyására ekkor nyílt lehetőség. Ez első lépésben a földreformhoz (1945) és a németek kitelepítéséhez (1946–1949) kapcsolódott, az igazi lendületet azonban az 1950-es évek első felének erőltetett iparosítása és az ehhez kapcsolódó munkahelyteremtés adott a folyamatnak. Így a migráció fő célterülete Budapest és környéke, valamint a nehézipari körzetek és a bányavidékek lettek. Más aspektusból nézve, a vándorlás a mezőgazdasági térségekből a gazdaságilag fejlettebb vidékekre, a kisebb településekből a nagyobbakba, a falvakból a városokba irányult.

A rendelkezésre álló – eléggé szórványos – adatok alapján az 1950-es évek Magyarországra nézve egy (lakó)helyét kereső társadalom képe bontakozik ki. Az mindenképpen feltűnő, hogy az 1957-es év mind az állandó, mind pedig az ideiglenes vándorlások terén csúcsot produkált: az előbbit illetően több mint 470, az utóbbi kategóriában pedig közel 430 ezer vándorlót³ regisztrált a korabeli statisztika. Amennyiben ezek az adatok korrektek, akkor ez 1000 lakosra 48,0, illetve 43,6 vándorlást jelent.⁴

² A vándorlások évi nagyságára vonatkozó megfelelő statisztikai adatok az 1960 előtti időszakból nem állnak rendelkezésre.

³ Visszavándorlók nélkül.

⁴ Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy a belföldi vándormozgalomnak ez az átmeneti megugrása vajon összefüggésben van-e az 1956-os eseményekkel, vagy valami másról van

A belső vándormozgalom fő mozgatója már az 1940-es évek végétől a munkahelyek igen gyors területi átrendeződése. Ennek következményeként a hagyományos agrártérségek falusi településein viszonylag rövid idő alatt átlagosan a felére esett vissza a munkahelyek száma. Hosszabb időtávon (1949–1980) nézve ez azt jelentette, hogy a mezőgazdasági térségekben felnövő fiatalok mindössze 30–60%-ának jutott helyben álláslehetőség, miközben a jóval kisebb kiterjedésű ipari-bányászati területeken a munkahelyek száma kétháromszorosan haladta meg a potenciálisan munkába lépőkét (Sárfalvi 1991).

Ebben a helyzetben a falusi népesség gyors reagálásra kényszerült, s ennek eredményét a II. ábra mutatja. Ebből kitűnik, hogy 1949–1960 között szinte minden vidéki térség vándorlási veszteséget szenvedett el, függetlenül a településhálózat milyenségétől: az elvándorlás volumenében inkább az Alföld népes falvait, arányaiban viszont a többi országrész aprófalvas térségeit érintette jobban. A két népszámlálás között közel másfél millióan változtattak lakóhelyet – azaz elvándoroltak –, s ezeknek kétharmada (több mint 1 millió fő) községben lakott.

Az elvándorlási területek méretéhez képest a bevándorlási célterületek nagysága meglehetősen behatárolt. Az első helyen természetesen a főváros áll, több mint 267 ezer bevándorlóval, ebből 192 ezer községből érkezett. Már ekkor is jelentős tömegeket fogadott be a budapesti agglomeráció. Kiemelkedően magas migrációs nyereséget realizáltak továbbá a nehézipar régi (Miskolc, Ózd) és új (Dunaújváros) központjai, a bányavárosok (pl. Tatabánya, Oroszlány s különösen Komló). Ezekbe az ország minden részéből érkeztek új lakosok.

Népességvonzó központok voltak a nagyobb városok, főleg a megyeszékhelyek, s ez még abban az esetben is így volt, ha nem tartoztak a kiemelten fejlesztett települések közé (mint pl. Sopron, Szombathely és Szeged – a vasfüggöny árnyékában). Sajátos típusát képviseli a vándorlási nyereséget élvező területeknek a Balaton déli és északkeleti partján fekvő településlánc is.

Az 1960-as évek elejéig-közepéig az elvándorolni akaró vagy kényszerülő népesség nagyobb hányada már megtalálta a helyét, amit egyértelműen jelez a vándorlás intenzitásának csökkenése is. Ez egyaránt érvényes – bár eltérő okokból – az állandó és az ideiglenes vándorlások esetében is. Az állandó vándorlásokat illetően a férfiak és a nők migrációs arányszáma általában egyforma, ami arra utal, hogy itt családi kötelékben történő lakóhelyváltotatról van szó.

szó. Az ma már közismert, hogy 1956 végén és 1957 elején közel 200 ezren hagyták el az országot (KSH 1957), de nem kizárt, hogy ehhez kapcsolódott az országon belüli migráció megélénkülése is. Így a „felbolydult méhkas” jelenségnek volt nemzetközi és belföldi aspektusa is. Ugyanakkor nem kizárt az adatokkal történő manipulálás sem: azaz a „disszidensek” egy részét a belföldi migránsok között szerepeltették. Valamelyest talán megerősíti ezt a feltételezést, hogy a településen belüli költözések száma 1957-ben nem mutat kiugró értéket (Demográfia Évkönyv 1965. 29).

Az ezer lakosra jutó vándorlások száma 1960-tól az 1970-es évek közepéig gyorsan csökkent, ezt követően egészen a rendszerváltozásig viszonylag szűk sávban (20–22‰) mozogva stabilizálódott (III. ábra).

Ugyanebben az időszakban ettől meglehetősen eltérő sajátosságai voltak az ideiglenes vándorlásnak: egyrészt jóval nagyobb tömegek vettek részt benne (I. ábra), ebből következően a vándorlási intenzitás is erőteljesebb volt, másrészt a férfiak és a nők részvétele generálisan különbözött. Az ideiglenes vándorlás mozgatója Magyarországon elsősorban a munkaerőpiac volt, s ennek megfelelően dominánsan a férfiak voltak az alanyai. A különbség azonban idővel egyre kisebb lett, s az olló éppen a rendszerváltozás táján zárult (IV. ábra).

A belső vándorlás intenzitásának csökkenése jól követhető következményekkel járt. 1960–1980 között nagyjából 1 millió ember változtatta a helyét (Sárfalvi 1991), így a migrációs térkép már „szellősebb”, mint az 1950-es években. Ami első pillantásra is látszik, az a települések vándorlási veszteségének csökkenése: a falvakból az ország minden részén folyik ugyan az elvándorlás, de lényegesen kisebb volumenben.

A bevándorlás célterületei szintén nem elhanyagolható mértékben változtak. Talán a legfontosabb fejlemény ezen a téren a bevándorlási központok egyenletesebb területi megoszlása, s a megyeszékhelyek és a középvárosok mellett érzékelhető migrációs nyereséget realizáltak a fejlettebb kisvárosok is (V. ábra).

A migráció intenzitásának csökkenésével párhuzamosan rövidültek a vándorlási távolságok is: az első fázisra még a hosszú távú, interregionális mozgás volt a jellemző, amit az 1970-es évek elejétől egyre inkább az intraregionális (megyén belüli) mozgás váltott fel.

A vázolt változások mögött több tényező és folyamat állt, s ezek kölcsönhatása alakította a migrációt. Az 1950-es évek vándormozgalmait elsősorban az a kormányzati szándék motiválta, hogy a munkaerő menjen oda, ahol a munkahely van. A logikus következmények kezelésére azonban nem álltak rendelkezésre megfelelő eszközök (lakásépítés, infrastruktúrafejlesztés stb.), ezért már az 1950-es évek végén más megoldást kerestek. A fő elvándorlási területek, a gazdaságilag fejletlen térségek foglalkoztatási gondjainak megoldását keresve már 1958-ban felmerült az ipartelepítés gondolata.⁵ Ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy inkább a munkahelyet vitték a munkaerőhöz – több-kevesebb sikerrel.

A migrációs távolságok rövidüléséhez hozzájárult az 1971-es Országos Településhálózatfejlesztési Konceptió is. Ennek keretében kijelölték a leginkább fejlesztendő települések (döntően városok) szűk körét, s a megvalósított beruházások jelentős mértékben megnövelték ezek vonzóerejét, illetve befogadóképességét. Elsősorban a fentiek következtében az 1970-es évek elejétől a

⁵ Magyar Országos Levéltár: M-KS-288 f. 5/99.

korábbi hosszú távú (interregionális) migráció helyére a rövid távú (megyén belüli, intraregionális) vándorlások léptek (Szauter 1974, 1975) [VI. ábra].

A településkategóriák szintjén nézve a belső vándormozgalom nyertesei a városok, vesztese a falvak, a népességcsere dinamikája azonban jelentősen változott a államszocializmus évtizedei alatt. Az 1950-es években a belső vándorlásból legtöbbet a főváros profitált, a beköltözés azonban olyan méreteket öltött, hogy az 1960-as évek elején már korlátozni kellett a betelepülést. Ennek következtében Budapest migrációs nyeresége jelentősen visszaesett, de a rendszerváltozásig végig pozitív maradt. A többi város migrációs szaldója – arányait tekintve – az 1970-es évek végéig jóval nagyobb, mint a fővárosé, ezt követően viszont rohamosan zsugorodott. A falvak esetében az 1970-es évek vége a mélypont, ettől kezdve gyorsan javul a migrációs mérleg. Így közvetlenül a rendszerváltozás előtt a belföldi vándorlás adatait nézve a három településkategória már nagyon közel került egymáshoz (VI. ábra).

A vándorlási jellemzők egységesülése, a korábbi differenciák kiegyenlítődése 1990 tájára tehető: ekkortájt vált nagyjából azonossá az állandó és az ideiglenes vándorlás volumene (I. ábra) és intenzitása, az utóbbit illetően pedig homogenizálódik a férfiak és a nők migrációs magatartása (III–IV. ábra).

A belső vándormozgalom sajátosságai a rendszerváltozást követő időszakban (1990–2006)

A migrációval foglalkozó szakirodalom egyik ismert megállapítása, hogy a nagy történelmi fordulatokra a népesség szinte automatikusan növekvő térbeli mobilitással reagált.

A rendszerváltozás táján Magyarországon is volt olyan várakozás, hogy a határok megnyílásával rohamszerű lesz a kivándorlás, szerencsére azonban ez nem következett be. A belföldi vándorlást illetően hasonlóról nem volt szó, az azonban mindenképpen meglepő, hogy az 1980-as évek több tendenciája úgy folytatódott, mintha semmi sem történt volna. Másként fogalmazva, az ország népessége a vándorlási magatartást nézve éppen ellenkezőleg reagált, mint ahogy azt a hüvelykujjszabály alapján vártuk volna.

A belföldi vándormozgalom volumenének alakulása

Az 1990–2006 közötti időszak legfőbb jellemzője a mobilitás jelentős, esetenként zuhanásszerű csökkenése, ami alól csak az állandó vándorlás jelent bizonyos mértékig kivételt. A történet azonban nem így indult: a rendszerváltozásra éppen az állandó vándorlás reagált elsőnek jelentős csökkenéssel, olyannyira, hogy 1991-ben történelmi mélypontra jutott. A későbbi adatok ismereté-

ben azonban ez csak pillanatnyi megingásnak tekinthető, mert ettől kezdve az állandó vándorlók száma tendenciájában növekedett, s a 21. század elején ismét elérte az 1970-es évek közepén mutatkozó értékét. Később ismét volt visszaesés, így az elmúlt néhány évben az állandó vándorlást érzékelhető hullámváltozás jellemzi. Ennek amplitúdója azonban nem túlságosan nagy, így összességében az mondható, hogy az állandó vándorlók száma – a politikai viszonyok változásától, a gazdasági-társadalmi átalakulástól függetlenül – 1980 tájától napjainkig csak szűk határok között változott (I. ábra). Ennek részletes magyarázatával a migráció tudománya egyelőre még adós.

Az állandó vándorlás esetenkénti élénkülését a fajlagos mutatók is jelzik: az 1000 lakosra jutó állandó belföldi vándorlások száma 1991-ben mindössze 18,2, 2000-ben már 22,8, 2003-ban megközelítette a 24-t, s innen csökkent 22-re (III. ábra). A teljes vándorlási arányszám ezzel párhuzamosan 1,8-ról 2,3-ra emelkedett, ami az 1970-es értéknek felelt meg. Ezt követően, az elmúlt években már csak szűk sávban ingadozott (1. tábla).

Az állandóval ellentétben az ideiglenes vándorlások száma tendenciájában 1990 után is csökkent, s ennek következtében a két típus relációja 1992-ben megfordult. Ettől kezdve az ideiglenes vándorlók száma szinte mindig alatta maradt az állandó vándorlókénak, az 1994-es mélypont után azonban emelkedés, majd szűk sávban mozgó ingadozás következett (I. ábra). Ezt a hullámváltozást a fajlagos mutatók is jelzik: az 1000 lakosra jutó ideiglenes vándorlások száma az 1990-es 25,2-ről négy év alatt 15 alá süllyedt, majd innen emelkedett 18–20 körüli értékre (IV. ábra). A teljes vándorlási arányszám szintén fluktuál (1. tábla).

A két vándorlási típus tehát ellentétes előjelű tendenciát vett fel, ennek eredményeként a teljes belföldi vándormozgalom az 1990-es években eléggé stabil képet mutatott, főleg az évtized második felében. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy ezt a jellegét az utóbbi években is megőrizte.

A településen belüli költözés szigorúan véve nem tartozik ugyan a vándorláshoz, a népesség mobilitásáról azonban sokat elárul. Más megközelítésben a költözés a vándorlás konkurensének is tekinthető, s a két kategória egymáshoz való viszonya fontos szempont a mobilitás értékeléséhez.

Az 1960-as évek közepéig a lakosság térbeli mozgásában egyértelműen a vándorlások domináltak, az 1970-es évek elején azonban ezen a téren is trendváltás történt: miközben ezek száma szinte folyamatosan csökkent, addig a költözéseké visszaesésekkel ugyan, de emelkedett. 1987-ben érte el a tetőpontját, ezt követően viszont zuhanásszerűen csökkent, s 1993-ra lényegében megfeleződött. Ezen a szinten a helyzet stabilizálódott, s nagyjából változatlan a vándorlók és a költözők száma (I. ábra), s ugyanez vonatkozik a teljes vándorlási és költözési arányszámra is (1. tábla).

A belföldi vándormozgalom strukturális jellemzői

A belföldi vándormozgalom szerkezetét tekintve két jellemző érdemel elsődleges figyelmet: a nemek szerinti összetétel és a korstruktúra. Ami az elsőt illeti, ebben a rendszerváltozás nem hozott érzékelhető elmozdulást. E szerint az állandó vándorlásban részt vevők között 1990 előtt és után is a nők voltak enyhe többségben, mobilitásuk tehát valamivel intenzívebb, mint a férfiaké, s a különbség az 1990-es évek közepétől valamelyest növekedett is (III. ábra).

A vándorlók *nemek szerinti összetételét* nézve lényegesen nagyobb változások történtek az ideiglenes vándorlás terén. Az ebből a szempontból legmozgalmasabb időszakban, az 1950-es és 1960-as években az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások meghatározó szereplői a férfiak voltak, az 1960-as évek végétől azonban erőteljes tempóban megindult a kiegyenlítődés, ami úgy történt, hogy az érintett nők száma csak lassan, a férfiaké viszont gyorsan csökkent. Éppen 1990-ben történt meg a relációváltás, azóta a nők száma nemcsak az állandó, hanem az ideiglenes vándorlók között is meghaladja a férfiakét, arányuk a 21. század első éveiben stabilan 54 százaléka felett alakult (IV. ábra).

A településen belüli költözésekről nemek szerinti bontásban az 1990 előtti időszokról nem rendelkezünk részletesebb adatokkal, a szórványos információk szerint azonban az enyhe nőtöbbség akkor is jellemző volt. Az 1990-es évtizedben a költözők 53–54 százaléka rendre a nők közül került ki, s részarányuk csak minimálisan csökkent az elmúlt években.

Így összegzésként megállapítható, hogy az 1990-es években a nők mobilitása érzékelhetően meghaladta a férfiakét, s a tendenciát tekintve a különbség valamelyest növekedett is. Hosszabb távon nézve a két nem migrációs magatartásának változása még inkább szembevetendő: 1960-as adatok szerint a teljes életútra számítva 100 férfire 964, 100 nőre viszont csak 641 vándorlás jutott. 1990-ben mindkét nem esetében 382 volt a mutató értéke, 1999-ben viszont 321 a férfiaknál, 360 pedig a nőknél (Illés 2000).

A férfiak csökkenő és a nők relatíve növekvő mobilitása mögött több ok is sejthető, illetve feltételezhető. Ezek közé tartozik, hogy az utóbbiak összességében valamivel szerencsésebben kerültek ki a rendszerváltozásból, mint az előbbiek. Ezt jelzi például, hogy a nők munkanélküliségi rátája alacsonyabb, míg a közép- és felsőfokú oktatásban való részvételük az arányokat tekintve jóval magasabb, s hosszabb távon érvényesülő előnyként említhető a férfiakénál lényegesen jobb életkilátásuk (születéskor várható élettartam).

Az állandó vándorlás és a településen belüli költözés résztvevőinek *korstruktúrája* típusában azonos, viszont az ideiglenes vándorlás érintettjeié jelentősen eltér. Az előbbiben két, míg az utóbbiban egy maximum mutatkozik. Ennek megfelelően az állandó vándorlás és a településen belüli költözés rendszerint családok együttesének akciója, ahol a szülők (a 20–40 évesek nemzedéke) és a gyermekek (főleg a 10 év alattiak) alkotják a két legfontosabb korcso-

portot. Az ideiglenes vándorlások esetében nagyjából a 15–35 évesek generációja dominál.

A migránsok korszerkezetének változása főleg az állandó vándorlónál figyelhető meg, s elsősorban a legidősebb és a legfiatalabb korcsoportok esetében: a 60 év feletti aránya 1960-ban mindössze 6,6, 1990-ben 9,7, 2000-ben pedig már 11,8 százalék volt. Ezt követően viszont ismét csökkenni kezdett hányaduk, s 2004-ben már csak 11,0 százalékot tett ki. Ebben a folyamatban a nőké a fontosabb szerep, például 2000-ben a 60 évesnél idősebbek aránya a női migránsok között 14,1, a férfiaknál viszont csak 9,1 százalék. Az ezt követő néhány évben mindkét nem esetében valamelyes tért veszített ez a korcsoport.

Az időskorúak részarányának növekedésével párhuzamosan csökkent a gyermekkorúaké. Ez az átrendeződés még 1990 előtt lezajlott, az 1990-es években a 15 év alatti migránsok relatív súlya (21–22%) érdemben nem változott, és így volt ez az elmúlt néhány évben is. Ezzel szemben a 15–19 és a 20–24 évesek korcsoportjában az apadás éppen 1990 után ment végbe, méghozzá elég jelentős mértékben: 1990-ben még 9,0, tíz évvel később már csak 5,9, 2004-ben pedig 5,5 százalékos aránnyal részesedtek, míg az utóbbiak esetében a három érték 17,6, 12,4 és 9,5 százalék.

A településen belül költözőket tekintve is hasonló irányú változásokat figyelhetünk meg, de ezek mértéke jóval kisebb, mint amit az állandó vándorlásoknál tapasztaltunk. Így a 60 évesnél idősebbek aránya még 2004-ben is 9,0 százalék alatt maradt.

Az ideiglenesen vándorlók korstruktúrája az 1990-es években szintén módosult, de nem éppen a várakozásnak megfelelően. A leginkább feltűnő, hogy két legfontosabb korcsoportjuk részesedése csökkent a leginkább: a 15–19 évesek aránya 1990-ben még 23,5, 2000-ben már csak 17,0 százalék, 2004-ben pedig már 14 százaléknál alacsonyabb volt. A 20–24 évesek esetében ugyanez a hányad rendre 23,1, 19,6 és 15,3 százalékot tett ki. A változás hátterében feltehetően két ellentétes irányú folyamat áll: az oktatáshoz kapcsolódóan nagy valószínűséggel valamelyest intenzívebbé vált, a munkához kötődően viszont ennél nagyobb mértékben csökkent az ideiglenes migráció.

A fentebb ismertetett strukturális változások mellett figyelmet érdemelhet az is, hogy a *vándorlók családi állapota* szerint történt-e elmozdulás az előző évtizedben. Ennek megítélésében bizonytalanok vagyunk. Az állandó vándorlók esetében látványosan csökkent a házások aránya (1990: 45,2%, 2000: 36,7%), miközben a nőtleneké és hajadonoké 41,5-ről 46,4 százalékra emelkedett. A jelenség magyarázható lenne a válások magas és az együttélések növekvő számával. Ugyanakkor viszont az ideiglenes vándorlók esetében nem egyértelmű ez a tendencia, sőt az évtized második felében nőtt a házások hányada, valamelyest csökkent viszont a nőtleneké és hajadonoké.

A belföldi vándormozgalom területi jellemzői

A vándorlások mennyiségi és strukturális sajátosságainak vizsgálata mellett nem kevésbé fontos a területi jellemzők alakulásának áttekintése. 1990 után nagytárségi szinten (7 NUTS-2 régió) a kapcsolatok lényegében egyirányúvá váltak: az 1980-as években még a régiók közötti sokoldalú migráció volt a jellemző, 1990 után a keletről nyugat felé történő mozgás vált dominánssá. Ennek megnyilvánulásaként az ország migrációs súlypontja 1984–1997 között keletről nyugat felé mozdult el (Illés 2000).

A 19 megye és a főváros szintjén is akadt néhány jelentősebb változás a belföldi vándormozgalomban. Ezek eminens példája Budapest és Pest megye pozíciójának alapvető átalakulása: az előbbi az államszocialista időszakban zajló migráció nagy nyertese, viszont az 1990 utáni években igen jelentős veszteséget szenvedett, amiből azután a fővárost körülvevő területek profitáltak.

Az 1990 utáni belföldi vándormozgalom sajátosságai legpregnansabban kistérségi szinten mutatkoznak meg. Ebben a megközelítésben ütköznek ki leginkább a jelentős területi különbségek: például miközben a budapesti agglomeráció több kistérségében az éves vándorlási nyereség már az 1990-es években meghaladta a 15 ezreléket, addig az ország elmaradott részeiben jó néhány kistérségben 5 ezreléknél nagyobb veszteség mutatkozott (VII. ábra). Ezek jórészt az ország hagyományos elvándorlási térségei, mint például az északkeleti régió (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), valamint a Dél-Dunántúl aprófalvas térségei. Az 1990-es évekre nézve a migráció terén is kimutatható a Balassagyarmat–Mezőhegyes térszerkezeti vonal, mivel ettől kelet-északkelet felé a vándorlási veszteséget elszenvedő kistérségek voltak többségben. A jelentős vándorlási nyereséget elkönyvelő területek közül figyelemre méltó az osztrák határ melletti zóna: a vasfüggöny idején innen inkább áttelepültek az emberek, a rendszerváltozás után azonban rögtön felértékelődött a terület, s ebből következően megfordult a migráció iránya is.

A 2000-es években szintén történtek említést érdemlő változások. Ilyen a Budapest körüli szuburbán övezet szinte teljes záródása. Az ehhez tartozó kistérségekben az éves vándorlási nyereség meghaladta a 15 ezreléket. A magterülethez kapcsolódva főleg kelet-északkelet felé jelentősen kiterjedt a pozitív migrációs mérleggel rendelkező kistérségeknek ez az övezete. Ugyanakkor az ország déli, keleti és északkeleti részén egyre határozottabban kirajzolódnak az elvándorlás kiterjedt összefüggő zónái (VIII. ábra).

A kistérségek vándorlási mérlege alapján kijelölhető az a migrációs térszerkezeti vonal, ami elválasztja az ország bevándorlási és elvándorlási nagytárségeit. A 2000–2006 közötti adatok szerint ezt a határt hozzávetőlegesen az Ózd–Mezőkövesd–Szolnok–Dunaújváros–Nagykanizsa–Lenti településsor képezi. Többnyire ettől északra találhatók a migrációs nyereséget élvező területek, ettől délre és keletre pedig az elvándorlási térségek. Ez a migrációs térszerkezeti

vonala természetesen nem örök érvényű, a vándormozgalmak egyes szakaszait átrajzolhatják. Erre jó példa, hogy az 1990-es évek adatai szerint a jelenlegi Ózd–Mezőkövesd–Szolnok határ még jóval nyugatabbra, Balassagyarmat–Szolnok között húzódott (VIII. ábra).

Az egyes településkategóriák vándorlási jellemzőinek alakulása

1990 előtt a falvak és a városok migrációs kapcsolata meglehetősen egyszerű volt: a falvakból, illetve a vidéki térségekből elvándorló népesség a városokban telepedett le. Kiemelkedő volt Budapest vonzóereje, a főváros vándorlási nyeresége az 1980-as években jelentősen meghaladta az összes többi városét.

Ez a reláció éppen 1990 táján fordult meg: a városok vándorlási egyenlege 1990-től, míg a fővárosé 1991-től negatív, a falvaké pedig 1991-től pozitív. A trendváltás horderejét jelzi, hogy ilyen migrációs szituáció Magyarország modernkori történetében a háborús időszakokat leszámítva korábban még nem fordult elő.

Az átrendeződés lényegében a falvak és a főváros között történt, az előbbieknél gyorsan növekvő vándorlási nyereségével szemben Budapest hasonló dinamikát mutató migrációs vesztesége áll. Ezt a képet a vidéki városok csekély vándorlási vesztesége érdemben nem befolyásolja. Figyeljünk fel azonban arra, hogy az utóbbi években az olló ismét zárulni kezdett: a főváros negatív egyenlege megfeleződött, a többi városé minimálisra szűkült, s ezzel párhuzamosan felére csökkent a falvak pozitív vándorlási szaldója (VI. ábra). A jövő kérdése, hogy ez a tendencia tartós lesz-e, egyensúlyi állapotot hozva létre, vagy az átrendeződés időleges jellegű.

Népességszám-kategóriák szerint vizsgálva is kitűnik a kisebb lélekszámú települések jobb vándorlási pozíciója. Ez a korábban nem ismert jelenség fokozatosan alakult ki: 1990-ben még csak a két legnagyobb város vándorlási mérlege volt pozitív, ezt követően viszont egyre kisebb népességszámú települések lettek a vándormozgalom nyertesei, miközben a városok többsége veszteséget szenvedett el. Ez a folyamat 2000–2001-ben érte el tetőpontját, amikor a 200 és 20 000 közötti lélekszámú településeken haladta meg a betelepülők száma az elvándorlókat. Ezt követően viszont a valamivel nagyobb népességszámú helységek kezdtek profitálni a vándormozgalomból, 2005-ben az 1000–50 000 közötti kategóriába esők (2. tábla). Ennek kapcsán is felmerülhet azonban a kérdés, hogy trendváltás történt-e vagy csak átmeneti a változás.

Jóllehet az országos kép jól érzékelteti bizonyos tendenciák jelentkezését, nem szabad elfeledkezni arról, hogy ez valójában egy olyan átlag, ami erősen szóródó értékekből alakult ki. Településkategóriák szerint az ország migrációs térképe még megyei szinten is meglehetősen mozaikszerű. Legalább négy típus különíthető el.

- *Abszolút nyertes*: a típus legpregnansabb képviselője Pest megye. 1990–2005 között minden évben jelentős vándorlási nyereséget ért el, ami jó-rész a fővárosból kiáramló népességből adódott. A többlet a települések minden szintjén megjelent, beleértve a legkisebb falut is (3. tábla).
- *Relatív nyertes*: a típust képviselő megyékben az 1990 óta eltelt időszakban az évek többségében szerény vándorlási nyereség mutatkozott, míg a többi évben csekély veszteség. A települések viszonylag széles köre számára a vándormozgalom mérlege az esetek többségében pozitív. Például az ide sorolható Vas megyében a megyeszékhely a szuburbanizáció következtében jelentős számú népességet veszített, nem állnak jól a tízezernél népesebb kisvárosok sem (középváros nincs a megyében), az 500–10 000 lakosú települések pedig szinte minden évben, az ennél kisebbek pedig – beleértve a törpefalvakat is – esetenként profitálnak a migrációból (4. tábla).
- *Relatív vesztes*: az ide sorolt megyék az áttekintett évek többségében csekély vándorlási veszteséget szenvedtek el, néhányban pedig csekély nyereséget értek el. A migráció a települések viszonylag kis hányada számára hoz népességtöbbletet. Az adott típushoz sorolható Baranya megyében a szuburbanizáció veszteséggel jár a megyeszékhely számára, de nem pozitív a mérleg a középvárosokban és a kisvárosi szintű települések többségében sem. Tartós migrációs nyereség csak az 500–5000-es lélekszámú helységeken alakult ki (5. tábla).
- *Abszolút vesztes*: a típus képviselői számára a vándormozgalom csak veszteséggel jár, az adott megye minden évben számottevő népességet veszít az elvándorlás következtében, s nincs egyetlen olyan településkategória sem, amely tartósan migrációs nyereséget könyvelhetne el. Ez jellemző például Borsod-Abaúj-Zemplén megyére (6. tábla).

Mivel az egyes települések és térségek népességszámának alakulásában a migráció mellett a természetes szaporodás is szerepet játszik, érdemes megnézni ezek egymáshoz való viszonyát legalább a fontosabb településkategóriák (Budapest, megyeszékhelyek, többi város, községek) szintjén. Közülük a községeknek viszonylag jelentős, a többi városnak pedig minimális vándorlási nyeresége volt az elmúlt másfél évtizedben, a természetes népmozgalom viszont mindenütt fogyást generált. Érdekes azonban figyelni arra, hogy a 2000-es évek elejétől a korábban erősen szóródó vándorlási és természetes népmozgalmi ráták érdemben közeledtek egymáshoz, azaz számottevő kiegyenlítődés történt, illetve történhet (IX. ábra). Azt viszont még nem tudhatjuk, hogy tartós folyamatról vagy csak átmeneti állapotról van-e szó.

Az urbanizációs ciklus és a belső vándormozgalom összefüggései

A belső migrációnak azok a nem vár fordulatai (pl. Budapest és Pest megye ellentétesen alakuló vándormozgalma, a falvak vándorlási nyeresége és a városok migrációs vesztesége), amelyeket a korábbiakban tárgyaltunk, lényegében ugyanarra a folyamatra vezethetők vissza. Ez – a szakirodalomban szuburbanizációnak nevezett – migrációs típus minőségileg új és egyre inkább meghatározó tényezője a hazai vándormozgalomnak, ezért mindenképpen indokolt részletesebb elemzése. Mivel a szuburbanizáció a legnagyobb méreteket a budapesti városrégióban érte el, jellegzetes vonásai is ennek példáján mutathatók be.

Jóllehet az 1980-as évek országos adatai szerint a belső vándormozgalom nagy nyertese Budapest volt, az agglomerációjával való kölcsönkapcsolatában más volt a helyzet, mivel ebben a relációban már a rendszerváltozás előtt is veszteségeket szenvedett el a főváros. A rendelkezésre álló adatok alapján Budapest és Pest megye vándorlási egyenlegében az 1980-as évek közepéig az előbbi realizált csekély nyereséget, 1987-ben azonban fordult a kocka, s már az államszocializmus utolsó éveiben is Pest megyének kedvezett a szaldó (X. ábra).

A vándorlásnak és a mobilitásnak az 1980-as évek második felében látenszen már jelentkező trend- és irányváltása igazában a rendszerváltozás után teljessé vált ki. Az új gazdasági-társadalmi viszonyok, a lakásszerzést és -tulajdonlást korlátozó intézkedések feloldása, a fővárosi lakásprivatizáció, az önkormányzatiság megteremtése és sok más változás együttesen vezetett oda, hogy Budapesten és környékén a migráció és a mobilitás korábban nem vagy alig ismert folyamatai és jelenségei tűntek fel (Dövényi – Kovács 1999). Ezek nagyon gyorsan, szinte ugrásszerűen jutottak érvényre. 1990-ben még szinte sem utalt arra, hogy a térségben markáns szuburbanizációs folyamatok fognak jelentkezni: ebben az évben a főváros vándorlási nyeresége kb. négyszerese volt az agglomerációénak. Ezt követően viszont gyorsan apadt ez a migrációs többlet, az agglomeráció vándorlási nyeresége viszont egy ideig exponenciálisan növekedett. A 2001-es népszámlálás már azt regisztrálta, hogy az 1990-es években a főváros vándorlásból származó vesztesége közel 110 ezer fő, nagyjából megfelel a természetes fogyásnak, ugyanakkor Pest megye közel 125 ezer fős többletbe jutott, elsősorban az agglomerációba kiköltözőknek köszönhetően (X. ábra).

A lakóhelyi szuburbanizáció méretét pontosan jelzi, hogy az agglomeráció jelentős részén ez a térszerkezetet leginkább formáló tényező. A folyamat ilyen módon alakulásában bizonyára szerepet játszott az is, hogy az itt kialakult változat döntően ún. lakóhelyi szuburbanizáció, azaz a gazdasági és a tercier funkcióknak a fővárosból az agglomerációba való kitelepülése mértékében ma még viszonylag szerény.

A szuburbanizáció 1990 után azonban már messze nem korlátozódott a budapesti városrégióra, hanem az ország valamennyi nagyobb városi térségében, sőt egyes kisvárosok esetében is megjelent (Bajmóczy 2000; Csanádi – Csizmady 2002; Hardi 2002; Timár – Váradi 2000). Így valóban megalapozottan állítható, hogy a szuburbanizáció napjainkra a belföldi vándormozgalom karakteres jelensége lett.

Ebből azonban nem következik, hogy az urbanizációs ciklus négy szakasza közül kizárólag a szuburbanizáció határozná meg a vándorlási folyamatokat. Természetesen jelenleg is folyik bevándorlás a vidéki térségekből a városi központokba, azaz a migráció hagyományos formái továbbra is érvényesülnek. Ráadásul az utóbbi évek vándorlási adatai alapján úgy tűnik, hogy változóban van a lakóhelyi szuburbanizáció is. Ez leginkább abban mutatkozott meg, hogy a nagyvárosi térségekben jelentősen közelebb kerültek egymáshoz a magváros és a körülötte levő területek (agglomeráció, agglomerálódó térség stb.) migrációs rátái. Ez első megközelítésben azt jelenti, hogy a központi városok vándorlási mérlege javult, a környéké pedig romlott. Feltételezhető tehát, hogy véget ért a szuburbanizáció szélsőséges szakasza, kezdetét vette egy olyan fázis, amelyben a nagyvárosi térségeken belül kiegyenlítettebb vándorlás zajlik (XI. ábra). Hogy ez valóban így van-e, azt az elkövetkező évek fogják eldönteni.

Az viszont már most tényként kezelhető, hogy a szuburbanizáció mellett a dezurbanizáció is része a hazai migrációs folyamatoknak. Erre utal, hogy a fővárosból kiköltözők hulláma lényegében elérte az agglomeráció határait, s esetenként már maga mögött is hagyta. Még inkább érvényes ez az állítás, ha nem csak a szuburbanizáció hagyományos szereplőit, az általuk alkotott társadalmi rétegek mozgását tekintjük. A „szegények szuburbanizációja” ugyan nem azonosítható a fogalom eredeti értelmezésével, hanem inkább a nagyvárosból történő menekülésként fogható fel, a vándorlási irányokat illetően azonban rokonságban állnak. A fővárosból való és klasszikus szuburbanizációként aposztrofálható kiköltözés térségi réseit töltik ki az alsó társadalmi rétegekből származó kivándorlók, esetenként pedig a szuburbán övezeten kívüli falusi térségek a célterületeik. Ez legmarkánsabban a Tápiómente településeiben érhető tetten, mintegy a szociális problémák városból vidékre történő exportálásaként. A folyamat azonban nem korlátozódik a főváros tágabb térségére, megjelenik az ország más részein is, például Dél-Biharban (Ekéné Zamárdi 2005).

A migrációs döntések mögött álló folyamatok és események

Mivel 1993 óta nem regisztrálják a költözések okát, erre nézve átfogó információkkal nem rendelkezünk. Az 1990-es évek igazi migrációs kérdése azonban nem az, hogy miért vándorolnak az emberek, hanem az, hogy miért

maradtak helyben? Ennek megválaszolásához még kevesebb információnk van, ez azonban nem zárja ki egy hipotézis megfogalmazását.

Megítélésünk szerint a migráció 1990 utáni visszaesésében elsősorban a munkaerőpiac, a lakásépítés és az ingatlanpiac sajátos folyamatai játszottak meghatározó szerepet. Amikor a tömeges munkanélküliség az 1990-es évek elején az ország egészében megjelent, a mobilitás szükségszerűen szűk keretek közé szorult. Ezen érdemben az sem változtatott, hogy munkahelyük elvesztését követően a munkásszállók népe a falujába tért vissza, ezzel átmenetileg emelve az ideiglenes vándorlók számát.

A vándorlási szándékot és lehetőséget – a munkanélküliség mellett – jelentősen visszafogta a lakásépítés rendkívüli mértékű visszaesése is. Az 1990-es években épült lakások száma messze elmaradt a szükségestől, s ez azokban a térségekben is akadályozta a bevándorlást, ahol bővebb volt a munkahelykínálat.

A vándorlást jelentősen visszafogó tényezőnek minősíthető az ingatlanárak extrém mértékű területi differenciálódása. Az elmaradott vagy kevésbé attraktív térségekben a kereslet olyan mértékűre süllyedt, hogy ez gyakorlatilag röghöz kötötte az ott élőket.

A vándorlások alacsony intenzitásának okait keresve említést érdemel még, hogy főleg a falusi térségekben gyakran a migrációs potenciál is hiányzik, mert a korábbi évtizedekben már mindenki elvándorolt, aki azt tehette és akarta.

Nem sokat tudunk arról sem, hogy a magyar népesség belföldi migrációs hajlandósága milyen mértékű. Azt számos felmérés bizonyította, hogy a kivándorlási hajlandóság nagyon alacsony, így érdemes lenne utánanézni annak, hogy érvényes-e ez belföldi dimenzióban is.

Az viszont az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a teljes vándorlási arányszám napjainkban rendkívül alacsony, a 2005-ös érték (3,9) lényegében a fele az 1960-asnak (1. tábla). Nemzetközi összehasonlítással ugyanilyen következtetésre jutunk: Nyugat-Európában 5–6, az Egyesült Államokban 8–9 körüli ez a mutató. Mivel a teljes költözési arányszám hasonlóképpen csak alulról súrolja a 4-et, a magyar lakosság mobilitása minden szempontból nézve meglehetősen szerény mértékű (1. tábla).

Pillantás a jövőre

A belföldi vándormozgalom várható alakulására vonatkozóan szintén csak hipotézis fogalmazható meg. Tény, hogy Magyarország Európai Unióba való belépése nem hozott migrációs fordulatot. Így joggal feltételezhető, hogy az elkövetkező években a jelenlegi tendenciák folytatódnak, gyökeres változásokra nem kell számítani, legalábbis ami a volumenről illeti.

A városi térségekben folyó vándormozgalom lényeges kérdése, hogy a szuburbanizáció tartós folyamat marad-e, vagy idővel nálunk is megindul a városokba történő visszaáramlás (reurbanizáció). Bár a szakembereket is váratlanul érte, az egykori NDK területén ez a jelenség már kimutatható (Herfert 2002), a nagyon eltérő viszonyok miatt azonban hiba lenne ilyen váltást Magyarországon a közeljövőre várni.

1. A teljes vándorlási és költözési arányszám alakulása (1960–2005)
Total migration and move rate (1960–2005)

Év	Teljes vándorlási arányszám			Teljes költözési arányszám		
	állandó	ideiglenes	együtt	állandó	ideiglenes	együtt
1960	2,8	5,2	8,0	..	..	..
1970	2,3	3,7	6,1	..	..	..
1980	1,8	2,9	4,7	..	..	..
1990	2,0	2,1	4,1	3,4	1,4	4,8
2000	2,3	1,5	3,7	3,0	0,7	3,7
2001	2,0	1,5	3,5	2,8	0,7	3,5
2002	2,2	1,6	3,8	3,2	0,8	3,9
2003	2,2	1,6	3,8	3,3	0,8	4,1
2004	2,0	1,7	3,7	2,8	0,9	3,7
2005	2,1	1,8	3,9	2,9	0,9	3,9

Forrás: Demográfiai Évkönyv 2005.

2. A vándorlási különbözet alakulása a települések népességnagysága szerint
(1990–2005, ‰)
Balance of migration by the categories of population size of the settlements
(1990–2005, ‰)

Népes- ségnagy- ság- kategóri- ák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
-199	-9,6	-13,7	-7,2	-7,3	-9,3	-3,5	-6,2	-5,5	-4,7	-7,7	-1,2	-5,2	-1,1	-8,4	-7,4	-14,2
200–499	-7,9	-6,0	-5,7	-4,2	-2,4	-1,3	-4,2	+2,3	-0,8	-0,1	+3,0	+1,1	-1,8	-2,4	-2,2	-3,5
500–999	-4,8	-3,2	-2,3	-2,3	-1,1	+0,9	+1,2	+1,7	+0,7	+1,1	+2,6	+3,3	+1,2	+0,5	-0,9	-2,3
1000– 1999	-2,0	-3,3	-3,2	-1,5	-0,5	+3,4	+2,1	+4,7	+3,7	+3,3	+5,3	+4,9	+4,3	+3,3	+1,7	+1,5
2000– 4999	-0,3	-1,2	-1,5	+0,1	+1,3	+5,7	+4,3	+5,1	+4,8	+4,7	+7,1	+6,2	+4,3	+3,8	+2,8	+1,0
5000– 9999	-1,8	-2,4	-0,2	+0,6	+0,9	+4,0	+3,6	+6,6	+5,2	+6,0	+9,1	+5,5	+5,5	+5,9	+3,9	+2,0
10 000– 19 999	-0,7	-1,7	-1,0	-0,4	+1,2	+0,9	+2,0	+1,0	+1,0	+3,3	+2,7	+2,0	+2,0	+2,4	+1,6	+1,2
20 000– 49 999	-2,5	+0,1	+0,9	+1,5	+2,5	+0,8	+0,1	-0,4	-1,1	0,0	-0,3	-0,7	-1,2	+0,3	+0,2	+1,1
50 000– 99 999	-0,4	+1,9	+1,8	+1,2	+2,0	-2,5	-2,3	-4,1	-1,5	-3,9	-4,6	-0,8	-1,8	-0,8	-0,2	-0,2
100 000– 199 999	-0,4	+2,1	+2,6	+1,6	+0,3	-3,5	-2,2	-3,4	-2,4	-1,4	-5,9	-6,9	-3,8	-4,7	-2,7	+0,1
200 000–	+5,8	+7,7	+3,6	+2,3	+8,1	-3,5	-6,9	-5,9	-6,0	-3,9	-6,7	-7,6	-6,0	-5,9	-4,0	-2,5
Budapest	+5,8	+3,5	+1,6	-0,6	-4,4	-5,8	-4,2	-6,6	-5,7	-7,9	-10,2	-8,1	-6,4	-6,0	-4,3	-2,6

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

3. A vándorlási különbözet alakulása Pest megyében (1990–2005, ‰)
 Balance of migration by the categories of population size of the settlements
 (1990–2005, ‰)
 County Pest

Népes- ség- nag- ság- kategó- riák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
–199		-18,3	16,9	-35,4	-27,8	28,0	28,0	37,0	62,2	-62,2	45,7	-66,4	-10,1	-42,6	11,1	65,6
200–499	-10,3	-4,5	-5,2	-11,2	11,7	15,3	-112,3	42,8	51,5	12,5	15,1	63,0	+4,9	39,6	+5,7	15,7
500–999	-8,6	-2,3	+0,3	+3,2	23,1	26,2	12,8	17,7	16,6	+7,2	24,0	17,5	+9,8	13,0	+2,5	-0,6
1000–1999	+0,8	+2,9	+1,2	+5,1	13,8	12,3	+7,7	14,8	18,0	14,2	21,1	17,6	16,5	18,7	14,7	14,4
2000–4999	+2,7	+2,0	+7,2	+7,5	11,9	16,6	14,0	16,5	16,4	18,9	20,1	18,5	16,1	14,2	13,8	+9,7
5000–9999	+3,1	+3,7	+6,3	12,8	17,2	15,3	13,4	20,6	20,0	23,7	22,6	16,4	20,6	22,4	19,0	15,6
10 000–19 999	+4,2	+9,1	+6,7	+8,0	12,6	10,8	11,4	12,4	13,6	17,7	16,5	16,0	17,7	18,3	14,9	13,4
20 000–49 999	+3,2	+4,0	+7,3	11,4	15,8	13,7	10,9	+8,6	+6,2	+9,1	+8,1	+7,2	+7,5	10,9	+9,1	+9,9
50 000–99 999									19,9	27,0	22,4	18,3	14,2	20,0	14,4	+8,8
Összesen	+3,0	+6,2	+6,4	+9,4	14,4	14,0	11,7	14,2	14,6	17,4	17,4	14,7	15,1	16,7	14,0	12,1

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

4. A vándorlási különbözet alakulása Vas megyében (1990–2005, ‰)
 Balance of migration by the categories of population size of the settlements
 (1990–2005, ‰)
 County Vas

Népes- ség- nag- ság- kategó- riák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
–199	-19,2	-13,5	+3,8	+2,0	+1,3	-0,4	-2,5	+2,8	+3,5	-4,0	-1,4	+1,9	+0,6	+4,7	-5,2	-1,5
200–499	-4,5	-4,1	-1,9	-4,8	-5,0	-0,5	+2,1	+3,6	+0,7	+0,4	+3,5	+3,7	+2,1	-1,9	+1,5	+3,1
500–999	+1,3	+2,7	+1,1	+3,3	-2,2	+4,6	+8,3	+5,6	+4,0	+4,3	+8,9	+5,5	+5,5	+3,4	+6,2	+4,9
1000–1999	+2,3	+1,7	+2,5	+0,7	+1,0	+3,8	-0,3	+0,3	+0,1	+6,5	12,0	+7,6	11,5	15,2	+4,4	+4,7
2000–4999	+1,7	+0,3	-2,2	-3,1	+5,6	-1,4	-6,6	+5,2	+2,9	+2,8	14,3	+6,5	+0,8	+1,3	-1,1	-0,3
5000–9999	-2,2	+3,2	+3,5	+3,3	+8,7	+9,3	+9,8	15,5	+0,7	+5,8	10,9	+8,3	-1,0	13,6	+4,6	-2,3
10 000–19 999	+8,1	-1,3	-3,0	-1,9	-0,2	–	+0,7	+0,4	-2,7	-0,5	-2,3	-1,6	-3,2	-1,3	-1,6	-5,1
50 000–99 999	+0,6	-0,9	+0,2	+0,4	+2,0	-3,0	-4,4	-4,0	-0,3	-5,8	-8,9	-3,8	-6,3	-5,1	-2,6	-1,3
Összesen	+1,3	-0,5	-0,3	-0,4	+0,7	+0,4	-0,2	+1,2	+0,5	-0,2	+1,4	+1,4	-0,4	+0,5	+0,3	–

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

5. A vándorlási különbözet alakulása Baranya megyében (1990–2005, ‰)
 Balance of migration by the categories of population size of the settlements
 (1990–2005, ‰)
 County Baranya

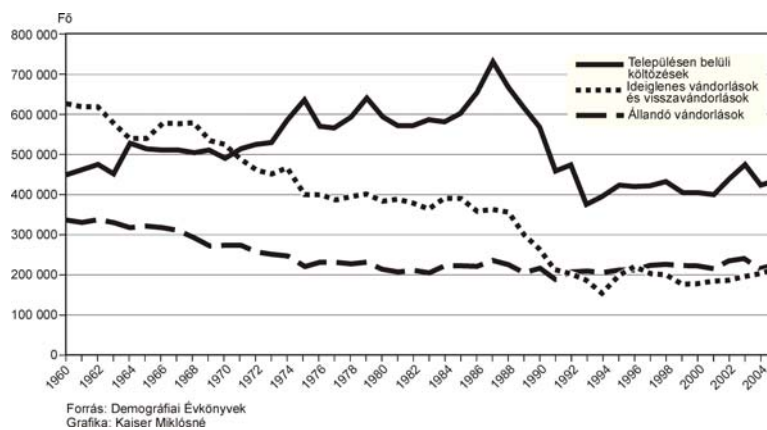
Népes- ség- nagyság- kategóri- ák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
–199	-1,0	-11,9	-11,0	-9,6	-9,8	+0,5	-6,1	-12,9	-7,1	-5,2	-4,1	-8,4	-9,4	-19,4	-17,0	-19,6
200–499	-2,7	-6,3	-6,0	-3,7	+1,4	+2,7	-2,8	+0,6	-0,4	-0,3	-1,0	+0,7	-6,9	-9,7	-2,3	-10,2
500–999	-1,2	-1,3	+3,3	-1,5	+4,9	+5,8	+1,8	-5,2	+8,4	11,0	+3,4	+6,2	+1,3	+5,5	+0,7	-2,4
1000– 1999	+1,4	-1,4	-2,8	+0,8	+3,7	+3,4	+6,4	+6,2	+5,2	+7,8	+9,7	+5,3	14,0	+5,7	+3,0	+7,9
2000– 4999	+1,2	+4,4	-3,8	+0,3	+0,5	+0,9	+3,7	+2,4	+2,9	-0,3	+6,6	+5,1	+0,7	+7,2	+8,4	-3,0
5000– 9999	+6,1	–	-1,8	-3,7	-11,2	18,9	+1,4	-6,7	-4,9	+2,5	-1,3	–	+0,3	-17,0	-5,6	19,4
10 000– 19 999	+4,2	+5,5	+1,9	–	-3,9	-3,9	-2,2	+0,1	-1,1	+1,5	+0,7	+0,5	-2,0	+1,3	+1,2	+2,9
20 000– 49 999	-1,5	-1,3	-8,2	-5,9	-4,3	-10,6	-1,0	-0,6	-9,5	-2,5	-10,7	-2,9	+0,1	-1,1	-4,7	-3,3
100 000– 199 999	-0,1	+4,3	+8,1	+5,2	+1,1	-3,8	-4,0	-4,9	-2,7	-4,1	-5,9	-5,8	-2,0	-3,7	-3,7	+1,0
Összesen	-0,1	+1,4	+1,2	–	+0,3	-1,1	-1,2	-1,9	-0,6	-0,1	-1,3	-0,9	-0,4	-1,4	-1,1	-0,3

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

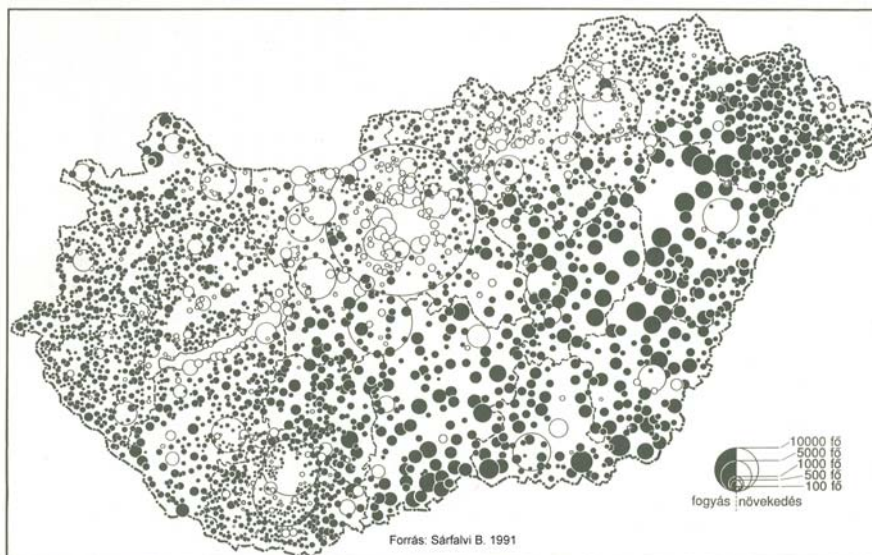
6. A vándorlási különbözet alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
 (1990–2005, ‰)
 Balance of migration by the categories of population size of the settlements
 (1990–2005, ‰)
 County Borsod-Abaúj-Zemplén

Népes- ség- nagyság- kategóri- ák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
–199	-9,0	-12,1	-5,9	-14,4	-19,4	-8,0	-18,0	-7,6	-7,4	-8,2	-16,2	-15,1	+5,5	-11,2	-11,4	-7,5
200–499	-26,9	-9,9	-8,5	-7,7	-4,4	-3,6	+0,9	+1,8	+2,5	-5,1	+2,1	-0,3	-0,1	-2,5	-1,4	-8,7
500–999	-3,7	-6,6	-2,6	-6,6	-2,5	-3,9	-3,4	-0,6	-1,9	-3,4	-1,2	+4,1	-2,3	-2,2	-2,7	-3,6
1000– 1999	-0,8	-2,8	-4,1	-3,0	-3,7	+1,3	+0,6	+5,7	+0,2	+0,5	-1,0	+2,0	+2,6	-2,0	-0,6	+0,1
2000– 4999	+2,6	-1,3	-2,0	-3,3	-3,2	+2,4	+3,5	-0,5	-1,1	-1,1	+0,4	+1,2	-0,2	-3,0	-3,0	-5,4
5000– 9999	-1,6	-3,7	+0,5	-2,6	-4,0	-1,6	+0,4	-1,6	-2,3	+0,4	+1,9	+1,8	-0,2	+2,0	-2,7	-5,0
10 000– 19 999	-8,4	-2,2	-5,2	-4,7	–	-5,3	-1,6	-3,7	-4,9	-6,5	-3,7	-1,3	-7,0	-6,9	-7,4	-10,1
20 000– 49 999	-14,4	-11,5	-8,9	-10,3	-11,9	-7,7	-7,7	-11,2	-9,1	-7,6	-7,3	-10,2	-9,4	-10,3	-9,2	-6,4
100 000– 199 999	-10,9	-7,5	-5,0	-3,3	-1,5	-8,1	-7,2	-8,0	-7,5	-2,4	-8,8	-12,6	-7,9	-9,8	-8,0	-3,0
Összesen	-6,8	-5,3	-4,4	-4,6	-3,5	-3,5	-2,4	-3,0	-3,8	-2,8	-3,3	-3,4	-3,6	-5,3	-4,9	-4,6

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

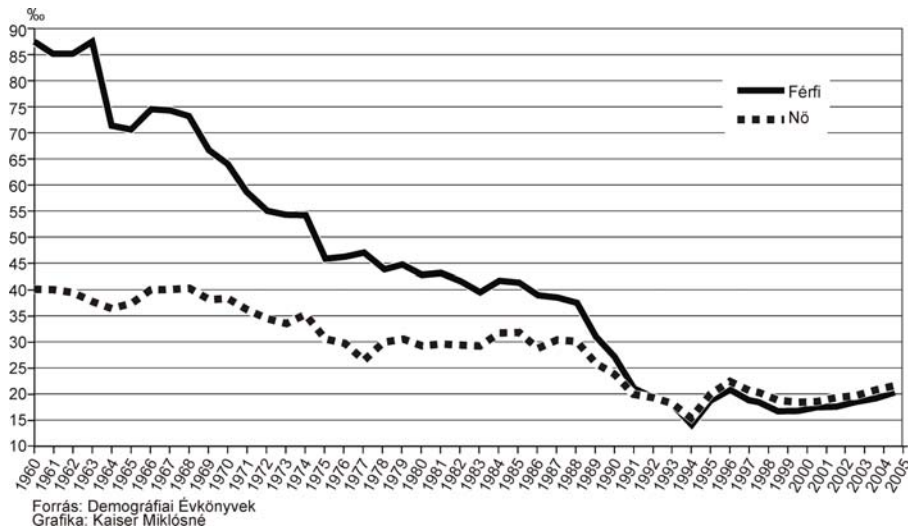
I. A vándorlások és költözések számszerű alakulása (1960–2005)
The size of migrating and moving population (moves within the settlements, temporary migration and re-migration, permanent migration), 1960–2005

II. A belső vándorlás 1949–1960 között
Internal migration, 1949–1960 (size of decrease and increase)

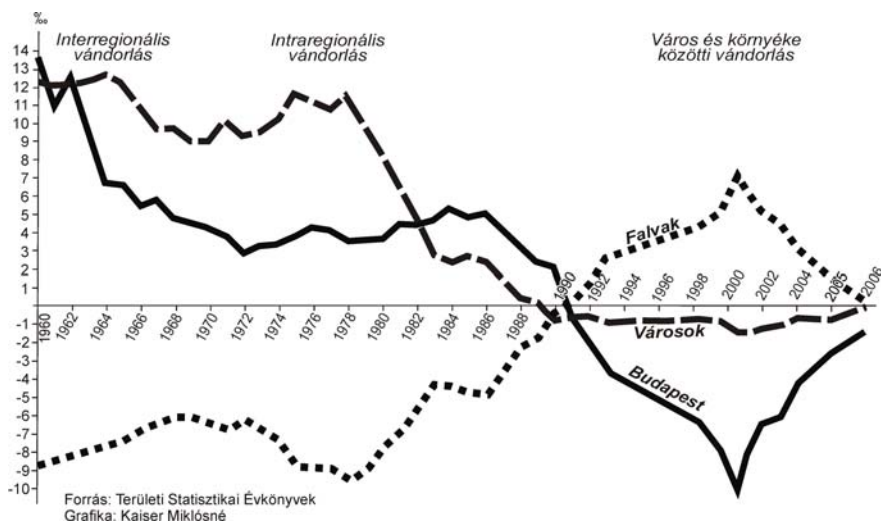
III. Az 1000 lakosra jutó állandó vándorlások alakulása (1960–2005)
Permanent migration (per thousand), 1960–2005

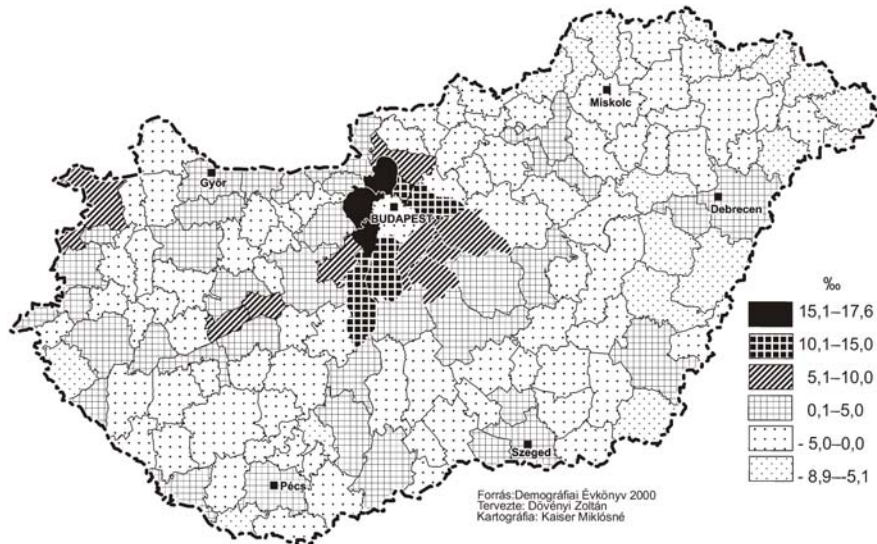
IV. Az 1000 lakosra jutó ideiglenes vándorlások alakulása (1960–2005)
Temporary migration (per thousand), 1960–2005

V. A belső vándorlás 1960–1980 között
Internal migration, 1960–1980 (size of decrease and increase)

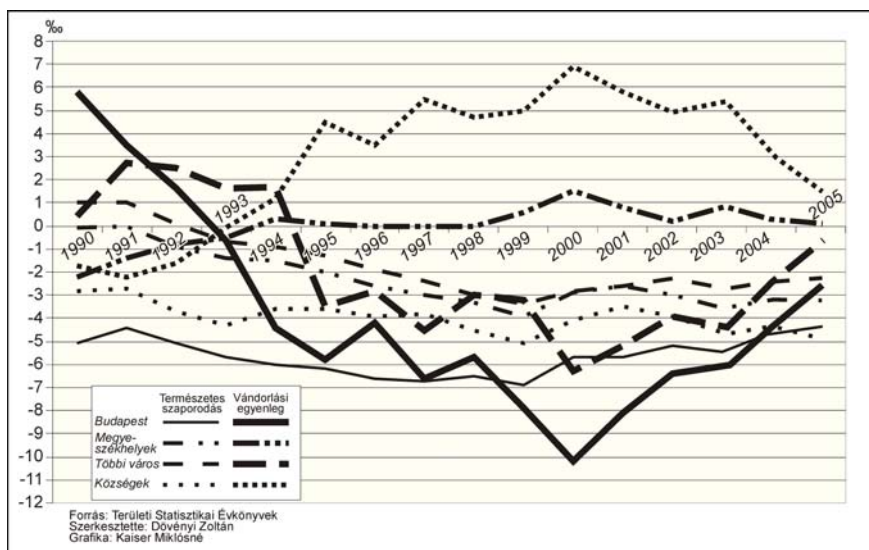
VI. A migráció szakaszai és jellemzői (1960–2006)
Migration by the type of settlement and its character (1960–2006)

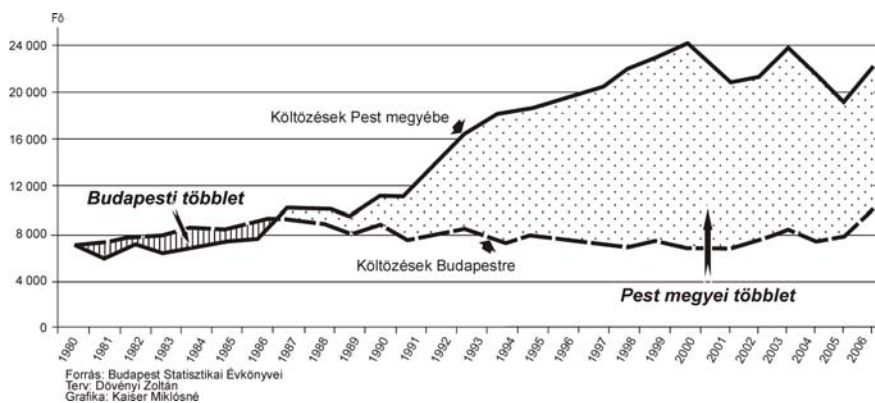
VII. A kistérségek vándorlási egyenlege (1990–1999, ‰)
Balance of migration in the sub-regions (1990–1999, ‰)

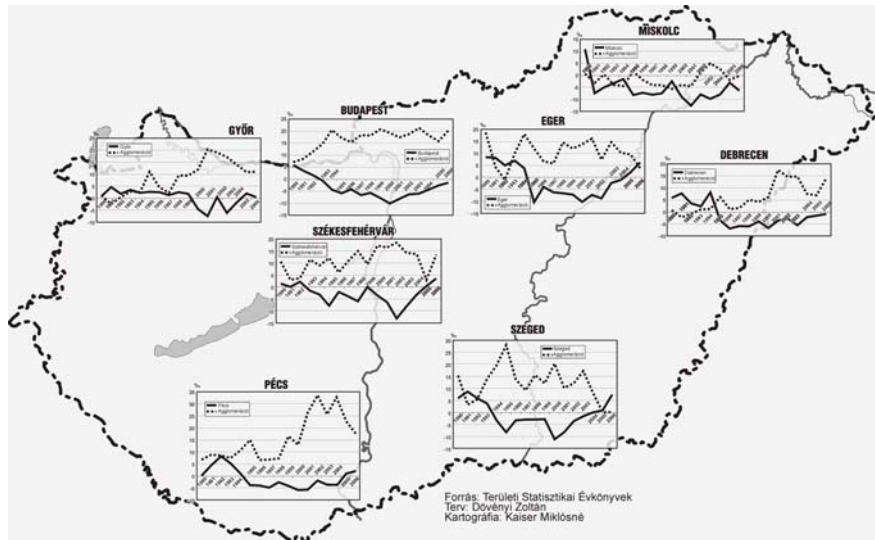
VIII. A kistérségek vándorlási egyenlege és a migrációs térszerkezeti vonalak
(2000–2006, ‰)
Balance of migration in the sub-regions and the boundaries of migratory space
structure (2000–2006, ‰)

IX. A természetes szaporodás és a vándorlás alakulása (1990–2005, ‰)
Natural population change and migration (1990–2005, ‰)

X. A vándorlási egyenleg alakulása Budapest és Pest megye között
(1980–2006)
Balance of migration between Budapest and County Pest (1980–2006)

XI. *A vándorlási egyenleg alakulása Magyarország néhány nagyvárosi térségében (1990–2006)*
Balance of migration in some urban regions
(large towns and their suburban areas), 1990–2006

IRODALOM

- Bajmóczy P. (2000): A „vidéki” szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. *Tér és Társadalom*, 2–3. 323–330.
- Csanádi G. – Csizmadya A. (2002): Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*, 3. 27–55.
- Dövényi Z. – Kovács Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, XLVIII. 1–2. 33–57.
- Ekéné Zamárdi I. (2005): A bihari kistelepülések társadalmi degradációjának veszélyei a migráció tükrében. In Csapó T. – Kocsis Zs. – Lenner T. (szerk.): *A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 90–100.
- Hardi T. (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. *Tér és Társadalom*, 3. 50–85.
- Herfert, G. (2002): Disurbanisierung und Reurbanisierung – Polariserte Raumentwicklung in der ostdeutschen Schrumpfungslandschaft. *Raumforschung und Raumordnung*, 60. H. 5/6. S. 334–343.
- Illés S. (2000): *Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései 63. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.

- KSH (1957): *Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai*. A KSH jelentése. Budapest.
- Sárfalvi B. (1991): *Magyarország népességföldrajza*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szauter E. (1974): A belföldi vándormozgalom alakulásának néhány jellegzetessége a felszabadulás után. *Területi Statisztika*, 24/3. 295–310.
- Szauter E. (1975): Új tendenciák a belső vándorlásban. *Területi Statisztika*, 25/5. 486–499.
- Timár J. – Váradi M. M. (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, 153–175.

Tárgyszavak:

Belföldi vándorlás
Területi elemzés

STRUCTURAL AND SPATIAL CHARACTERISTICS OF INTERNAL MIGRATION IN HUNGARY

Abstract

The paper gives a survey of the development of internal migration, which has characterised Hungary since 1990. Its main statements are the following:

- Regarding the volume of internal migration, the changing political system in 1990 did not bring a caesura, moreover, contrary to the expectation the population replied with decreasing mobility to the economic and social changes.
- After 1990 the destination of migration totally changed, the process of suburbanisation replaced the former migration from villages towards towns. Consequently villages showed a net in-migration while towns had net out-migration in this period.
- The paper has introduced the notion of the boundary of migratory space structure, which separates the regions of net in-migration and out-migration (*figure 8*).
- As a consequence of different factors the Hungarian population's inclination to migration is very weak, the total migration and move rates are not higher than the half of those calculated for the year 1960 (*table 1*).
- On the basis of the spatial characteristics of migration the counties can be included in four basic spatial types according to the measure and changes of net out-migration and in-migration.

A MAGYAR NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI ERDÉLYBEN¹

KISS TAMÁS* – CSATA ISTVÁN**

Ez év márciusában lezártunk egy kutatási programot, amely az erdélyi magyar népesség regionális bontású előreszámítását tűzte ki célul (Csata – Kiss 2007). Jelen tanulmány ennek a kutatásnak az eredményeit összegzi, részletebben kitérve azokra a módszertani problémákra, amelyek a standard demográfiai módszerek kisebbségi népességre történő adaptációjából származnak. A demográfia módszertani eszköztárát alapvetően területileg lehatárolt (nemzetállami) népességek leírására dolgozták ki. Ezek esetében – amennyiben a migráció új formái által felvetett kérdéseket most figyelmen kívül hagyjuk² – jól leírható, hogy mit tekintünk ki-, illetve bemeneti értéknek. Egy más etnikumokkal keverten élő kisebbség határai elmosódottabbak. Itt a születések, halálozások és a vándorlás mellett az etnikai „határlépéseket” is azonosítanunk kell. Más szavakkal, egy kisebbségi népesség generációs újratermelődése nem írható le pusztán a demográfia reprodukciófogalmával, ez ugyanis a termékenység (a halandóság és az elvándorlás) mellett attól is függ, hogy mennyire lesz sikeres a különböző etnokulturális jegyek és az ezekhez kötődő csoportidentitás átörökítése. Tanulmányunk – az etnodemográfia erdélyi magyarokkal foglalkozó eredményeire építve – erre a problémára reflektál.

¹ A tanulmány a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Népesedési folyamatok a 20. század második felében, 21. század elején” című ünnepi konferenciáján, 2007. június 5-én elhangzott előadás írott változata.

* Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

** Kleffman Piackutató Intézet.

² A transznacionalizmus irodalmának központi feltevése, hogy a migráció azon formái, amelyek a két társadalom közötti állapotot intézményesítik, szétfeszítik a nemzetállami társadalomról alkotott képzeiteinket. A demográfia migrációfogalma, amely a vándorlást egyszeri alkalmként (ki-, illetve bemeneti változóként) fogja fel, valóban nem tud mit kezdeni azokkal a helyzetekkel, amikor az életstratégiák tartósan az ide-oda mozgásra szerveződnek rá.

Az előreszámítás technikai paraméterei

A 2002-es romániai népszámlálás nem, korév és nemzetiség szerinti adataiból indultunk ki, ezeket a bukaresti Statisztikai Hivatal (INS) községsoros bontásban bocsátotta rendelkezésünkre. A számításokat a kohorszkomponens-módszert alkalmazva végeztük el, mégpedig egy általunk konstruált olyan szoftverrel, amely a népmozgalmi folyamatokat befolyásoló egyes tényezőkre tetszőleges hipotézisek lefuttatását tette lehetővé. Az előreszámítást a 2002-es kezdőponthoz képest húsz, illetve harminc éves időtávra készítettük el.

A halálozással, a születéssel és a vándorlással számoló kohorszkomponens-módszer standard algoritmusához képest – kisebbségi népességről lévén szó – figyelembe kellett vennünk az *etnokulturális értelemben vett reprodukció* és a *biológiai reprodukció* közötti különbséget. A tanulmányban viszonylag részletesen kitérünk arra az *intergenerációs asszimilációs indexre*, amelyen keresztül ezt a különbséget megpróbáltuk megragadni.

Az előreszámítás elkészítésekor hangsúlyos szempont volt a közpolitikai hasznosíthatóság, amire elsősorban az erdélyi magyar nyelvű oktatási rendszer tervezése ad alkalmat. Az előreszámítás szintjeit is ilyen megfontolás szerint próbáltuk kialakítani. Ennek megfelelően három szinten végeztük el a számításokat: a teljes erdélyi magyar, az egyes megyék, illetve 42 úgynevezett oktatási kistérség szintjén. Ez utóbbiakat a magyar állam által folyósított oktatási-nevelési támogatásra benyújtott pályázatok adatbázisát felhasználva alakítottuk ki. Az igénylési űrlapon ugyanis szerepel a pályázó szülők állandó lakhelye és az a helység, ahová az érintett diákok iskolába járnak.³ Ez alapján meg tudtuk határozni a magyar nyelvű középiskolák vonzáskörzetét. Eszerint oktatási régióban a magyar nyelvű középfokú oktatásnak helyet adó települések vonzáskörzetét értjük. Szintén a közpolitikai hasznosíthatóság indokolta, hogy a számítások – pontosabban az eredmények megjelenítése – során kiemelten kezeljük az egyes oktatási szintekre belépőket.

A teljes erdélyi magyar népesség vonatkozásában az alapváltozat mellett három forgatókönyvvel dolgoztunk. Az első és a második, azaz a „magas verzió” és az „alacsony verzió” a női termékenység és a születéskor várható élettartam tekintetében tért el az alapváltozattól, míg a migráció nélküli variánsban a természetes népmozgalmi folyamatok megegyeztek az alapverzióval, de nulla összegű migrációs egyenleggel számoltunk.

³ Ennek az adatbázisnak a név és lakcím nélküli változatát az Iskola Alapítvány volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.

*1. A népesség-előreszámítás alternatív forgatókönyveinek eltérése
az alapváltozathoz képest*
*Characteristics of the different scenarios of the population projection
compared to the basic version*

Tényezők	Alapváltozat	Magas verzió	Alacsony verzió	Migráció nélküli verzió
Termékenység	Enyhén emelkedő	Magasabb	Alacsonyabb	Ugyanaz
Várható élettartam	Emelkedő	Magasabb	Alacsonyabb	Ugyanaz
Migráció	Enyhén csökkenő	Ugyanaz	Ugyanaz	0
Etnikai reprodukció	Állandó	Ugyanaz	Ugyanaz	Ugyanaz

A megyék és a kistérségek szintjén csupán az alapváltozatot és a migráció nélküli verziót futtattuk le. Ez utóbbival a migráció kumulált – vagyis a közvetlen népességveszteségen túl a születéskiesésben és a korstruktúra torzulásában megnyilvánuló – demográfiai hatását próbáltuk modellezni. Mindhárom szinten előreszámítottuk a teljes népességet is. Itt egyetlen verziónk volt. A magyarok arányának alakulását ennek a magyar népességre kialakított alapváltozattal való összevetése révén vizsgáltuk.

A népmozgalmi folyamatok és a jövőre vonatkozó hipotézisek

A következőkben röviden bemutatjuk azokat a demográfiai jellemzőket/folyamatokat, amelyek a romániai magyar népesség alakulását befolyásolják, majd pedig megfogalmazzuk ezek jövőbeli alakulására vonatkozó hipotéziseinket. Az asszimilációs folyamatokra, mivel azok a standard demográfiai modellekhez viszonyítva újdonságot jelentenek, bővebben ki fogunk térni.

A korszerkezet

Az 1967 és 1989 között érvényben volt abortusztilalom – illetve tágabban a Ceășescu-rendszer népesedéspolitikája⁴ – következtében a rendszerváltáskor Románia népessége európai viszonylatban fiatalnak számított. Ez érvényes a romániai magyarokra is. Elmondható, hogy 1992-ben – annak ellenére, hogy 1988 és 1991 között nagyarányú elvándorlási és menekülthullám futott le, amelynek értelemszerűen elsősorban a fiatalabb korosztályok voltak a részesei – a romániai magyarok korstruktúrája nem volt kedvezőtlenebb például a magyarországinál. A kilencvenes évektől azonban a születésszám nagyarányú csökkenése és az elvándorlás következtében gyors elöregedési folyamat indult

⁴ Erről lásd bővebben Kligman (1998).

be országosan is. Ez a magyar népességet, amelyen belül az idősek már 1992-ben is nagyobb arányt képviseltek, fokozottan érintette.

*2. A romániai és a romániai magyar népesség korszerkezete
1992-ben és 2002-ben*

*Mean age and age structure of the population of Romania and the ethnic
Hungarians living in Romania*

Terület	Átlagos életkor (év)		0–19 éves (2002) (%)	65 év felett (2002) (%)
	1992	2002		
Románia	35,1	37,8	25,2	14,1
Romániai magyarok	37,8	40,3	21,6	16,3
Székelyföld	36,3	38,9	23,9	15,1
Partium	37,3	39,5	22,6	14,9
Észak-Erdély	39,7	42,4	18,1	18,0
Dél-Erdély	39,4	43,4	16,9	18,8
Bánság	41,9	44,7	15,6	21,1

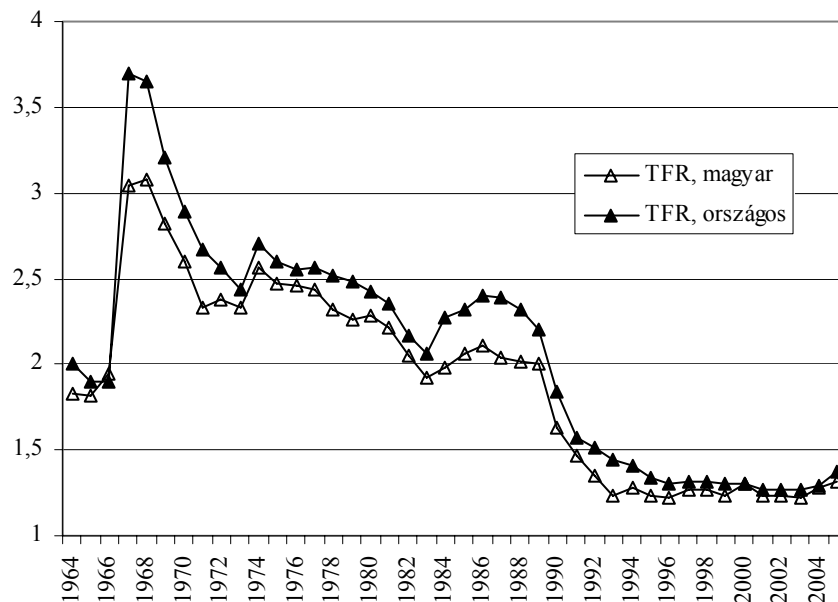
Forrás: INS (Országos Statisztikai Hivatal, Bukarest).

A nemzetiség szerinti különbségek mellett ki kell emelnünk a magyar népességen belüli regionális eltéréseket. A nagyobb arányban magyarok által lakott régiók, így a Székelyföld, illetve Partium korösszetétele jóval kedvezőbb a nagymértékben elöregedett szórványrégiókéénál. Ez a tény érdemben meghatározza a reprodukciós esélyekben mutatkozó különbségeket.

A termékenység

A női termékenység nemzetiség szerinti különbségeinek meghatározásához több adatsort használtunk fel. Egyrészt a koréves bontásból (ami közszépszinten állt rendelkezésünkre) következtetni tudtunk az előző évek születésszámaira. Másrészt az 1992 és 2005 közötti periódusra vonatkozóan a statisztikai hivaltól megkaptuk a gyermek nemzetisége és az anya életkora szerint bontott népmozgalmi adatokat is. Mivel a születésszámot illetően a népmozgalmi és a népszámlálási adatok eltérnek, az előbbi korrigáltuk, miközben a születések korcsoportok szerinti megoszlását megtartottuk. A születésszámok meghatározásakor tekintetbe kellett vennünk azt is, hogy a magyar nők által szült és a magyarként regisztrált gyermekek száma eltér. Ezért a termékenységi arányszámokat a biológiai és az etnikai reprodukció arányát kifejező asszimilációs indexel is korrigáltuk. Erről a következőkben részletesen szólunk (lásd még Szilágyi 2002, 2004; Kiss 2006).

A különböző nemzetiségek termékenységét érdemes országos kontextusban vizsgálni, hiszen a makrotársadalmi, gazdasági és politikai tényezők az egyes esetekben azonosak. Ki kell emelnünk ezek közül az 1966-os abortusztilalmat, amit 1973-ban és 1984-ben megszigorítottak. A represszív népesedéspolitika nyomán – leszámítva az 1965/66 és az 1983-as évet – a termékenység egészen 1989-ig az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint fölött maradt Romániában. A kilencvenes évek társadalmi és gazdasági szerkezetváltása aztán gyors és nagymértékű termékenységsökkenést hozott magával.

Forrás: INS, saját számítás.

I. A teljes termékenységi arányszám (TFR) alakulása a romániai és a romániai magyar nők körében 1964–2005 között⁵

Total Fertility Rate between 1964 and 2005, population of Romania and ethnic Hungarians living in Romania

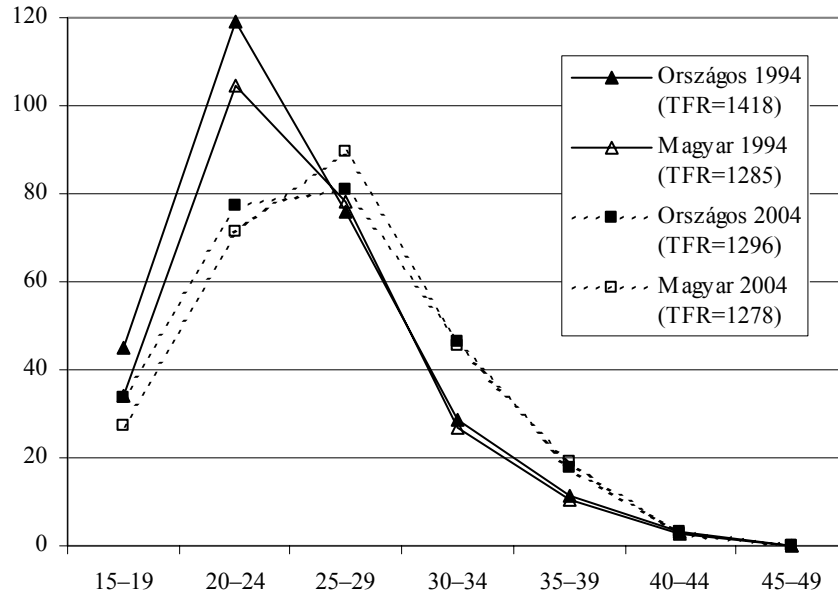
A kérdés az, hogy ezekre a hatásokra az egyes etnikumok tagjai hogyan reagáltak. Amikor az itt mutatkozó esetleges különbségeket keressük, természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a reprodukzív viselkedés eltérése nem pusztán, még csak nem is elsősorban az etnikai hovatartozással magyarázható.

⁵ Az 1992 előtti időszak termékenységi arányszámait az 1992-es népszámlálás korév, nem és nemzetiség szerint bontott adataiból becsültük.

Az 1967–1989 előtti időszakra nézve megfigyelhető, hogy a differenciák az abortuszrendeletet, annak szigorításait követően fokozódtak, ami arra utal, hogy a magyar nők körében a terhességmegszakítással szemben teret nyert a terhességmegelőzés.⁶ Az ezredfordulóra azonban a teljes termékenységi arányszám korábban meglévő különbségei kiegyenlítődték, mára a román és magyar nők esetében ez közel azonos.⁷ Amennyiben a korcsoport-specifikus termékenységi együtthatók alakulását vizsgáljuk, látjuk, hogy 1989 után a romániai magyar és romániai nők termékenysége egyaránt a kelet-európai trendeknek megfelelően alakult. Eszerint már a kilencvenes évek legelejétől erőteljesen visszaszorult az a gyakorlat, hogy a gyermekvállalás 25 éves korig megtörténik, miközben a propagatív életszakasz későbbi periódusaiban a termékenység stagnált, majd kismértékben nőtt. Úgy is fogalmazhatunk, hogy mára felbomlott a múlt rendszerre jellemző domináns reprodukciós modell (Ghețău 1981, 1987, 1997; Trebici–Ghinoiu 1986; Kligman 1998), amely szerint a házasságkötés csaknem általános, a gyermekek pedig a házasság utáni néhány évben születnek meg. Bár nem állíthatjuk biztonsággal, hogy a régi bomlásával valamilyen új, egységes modell irányába haladnánk, az kétségtől igaz, hogy a változás nyomán nagyobb jelentőségre tesz szert a termékeny életszakasz második fele.

⁶ Erre az összefüggésre legkorábban Semlyén István (1980) figyelte fel. A jelenség mögött egyrészt az eltérő szexuális kultúra állhat, másrészt az a tény, hogy a magyarok a magyarországi hálózatokon keresztül könnyebben juthattak fogamzásgátló eszközökhöz.

⁷ Lásd még Ghețău (2004)

Forrás: INS, saját számítás.

II. A korcsoport-specifikus termékenységi arányszámok a romániai és a romániai magyar nők esetében 1994-ben és 2004-ben
Age specific fertility rates in 1994 and 2004, population of Romania and ethnic Hungarians living in Romania

Hipotézisünk az, hogy az utóbbi években megfigyelt trendek folytatódnak, vagyis miközben nagyobb jelentőséget nyer a termékeny életszakasz második fele, a TFR szintje enyhén emelkedik: az alapverzió szerint 2022-re eléri az 1,5-ös, 2032-re pedig az 1,7-es szintet; a magas verzió szerint az emelkedés kissé nagyobb mértékű és gyorsabb; az alacsony verzió szerint pedig a TFR értéke a 2005-ös évre számított szinten marad.

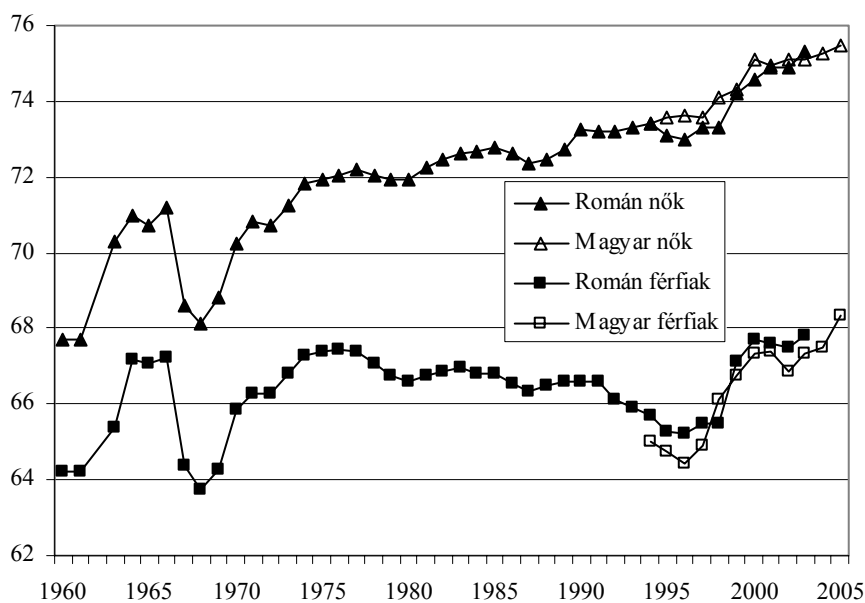
3. A romániai magyar nők termékenységének alakulása az előreszámítás hipotézisei szerint
Total Fertility Rate of ethnic Hungarian females according to the different versions of the population projection

Változatok	2002	2022	2032
Alapváltozat	1,23	1,5	1,7
Magas verzió	1,23	1,7	1,8
Alacsony verzió	1,23	1,31	1,31

Feltételeztük továbbá azt is, hogy a mikrorégiók és a megyék szintjén a román és a magyar nők termékenysége között nem lesz különbség, valamint hogy a TFR értéke regionális szinten is konvergál.

Halandóság

A halandóságot illetően az elhalálozottak korcsoportja, neme és nemzetisége szerint bontott népmozgalmi adatokból indulhatunk ki. Ezeket az adatokat, a születésszámokhoz hasonlóan, az 1994–2005 közötti periódusra kaptuk kézhez a statisztikai hivataltól. Erre alapozva a 2002-es évre elkészítettük a magyar férfi és női népesség rövidített halandósági tábláit, megye és azon belül településtípus szerint.

Forrás: INS, saját számítás.

III. A születéskor várható élettartam alakulása a romániai és a romániai magyar népesség esetében nemek szerint
Life expectancy at birth by sex, population of Romania and ethnic Hungarians living in Romania

Romániában a rendszerváltást követően a születéskor várható élettartam 1996-ig csökkenő tendenciát mutatott, ezen belül a nők stagnáltak, míg a férfiaké jelentősen csökkent. 1996 óta mindkét nem esetében a várható élettartam emelkedése figyelhető meg. A magyarokat illetően a tendencia hasonló. A férfiak várható élettartama némileg alatta marad az országos átlagnak, míg a nőké kismértékben felülmúlja azt.

Azt feltételezzük, hogy várható élettartam emelkedése folytatódik. Az alapváltozat szerint 2022-ig a nők várható élettartama 4 évvel, azaz 79 évre, a férfiaké pedig 6 évvel, azaz 73 évre emelkedik. Így a születéskor várható átlagos élettartam megközelítené a bővítés előtti 15 EU-tagállamra 2002-ben jellemző szintet. Az alapverzió szerint 2022 és 2032 között a növekedés tovább folytatódik. Az előreszámítás végpontján a férfiak várható élettartama eléri a 76, a nőké pedig a 82 évet. Az alacsony verzió szerint a férfiak várható élettartama 2022-ig 3, a nőké 1 évvel lesz magasabb. A következő 10 évben mindkét nem esetében újabb 3 éves emelkedéssel számoltunk. A magas verzió szerint 2022-ig a férfiak esetében az emelkedés 9, a nők esetében 7 éves, amihez 2032-ig újabb 3–3 év adódik.

4. A születéskor várható élettartam alakulása az előreszámítás hipotézisei szerint

Life expectancy at birth according to the different versions of the population projection

Változat	Férfiak			Nők		
	2002	2022	2032	2002	2022	2032
Alapváltozat	66,8	73	76	75	79	82
Magas verzió	66,8	76	79	75	82	85
Alacsony verzió	66,8	70	73	75	76	79

Migráció

A népesség-előreszámítások meglehetősen problematikus eleme a migráció. Egyrészt a ki- és bevándorlás nagyságrendje semmilyen formában nem köthető az emberi életciklus biológiai adottságaihoz, másrészt – a termékenységet és a halandóságot meghatározó, hosszabb távon érvényesülő társadalmi tényezők-höz viszonyítva – a migráció okai esetlegesek. Emiatt valójában semmit nem tudunk arról, hogy 10–15 év múlva milyen vándormozgalmi trendek fognak érvényesülni.

Olyan népességek esetében, amelyeknél a bevándorlás a meghatározó, a migrációra vonatkozó „hipotéziseknek” gyakran sokkal inkább normatív (preskriptív), mint tényleges előrejelző (prediktív) funkciójuk van. A demográfusok kérdésfelvetése ilyenkor a következő: a bevándorlók mekkora száma és

milyen összetétele ellensúlyozhatja a népesség elégtelen reprodukív képességét? A preskriptív előrejelzés a kibocsátó népességek esetében nyilvánvalóan értelmetlen: míg a bevándorlás jogi-adminisztratív eszközökkel többé-kevésbé szabályozható, addig a kivándorlás esetében a lehetőségek jóval szűkebbek. Specifikusan egy adott kisebbség esetében annak elitje is keveset tehet.

Az elmúlt két évtizedben az erdélyi magyar népességet érintő migrációs veszteség összvolumene mára viszonylag jól dokumentált. Tudjuk, hogy az elvándorlás a nyolcvanas évek közepétől döntő módon befolyásolta demográfiai fejlődését. 1977–1992 120 000 főre becsülhetjük a magyarok vándormozgalmi veszteségét, ebből 97 500 az 1987-ben kezdődő és 1991-ig tartó elvándorlási hullámból származtatható.⁸

1992–2002 között a migráció a nyolcvanas/kilencvenes évek fordulójához viszonyítva mérséklődött, de továbbra is jelentős maradt. A fő célország, Magyarország hivatalos statisztikáiban 1992–2002 között 62 404 bevándorló jelenik meg.⁹

Horváth István (2004, 2005) a teljes erdélyi magyar népességre vonatkozóan az 1992–2002 közötti időszakra 90 000 fős migrációs veszteséggel számol, amit a természetes népmozgalmi adatokból kiinduló számítások is megerősítenek (Kiss 2004a, 2004b).

2002 óta a Magyarországon hivatalosan letelepedők éves száma meghaladja az 1992–2002 közötti átlagot. A statisztikákban megjelenők egy jelentős része azonban minden bizonnyal a már korábbra datálható magyarországi tartózkodását legalizálta (lásd Gödri – Tóth 2005). Egy másik fontos fejlemény, hogy az ezredforduló óta a magyarok külföldi munkavállalásában felértékelődött Nyugat-Európa, miután a román többségű vagy vegyes településeken élő magyarok jelentős része bekapcsolódott a románok által kialakított migrációs hálózatokba (Kiss – Csata Zs. 2004).

Hipotézisünk szerint 1992–2002 között évi átlagban 5,5 ezrelékes negatív migrációs egyenleggel számolhatunk. Alapverzióként azt feltételeztük, hogy ennek mértéke csak hosszú távon és lassú ütemben csökken, 2032-ben 4 ezrelékes lesz.

A jövőbeli migrációs folyamatokat illetően azonban bizonytalanok vagyunk. Valójában nincsenek olyan eszközeink, amelyek segítségével azokat középtávon (5–10 év) becsülni tudnánk. Ezért erre nézve nem fogalmazunk meg alternatív hipotézist.¹⁰ Pusztán spekulatív jelleggel lefuttatunk az alapváltozattal

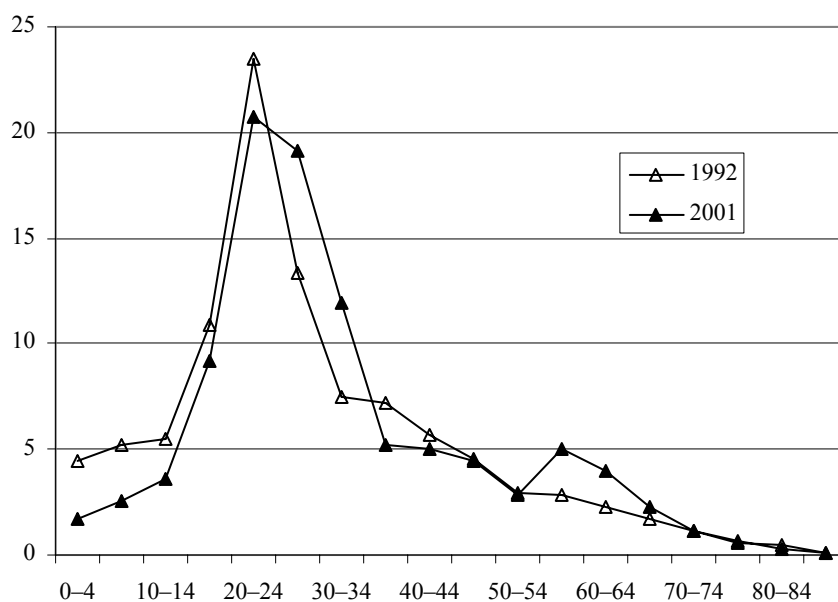
⁸ Ez utóbbi szám megegyezik Horváth István (2004. 85) becslésével, és egy általunk végzett, az 1977–1992 közötti folyamatokra vonatkozó modellszámítás is megerősíti (Kiss é. n.).

⁹ A Magyarországon letelepedő román állampolgárok 90–95 százaléka magyar nemzeti-ségű (Tóth 1997; Gödri – Tóth 2005).

¹⁰ Egy korábbi tanulmányunkban modelleztük a különböző migrációs forgatókönyveket (Kiss – Csata 2006).

más tekintetben megegyező, de migrációs veszteséggel nem számoló forgatókönyvet is. Ezt összehasonlítottuk az alapváltozattal annak szemléltetése céljából, hogy a jövőbeli folyamatok közül legkevésbé a migrációs mozgás hatása prognosztizálható.

A migrációs folyamatokban részt vevő népesség (mint általában) dominánsan a fiatal, aktív, demográfiai szempontból pedig reprodukív életszakaszban lévő csoportokból kerül ki. Ez derül ki a romániai magyar migráns népességre vonatkozóan egyedülként elérhető nyilvántartásból, amely a Magyarországra hivatalosan bevándoroltakra szorítkozik. A magyarországi statisztikák alapján, az 1992–2002 közötti periódusra kimutatható legjelentősebb módosulás az időskorúak (nyugdíjkorhatárt elérték) növekvő bevándorlása. Ez az ún. szekunder migráció jelenségéhez köthető, vagyis, hogy a korábban Magyarország vándorolt gyermekeiket követik a szüleik, akiket a gyermekekhez való közelség és/vagy az előnyösebb magyar nyugdíjrendszerbe való bekapcsolódás lehetősége vonz (lásd Gödri 2004; Gödri – Tóth 2005). A szekunder migráció távlatilag akár nyugat-európai országokra is kiterjedhet.

Forrás: KSH.

IV. A Magyarországra bevándorló román állampolgárok korcsoportos megoszlása 1992-ben és 2001-ben
Age structure of the Romanian citizens immigrating into Hungary, 1991 and 2001

A migráns népesség kor szerinti összetételének meghatározáskor a Magyarországra bevándorló román állampolgárokat jellemző 1992–2001 közötti megoszlásokból indultunk ki.

A belső és a nemzetközi migrációra vonatkozó regionálisan és nemzetiség szerint bontott adatok hiányában az 1992 és 2002 közötti periódus népesedési egyenlegére alapoztunk. Erre az időszakra a természetes népmozgalmi folyamatokat kielégítően tudjuk dokumentálni. Miután ismerjük a születések és a halálozások abszolút számát megye és településtípus szerint (nemzetiségi bontásban), a két népszámlálás közötti tényleges és természetes népmozgalmi egyenleg alapján kiszámolhatjuk a migráció volumenét és az átlagos nyers migrációs arányszámokat. A számítás végeredménye a külső és belső migráció egyenlegét együttesen tükrözi.

Az adaptálhatóság kérdése: etnikai és biológiai reprodukció

A demográfia tudományának létrejötte és intézményesedése történetileg egyrészt a modern nemzetállam (lásd Foucault 1992, 1996), másrészt a globális népesedéspolitikára (lásd Hodgson 1983, 1988, 1991; Szreter 1993; Greenhalgh 1996; Melegh 2006) igényeihez kötődik. A diszciplína által kifejlesztett fogalmi és módszertani apparátusnak jellemzője, hogy alapvetően a földrajzilag jól körülhatárolható népesedések (avagy a világnépeség) demográfiai folyamatainak a leírására alkalmas. A második világháborút követően a tudományág intézményesedésében kulcsszerepet játszó princetoni demográfusok a népesedést olyan társadalmi alrendszernek tekintették, amelyet állapot- és folyamatváltozókra keresztül írhatunk le.¹¹ Az állapotváltozón a népesség kor és nem szerinti összetételét érthetjük, míg a folyamatváltozókat kimeneti (születés, bevándorlás) és bemeneti (elhalálozás, elvándorlás) értékekre tagolhatjuk.

Amennyiben az erdélyi magyar népesedést ezt a rendszert követve akarjuk leírni, két problémába ütközünk. Az első a migrációs mozgásokkal függ össze. Mint korábban jeleztük, a vándormozgalmak előrejelzésére, de akár leírására is sokkal korlátozottabbak a lehetőségek, mint a természetes népmozgalmi folyamatokat illetően. A kohorszkomponens-modellre épülő számítások elsősorban zárt népesedések (pl. a világnépeség) esetében hatékonyak. Ezen túl azonban az utóbbi évtized migrációs szociológiája által középpontba állított *transznacionális szerveződések* kikezdi a vándorlásnak a demográfiában ki-, illetve bemeneti változóként rögzült fogalmát is. Amikor a vándorlást mint egyszeri aktust fogja fel, amelynek során az egyén a kibocsátó társadalomban elveszíti tagságát, a befogadó társadalomban pedig tagságot nyer, a demográfia a nemzetállami tér képzetéhez, Ludger Pries (2002) kifejezésével a konténertársadalom ideáltípusához kötődik, amelyen belül (ideáltípusosan) minden társadalmi jelenség lejátszódik. Ebben a rendszerben nincs mit kezdeni azokkal a helyzetekkel, amikor a társadalmi lét (az élettörténeti narratívák, stratégiák) tartósan két nemzetállam között rögzül.¹²

A második probléma, amivel most részletesebben foglalkozunk, hogy egy más etnikumokkal keverten élő kisebbség határai jóval elmosódottabbak. Ilyen esetben, mivel a születéseken, halálozásokon és a vándormozgalmakon kívül az etnikai „határlépéseket” is adminisztrálnunk kell, nehezebben tudjuk számszerűsíteni a ki- és bemeneti értékeket. Módszertani szempontból ez azt a kérdést veti fel, hogy mennyiben és hogyan tudjuk adaptálni a standard demográfiai modellt egy kisebbségi népesedésre.

¹¹ Az alrendszer használata ebben a kontextusban teljesen jogos, hisz a nevezett demográfusokra nagy hatással volt a Talcott Parsons-féle strukturalista-funkcionalista modernizációelmélet (Szreter 1993). Ez a terminológia a román népesedéstudományban Vladimir Trebici (1978) munkássága nyomán jelent meg a hetvenes években.

¹² Ezekről a módszertani problémákról lásd Kiss 2007.

Egy kisebbségi csoport hosszú távú reprodukciója részben mindig demográfiai kérdés abban az értelemben, hogy függ a születések és halálozások egyenlegétől, az el-, illetve bevándorlás mértékétől. Azonban csak részben az. Amikor Brubaker és szerzőtársai (2006. 301–316) kiemelik, hogy a Kolozsváron a „magyar világ” hosszú távon csak limitáltan képes önmaga újratermelésére, nem a demográfiai értelemben vett reprodukció, hanem az etnokulturális reprodukció fogalmával dolgoznak. Szilágyi N. Sándor (2002, 2004) a biológiai és a kulturális reprodukció közötti különbségtevést a népesedéskutatás számára használható módon operacionálta, és egyben világossá tette, hogy az erdélyi (etno)demográfia erre a kérdésre kénytelen módszertani és elméleti szinten reflektálni.¹³ Számunkra felbecsülhetetlen előny, hogy a modell összefér a kohorszkomponens-módszerrel végzett számításokkal, illetve a román statisztikai regisztrációs rendszerrel.

Szilágyi megkísérelte tipológiába rendezni azokat a konkrét, számszerűen is kifejezhető eseményeket, amelyek egy adott etnikum számát egy másik javára csökkentik. Ennek során intragenerációs asszimilációt (nemzetiségváltás) és intergenerációs asszimilációt (az etnikai reprodukció csökkenése egy másik etnikum javára) különböztetett meg. Bár a nemzetiségváltás sem ismeretlen folyamat Erdélyben, modellünkben a továbbiakban az etnikai reprodukció csökkenésével fogunk foglalkozni.

Az etnikai reprodukció csökkenéséről beszélhetünk, ha egy adott nemzetségre tartozó szülő nem tudja saját etnokulturális jellemzőit és az ehhez kapcsolódó identitástartalmakat gyermekeire átörökíteni. Ez az erdélyi magyarok esetében tömegével az etnikailag vegyes házasságokban történik meg. Mint Brubaker és szerzőtársai mondják, a család Erdélyben az etnikai szocializáció egyik legfontosabb intézménye, amely (amennyiben összetételében homogén) hozzájárulhat a magyar életvilágok újratermeléséhez, de amely egyben (amennyiben román–magyar párkapcsolatra épül) azok erodálódását okozhatja. Vagyis a magyar népesség etnikai reprodukciója két tényezőtől függ, az etnikailag vegyes házasságok arányától és az etnikailag vegyes családokon belüli szocializációtól.¹⁴

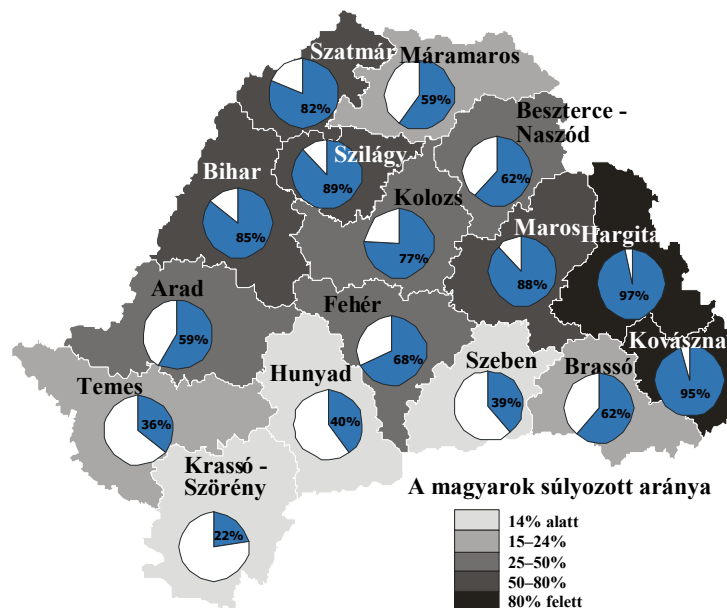
A házasságot illetően viszonylag pontos adatokkal rendelkezünk. A népmozgalmi regisztráció alapján tudjuk, hogy 2002-ben a házasságban élő romániai magyarok 13,7 százaléka élt vegyes házasságban, 1992 és 2005 között

¹³ Ezzel az aspektussal foglalkozik Kiss 2006.

¹⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy modellünk itt kényszerűen egyszerűsít. Az etnikai reprodukcióhoz a családon kívül egy sor más intézmény is hozzájárul, illetve a vegyes párkapcsolat előzetesen a társadalmi távolságok csökkenését feltételezi. A magyar, illetve román tantervű iskola választásának például kulcsszerepe van a későbbi etnikai homogenitásban/heterogenitásban. Az asszimiláció különböző dimenzióiról lásd Gordon 1964; Yinger 1981.

pedig a házasságra lépő magyarok 18 százaléka választott más nemzetiségű – döntő többségében román – párt.

A regionális eltérések természetesen jelentékenyek, miután az egyes megyék, mikrorégiók etnikai térszerkezete nagyon eltérő.¹⁵ Míg a többségében magyarok által lakott Hargita és Kovászna megyében a magyarok közt a vegyes házasságok aránya nem éri el az 5 százalékot, addig olyan dél-erdélyi és bánzági megyékben, mint Szeben, Hunyad, Krassó-Szörény vagy Temes, a házasságra lépő magyarok többsége más nemzetiségű párt választ.

Forrás: INS.

V. A vegyes házasságra lépő magyarok aránya Erdély megyéiben 1992–2002 között¹⁶

Proportion of ethnic Hungarians contracting mixed marriages (white colour on the diagrams) in the counties of Transylvania, 1992–2002

¹⁵ A vonatkozó irodalom a párválasztás homogén/heterogén jellegét a preferenciák, a csoportnormák és a strukturális kényszerek összjátékaként írja le (lásd Kalmijn 1998). Blau és szerzőtársai (1982) nyomán egyértelművé vált, hogy a csoportméret, illetve a földrajzi koncentrálttság meghatározó jelentőséggel bír.

¹⁶ A térképen a magyarok megyén belüli súlyozott arányát is feltüntettük. „A súlyozott számarányt úgy számítottam ki minden egyes megyére, hogy az egyes településeken (tehát nem közigazgatási egységekben) élő magyarok lélekszámát megszoroztam az ottani százalékarányukkal, majd a szorzatok összegét elosztottam a lélekszámok összegével” (Szilágyi 2004. 185). Képletszerűen: $P_s = \sum(p_i \times P_i) / P_{tot}$, ahol p_i – a magyarok aránya egy adott településen; P_i – a magyarok száma az adott településen, P_{tot} – a teljes magyar népesség.

A vegyes házasságokon belüli etnikai szocializáció tekintetében már nem ennyire egyszerű a helyzet. Alapkérdés, hogy ez milyen eszközök segítségével mérhető statisztikailag, illetve a különböző statisztikailag mérhető aspektusoknak milyen jelentőségük/jelentésük van az etnikai szocializáció egészén belül. Fogalmilag Brubakerre és szerzőtársaira (2006. 311–314) támaszkodhatunk, akik a román–magyar vegyes párkapcsolatokat etnikailag jelölt, egymást (általában) kizáró alternatívák közötti választások sorozataként írják le. Erdélyben mind a román, mind a magyar etnicitásnak viszonylag egyértelmű markerei vannak, mindkettő köré jól kikristályosodott (egymással szembenálló) nemzeti ideológia és intézményrendszer épült. Ezzel szemben a köztes identitások esetében hiányoznak ezek a világos jelentéshordozók, nincsenek olyan diskurzusok és intézmények, amelyekbe azok beágyazódhatnának. Ilyen körülmények között az etnikailag vegyes párok tagjai folyamatosan választani kénytelenek, attól kezdődően, hogy milyen templomban esküdjenek,¹⁷ milyen nevet adjanak a gyermeknek, mi legyen a vallása, addig, hogy milyen nyelven iskoláztassák őket. Természetesen egyszerűsítünk, amikor azt állítjuk, hogy a vegyes családokon belüli szocializáció végeredménye az egyik vagy a másik etnikum melletti döntés, a kijelentés mégsem áll távol a valóságtól. Mindenesetre valóságközelibb, mint azok a kijelentések, amelyek (abból kiindulva, hogy Erdélyben jelentős az etnikai szempontból vegyes származásúak száma és aránya) „hibrid” népesség és identitás kialakulását vizionálják. Véleményünk szerint ezek a kijelentések egyrészt ideologikusak, másrészt esszencialisták. Esszencialisták abban az értelemben, hogy a vegyes származás tényéből automatikusan a szociológiai értelemben vett „hibrid” jelenlétére következtetnek, holott valójában Erdélyben megvannak azok a társadalmi mechanizmusok, amelyek a vegyes származásúakat az egyik vagy a másik etnikai kategória melletti döntésre készítetik. A kizárólagosságra törekvő nemzeti diskurzusok és intézmények ugyan nem generáltak egymással nem vagy alig érintkező csoportokat, de odavezettek, hogy a vegyes családok tagjainak élethelyzete általában a két csoport közötti választásban oldódik fel.

Meg kell jegyeznünk, hogy maga a statisztikai regisztráció – amiből egy demográfiai elemzésben kiindulhatunk és amely az etnikai hovatartozásra vagylagosan kérdez rá – szintén a nemzeti kizárólagosságra törekvő diskurzusokba ágyazott. Azt mondhatjuk, hogy amikor a vegyes családban élők a gyermekeiket a népmozgalmi és a népszámlálási számbavétel során románként vagy magyarként regisztráltatják, akkor számukra ez egy a különböző olyan helyezetek közül, amelyekben etnikailag jelölt, egymást kizáró alternatívák között kell választaniuk. A statisztikai számbavétel ebből a szempontból nem elszigetelt

¹⁷ A ortodox és a görög katolikus egyháznak egyértelműek a román, a református, római katolikus és unitárius egyháznak pedig a magyar nemzeti, illetve nemzetiesítő jegyeik.

Szilágyi N. Sándor (2002) plasztikus megfogalmazása szerint az intergenerációs asszimiláció onnan adódik, hogy *magyar nők román gyermekeket szülnek*. Másrészt azonban nem magyar nők is regisztráltathatják gyermeküket magyarként. Amennyiben a vegyes családokon belüli etnikai szocializáció kiegyenlített az előbbi veszteség és az utóbbi nyereség semlegesíti egymást. Ha azonban ez nem így van – ismét Szilágyi N. Sándor szavaival élve – különbség lesz a biológiai és az etnikai reprodukció között. Biológiai reprodukción a magyar nők által világra hozott gyermekeket értjük, ami alapján kiszámíthatjuk a termékenységi arányszámokat. Az etnikai reprodukció kérdése viszont arra irányul, hogy ezeknek a gyermekeknek végül is mekkora hányadát regisztrálják mint magyart. Ez, mint már érintettük, a vegyes házasságok arányától és a vegyes házasságokon belüli etnikai szocializációtól függ. Az etnikai reprodukció mutatóját (ER) az alábbi képlettel képezzük:

$$ER = HomM \times 100 + HetM \times (ERHet_férfi + ERHet_nő),$$

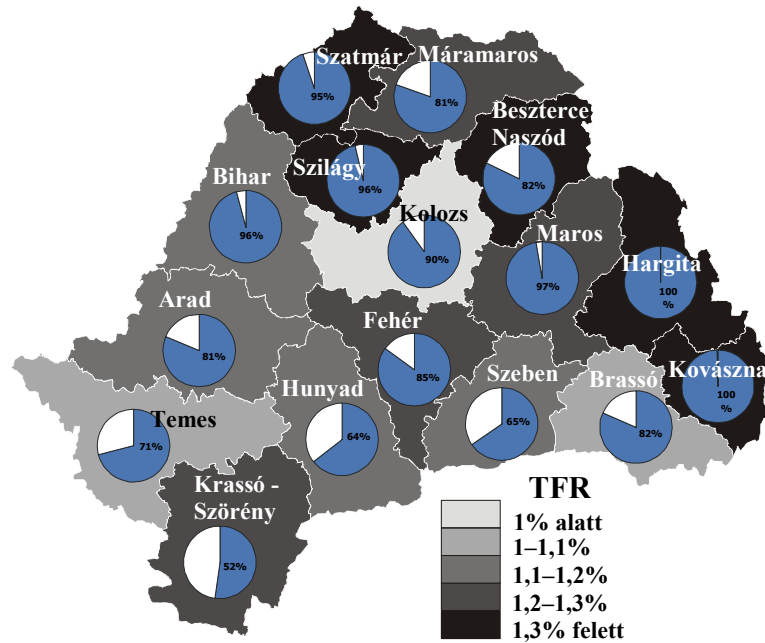
ahol

HomM – a homogén házasságok aránya, amelyeken belül az etnikai reprodukciót 100 százalékosnak tekintjük,

HetM – a vegyes házasságok aránya,

ERHet_nő, *ERHet_férfi* – a vegyes házasságokon belüli etnikai reprodukció, magyar feleség, illetve magyar férj esetében.

A mutató azt fejezi ki, hogy a magyarként regisztrált gyermekek száma hogyan aránylik a magyar nők által szült gyermekek számához. Ebből arra is következtetni tudunk, hogy az intergenerációs asszimiláció a női termékenységhez viszonyítva milyen arányban apasztja a kisebbségi népesség generációs utánpótlását.

Forrás: Saját számítás INS adatok alapján.

VII. Etnikai reprodukció és a női termékenység aránya (ER/TFR) és a magyar nők termékenysége 2002-ben

Ethnic reproduction per total fertility rate and the total fertility rate of ethnic Hungarian females in 2002

A VII. ábra az etnikai reprodukció, illetve az intergenerációs asszimilációs veszteség termékenységen belüli arányát tüntettük fel megyénként. Erdélyt tekintve, a női termékenység 93,6 százaléka az etnikai reprodukció, 6,4 százaléka az asszimilációs veszteség. A regionális különbségek természetesen, a vegyes házasságok arányához és a vegyes házasságon belüli etnikai szocializációhoz hasonlóan, jelentősek. Míg Székelyföldön, ahol a vegyes házasságok aránya viszonylag alacsony és a vegyes etnikumú családokon belüli etnikai szocializáció kiegyenlített, nincs asszimilációs veszteség, addig Dél-Erdély egyes megyéiben ez akár egyharmaddal csökkenti a magyar népesség generációs utánpótlását.

Miután az etnikai reprodukciót a vegyes házasságok aránya és a vegyes családokon belüli etnikai szocializáció határozza meg, az ezekre felállított hipotézisek itt is érvényesek. Egy megyén belül az etnikai reprodukci-

ós/asszimilációs veszteség különbségeit az etnikai térszerkezet határozza meg. Az előreszámítás során az asszimilációs veszteséget konstansnak tekintjük.

A hipotézisek összefoglalása

Az 5. táblázat a számítás során alkalmazott hipotéziseket számszerűsíti, az alapváltozatra értelmezve. Az alternatív forgatókönyveket korábban tárgyaltuk.

*5. A népmozgalmi mutatók alakulása az előreszámítás alapváltozata szerint
Life expectancy at birth by sex, TFR, ethnic reproduction (%) and balance of
migration (‰) according to the basic version of the population projection*

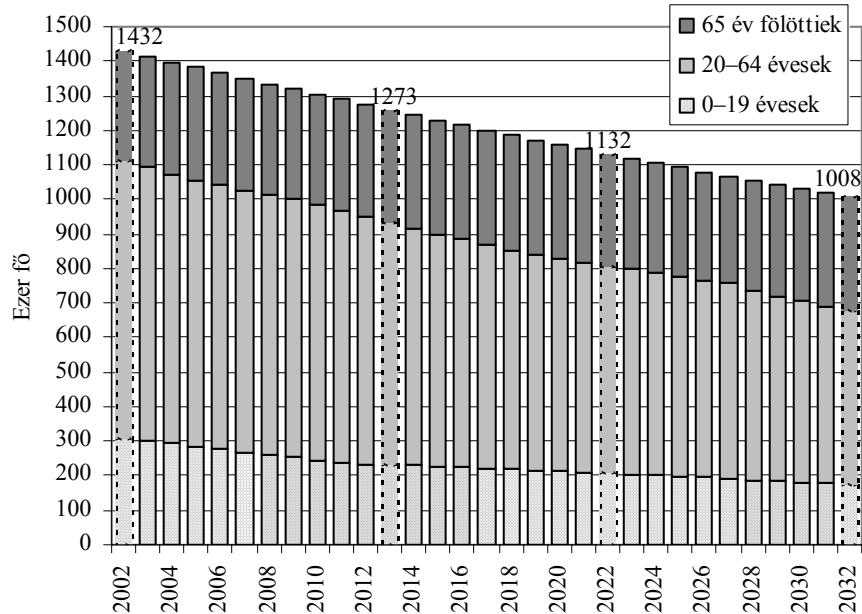
Mutatók	2002	2022	2032
Születéskor várható élettartam (év) – férfiak	66,8	73	76
Születéskor várható élettartam (év) – nők	75	79	82
Teljes termékenységi arányszám (TFR)	1,23	1,50	1,70
Etnikai reprodukció (ER) (%)	93,6	93,6	93,6
Migráció (‰)	-5,5		-4

Az eredmények rövid bemutatása

A népesség-előreszámításnak a teljes erdélyi magyar népességre vonatkozó eredményeit jelen tanulmányban vázlatosan mutatjuk be,¹⁸ nagyobb teret azoknak a tényezőknek biztosítunk, amelyek az erdélyi magyarok népesedési perspektíváinak nagymértékű regionális eléréseit magyarázzák.

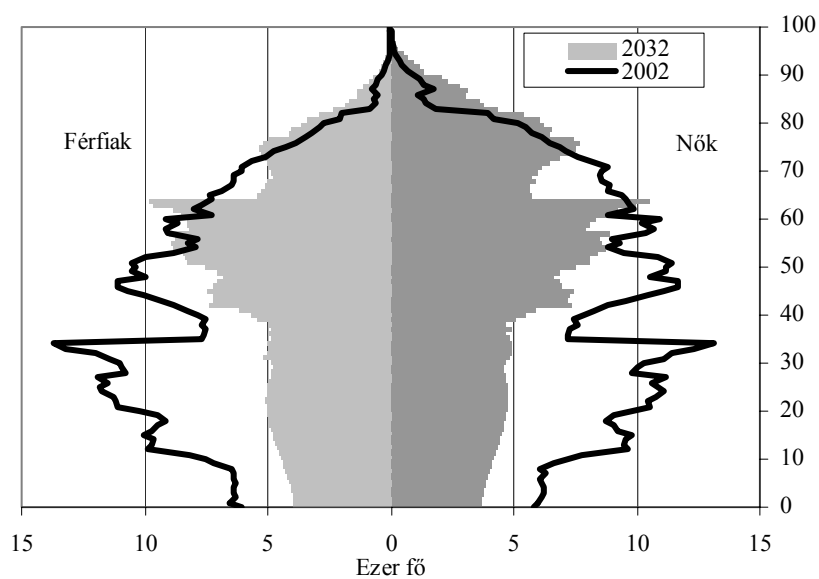
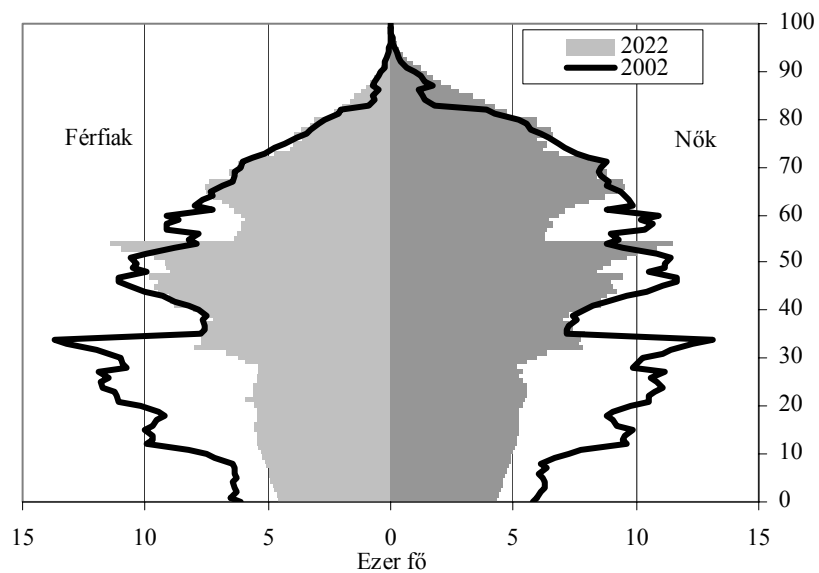
Az alapváltozat szerint a magyar népesség száma Erdélyben 2022-re 1 132 000 főre, 2032-re pedig 1 008 000 főre csökken. Ez 30 év alatt összességében 29,6 százalékos fogyást jelent.

¹⁸ A különböző forgatókönyvek részletes bemutatását lásd (Csata – Kiss 2007. 38–60), illetve interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2276.pdf

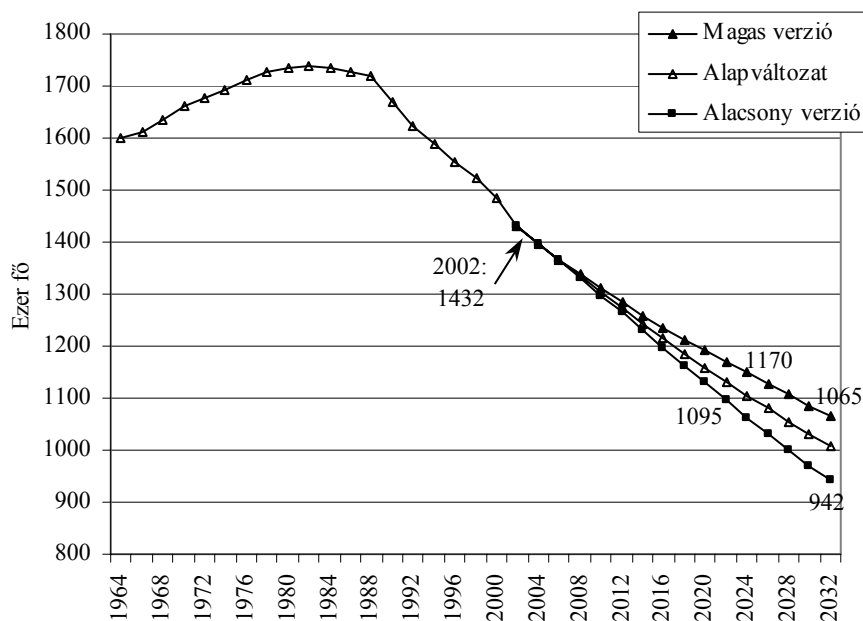
VIII. A romániai magyarok várható lélekszáma 2032-ig, az alapváltozat szerint
Population number (thousand persons) of ethnic Hungarians living in Romania according to the basic version of the population projection

A különböző korcsoportok lélekszáma természetesen eltérően alakul: míg a 65 év fölöttieké 3,4 százalékkal növekszik, addig a 0–19 éveseké 43,6, a 20–64 éveseké 33,4 százalékkal csökken. Az előregedés tendenciája a magyar népesség 2022-re és 2032-re számolt korfájának a 2002-es állapotokkal való összevetéséből is egyértelműen kiolvasható.

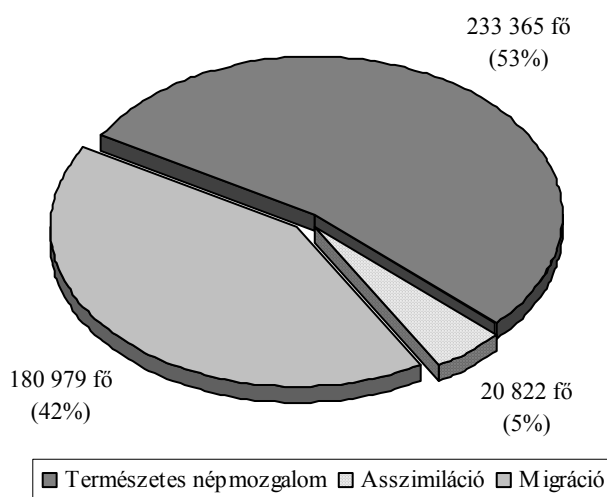
*IX. A romániai magyar népesség korfája 2022-ben és 2032-ben,
az alapváltozat szerint
Age pyramid of the ethnic Hungarian population living in Romania in 2022 and
2032, basic version of the population projection*

A különböző forgatókönyvek a népesség számára vonatkozóan is eltérő eredményekre vezetnek. Az alacsony verzió megvalósulása esetén a magyarok száma húsz év múlva valamivel 1,1 millió, harminc év múlva pedig jóval 1 millió alá csökkenne. A magas verzió szerint 2022-ben 1,17 millió, 2032-ben pedig 1,065 millió lenne a magyarok száma Erdélyben.

*X. A népességszám alakulása a különböző forgatókönyvek szerint
Population number of the ethnic Hungarians according to different scenarios
of the population projection*

A XI. ábra a magyar népesség fogyását okozó egyes tényezők súlyát érzékelteti. Egy ilyen típusú felosztás sok szempontból informatív és szemléletes, azonban buktatókat is rejt magában. A kohorszkomponens-módszerre épülő demográfiai modelleknek a legfőbb előnye talán éppen abban áll, hogy a különböző folyamatokat egymással összefüggésben kezeli. Így nagyon fontos kiemelni, hogy a tetemes természetes népmozgalmi veszteség egyik oka éppen a korábban kezdődött és a vizsgált periódusban minden bizonnyal folytatódó elvándorlás. A migráció ugyanis – mivel a demográfiai szempontból reprodukív korosztályokat érinti – a korstruktúra torzulásán keresztül a születésszám csökkenéséhez és a nyers halandósági arányszám növekedéséhez is hozzájárul.

XI. A magyar népesség számszerű fogyása és a fogyás okainak súlya 2032-ig, az alapváltozat szerint

Decrease of the ethnic Hungarian population till 2032 and its causes (natural decrease, assimilation, migration), basic version of the population projection

Ezért helyesebb, ha a migráció hatását az alapváltozat és a migráció nélküli verzió összevetésével vizsgáljuk. Számításunk szerint 2032-ig az elvándorlás a magyar népességben mintegy 193 ezer fős veszteséget okoz.

6. Az erdélyi magyar népesség számának alakulása az alapváltozat és a migráció nélküli verzió szerint 2022-ben és 2032-ben

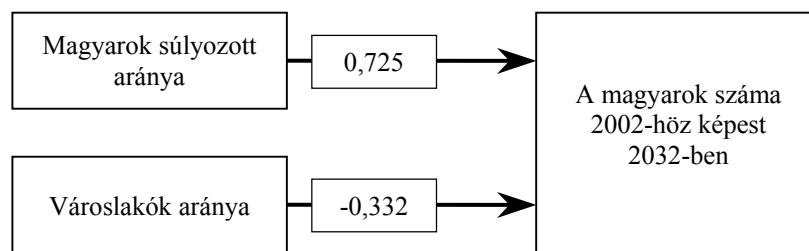
Population number of ethnic Hungarians living in Romania in 2022 and 2032, basic version and version without migration

Év	Év eleji népesség (ezer fő)		Különb-ség (%)	0–19 évesek (ezer fő)		Különb-ség (%)	65 év felettek		Különb-ség (%)
	alap-válto-zat	migrá-ció nélkül		alap-válto-zat	migrá-ció nélkül		alap-válto-zat	migrá-ció nélkül	
2002	1431,8		–	308,6		–	232,8		–
2022	1131,9	1273,4	11,1	206,5	233,5	11,5	254,1	268,8	5,5
2032	1007,9	1200,3	16,0	174,0	210,7	17,4	240,6	262,6	8,4

A népesedési kilátások regionális különbségei

Románia teljes népességéhez és Kelet-Európa különböző népességeihez hasonlóan minden valószínűség szerint az erdélyi magyar népesség száma is csökkenni fog. Legalább ennyire érdekesek azonban az ezen a tendencián belül mutatkozó számottevő regionális különbségek. Ezek számos kontextuális változó mentén írhatók le, amelyek közül legfontosabb a magyarok aránya az adott régió belül, illetve az, hogy a magyarok mekkora hányada él urbánus környezetben.

Ezeknek a hatásoknak az elemzésére regressziós modellt szerkesztettünk. Azt vizsgáltuk, hogy a 42 kistérség szintjén a népességfogyás arányában megmutatkozó differenciákhoz milyen mértékben járul hozzá a magyarok régió belüli súlyozott aránya,¹⁹ illetve a városlakók aránya a magyar népességen belül. A kétváltozós regressziós modell a variancia 88 százalékát magyarázza. A két változó közül a magyarok arányának van nagyobb magyarázóereje. Kijelenthetjük tehát, hogy a magyarok népesedési kilátásai kedvezőbbek a döntően rurális régiókban, ahol nagyobb a magyarok aránya, illetve kedvezőtlenebbek városban, valamint ott, ahol a magyarok kisebbségben és szórványban élnek.

XII. A magyar népesség demográfiai kilátásait befolyásoló kontextuális tényezők

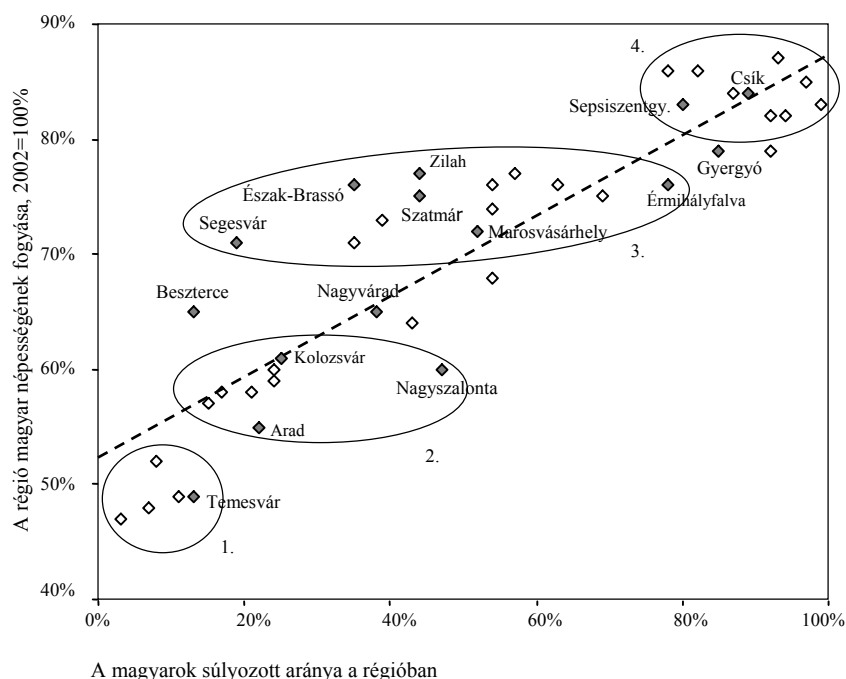
Contextual factors influencing the demographic prospects of Ethnic Hungarian population living in Romania

Az előreszámítás eredményei azt mutatják, hogy a jövőben az eddig is megfigyelhető trendek folytatódnak. A városi magyar népesség arányvesztése már a két világháború között megkezdődött. Azt követően, miközben a teljes népességben rohamosan nőtt a városlakók hányada, a jelentős etnikai *hinterlanddal* nem rendelkező városok (pl. Arad, Temesvár, Nagybánya, Kolozsvár) magyar lakossága stagnált vagy csökkent. Ebben a periódusban a székelyföldi vagy partiumi városok magyar lakossága számszerűen növekedett. Az 1987–1992 közötti elvándorlási hullám és az azt követő kisebb ütemű, de folyamatos el-

¹⁹ Lásd 17. lábjegyzet.

vándorlás elsősorban a nagyvárosok magyarjait érintette. A kilencvenes években látványos eróziós folyamatok indultak be. 2002-re az erdélyi viszonylatban korábban urbanizált nemzetiségnek számító magyarok aránya a többségi rományságra, illetve az összlakosságra jellemző érték alá csökkent.

A városi magyarság fokozottabb demográfiai térvesztése a következő évtizedekben is folytatódott. A folyamatnak, amelynek során a periférikus településeken és régiókban élők aránya a teljes erdélyi magyarságon belül megnő, nyilvánvalóan komoly hatása lesz a magyarok Erdély társadalmi struktúrájában betöltött pozíciójára is.

XIII. A régiók népességszáma 2002-höz képest 2032-ben a súlyozott arány függvényében

Population number of the ethnic Hungarians in different regions in 2032 (in percentage of the population in 2002) by their weighted average in 2002

A XIII. ábrán négy régiócsoportot különítettünk el:

(1) „*Feleződő népességek*”. A legkedvezőtlenebb Brassó-Négyfalva, Szeben, Hunyad, Temes és Krassó-Szörény régió helyzete. Ezeken a területeken a ma-

gyar népesség átlagéletkora jelenleg is 45 év körül van. A vegyes házasságok aránya (Brassó-Négyfalut leszámítva) meghaladja az 50 százalékot. Az erőteljes asszimilációs folyamatok mellett a magyarok elvándorlása is jelentős ezekről a területekről. A népesség-előreszámítás szerint harminc év alatt ezeknek a régióknak a magyar népessége megfeleződik, az átlagéletkor pedig 55 évre emelkedik. A fiatalok népesség csökkenése 75 százalékos lehet. Ilyen körülmények között az is elképzelhető, hogy az asszimilációs folyamatok a jelenlegi ütemhez viszonyítva is felgyorsulnak, illetve hogy a magyar identitás újratermelődése a homogén házasságra épülő családok estében is kérdésessé válik.

(2) *A rossz demográfiai kilátásokkal rendelkező régiók körét* Kolozsvár, Dés, Torda, Nagybánya, Máramarossziget, Arad, Nagyszalonta és Fehér megye alkotja. Ezekben – Szalontát leszámítva – a magyar–román interetnikus együttélés egy jól elkülönülő típusa valósul meg. A magyarok súlyozott aránya 10 és 20 százalék közötti. Ezeket a régiókat már nem nevezhetjük etnikai ütközőzónának: bár számban gyakran jelentős magyar közösségeknek adnak otthont, közel vannak ahhoz, hogy a szórvány jelleg legyen a meghatározó. A szórvány fogalma a két világháború között vált az idegen etnikai környezetben önmagát újratermelni képtelen magyar népelem erőteljes toposzává. Mi magunk sem pusztán az alacsony számarány okán jellemzünk így egy területet, hanem a reprodukciós képesség csökkenésére helyezük a hangsúlyt. Ebből a szempontból a vegyes házasságok hányada és az intergenerációs asszimiláció jelenti a kulcskérdést. A most tárgyalt régiókra a vegyes házasságoknak 25–40 százalékos és az intergenerációs asszimilációnak a magyar nők által szült gyermekek számához viszonyított 10–20 százalékos aránya jellemző. Ezek a relációk már egyértelműen korlátozzák a magyar etnikum demográfiai és kulturális értelemben vett reprodukciós esélyeit. A vegyes házasságok – ilyen arányuk mellett – a generációs utánpótlást befolyásoló hatásukon túl a magyar népesség kulturális és társadalmi kötődéseit is átalakítják. Ahol 25–40 százalékos a vegyes házasságok aránya, kevésbé megalapozott párhuzamos magyar társadalmakról vagy életvilágokról beszélni. Az ezeken a területeken jelenleg működő magyar intézményrendszer (oktatási, kulturális intézmények, újságok) és a magyar elit által birtokolt pozíciók (politikai, adminisztratív képviselő²⁰) középtávon veszélybe kerülhet. Az ilyen értelemben vett veszteségek itt lehetnek a leglátványosabbak.

A tárgyalt régiócsoporthoz a vegyes házasságok magas aránya mellett a magyar népesség fokozatos elöregedése, az ebből következő nagymértékű természetes népmozgalmi veszteség és az erdélyi átlagot meghaladó migráció jellemzi. A következő harminc évben az intenzív elvándorlás ellenére a természetes fogyás lesz a népességcsökkenés domináns tényezője.

²⁰ Jelenleg például Máramaros és Arad megye egy-egy képviselőt, Kolozs két képviselőt és egy szenátort küld a parlamentbe. A következő választásokon, amennyiben a demográfiai faktorokat vesszük figyelembe, ezeket a pozíciókat lesz a legnehezebb megtartani.

(3) *A közepes demográfiai kilátásokkal rendelkező régiók* közé tartozik Érmihályfalva, Margitta, Szatmárnémeti, Nagykároly, Zilah, Szilágysomlyó, Szilágycseh, Marosvásárhely, Szászrégen, Dicsőszentmárton, Segesvár és Észak-Brassó. Ezek a régiók Erdély vegyes vidékei, amit gyakran nevezünk „etnikai ütközőzónának”. Földrajzilag két nagyobb területsávról van szó. Az egyik Maros megye, a Székelyföldhöz kapcsolódó 60 ezres tömböt leszámítva, de dél felé kiegészítve Brassó vegyes román-magyar-cigány területeivel. A másik terület a Partium, vagyis Szatmár, Szilágy megye és Bihar északi területei. Nagyvárad a magyar népesség szempontjából nem része ennek a közepes demográfiai kilátásokkal bíró területnek. Az ide tartozó régiók többségében a várható csökkenés nem haladja meg a 30 százalékot. A magyarok aránya 30 és 60 százalék között mozog. Kivételnek tekinthető Érmihályfalva, amely 75 százalékban, Kovászna, amely 68 százalékban, a másik oldalon pedig Segesvár, amely 18 százalékban magyar.

Az előreszámítás szerint az átlagéletkor 2022-ben 44–45, 2032-ben 46–47 év lesz. A természetes fogyás évi átlagban 5–7 ezrelékre, míg a migrációs veszteség az erdélyi átlag körülire tehető, így a népességfogyásnak egyaránt forrása az elvándorlás és a negatív természetes népmozgalmi egyenleg. Az asszimilációs veszteség szempontjából két csoportot különböztethetünk meg. A partiumi régiók többségében (Szatmár, Nagykároly, Margitta, Szilágysomlyó, Szilágycseh), illetve Marosvásárhelyen az intergenerációs asszimilációs veszteség nem haladja meg a magyar nők által szült gyermekekhez viszonyított 5 százalékot, de más régiókban sem éri el a 10-et. Itt egyedül Segesvár képez kivételt, míg a másik oldalon Érmihályfalván és Kovásznán gyakorlatilag nincs asszimilációs veszteség.

A közepes és a rossz kilátásokkal rendelkező régiók között találjuk Nagyváradot, Bánffyahunyadot, Szamosújvárt és Besztercét. Ezek a területeken a magyar népesség harminc év alatt 30-nál több, de 40-nél kevesebb százalékkal csökken.

(4) *A viszonylag jó demográfiai kilátásokkal rendelkező területek* között találjuk Csík, Udvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Barót, Keresztúr, Szentegyháza, Erdőszentgyörgy, Nyárádszereda és Székelyhid régiókat. Ezekben a magyar népesség várható csökkenése nem haladja meg a 20 százalékot. Gyergyó és Szováta régió 21–21 százalékos csökkenéssel nagyon közel áll ehhez a csoporthoz.

Látható, hogy ebbe a kategóriába – Székelyhidat leszámítva – kizárólag székely régiók tartoznak. A magyar népesség súlyozott aránya (és Gyergyó kivételével a százalékaránya) minden esetben meghaladja a 75 százalékot.

A következő harminc év várható demográfiai folyamatai nyomán az átlagéletkor 2022-ben 41–42, 2032-ben pedig 43–44 év lesz. Viszonylag kismértékű (évi 1–3 ezrelékes) természetes népmozgalmi veszteséggel, az erdélyi átlag alatti vagy azzal megegyező elvándorlással és az asszimilációs veszteség eltűné-

sével (illetve minimális asszimilációs nyereséggel) számolhatunk. Az alacsonyabb migrációs arányszámok ellenére a népességfogyás döntően az elvándorlás következménye lesz. Ez abból a szempontból kedvező, hogy a folyamat – a korstruktúrából következő halálozási többlettel vagy a vegyes házasságokból következő asszimilációs veszteséggel ellentétben – nem következik be szükségszerűen, a gazdasági és társadalmi körülmények kedvező alakulása esetén lelassulhat vagy különösen szerencsés esetben akár meg is állhat a magyar népesség csökkenése.

Összefoglalás

A 2002-es népszámlálást követő erdélyi (etno)demográfiai vizsgálatok kísérletet tettek a demográfia standard eszköztárának adaptálására. Közpolitikai szempontból, leginkább a magyar nyelvű oktatási hálózat tervezhetőségét tekintve nagy jelentőségű volt, hogy ezáltal lehetőség nyílt az erdélyi magyar népesség előreszámítására. Az eredmények a magyar népesség fogyása mellett az egyes régiók népesedési perspektíváinak eltérő voltára világítottak rá. Jól szemlélteti az ebben mutatkozó differenciákat, hogy míg 2002-ben a magyar népesség 27 százaléka élt Hargita és Kovászna megyében, addig 2032-ben a magyar elemi iskolásoknak várhatóan 38 százaléka kerül ki ebből a két megyéből. Ugyanekkor a dél-erdélyiek és a bánágiak a magyar kisdíákállomány 8 százalékát fogják kitenni, holott ma ezekben a régiókban él a magyarok 16 százaléka.

A fő módszertani problémát az etnokulturális és a biológiai reprodukció közötti különbség jelentette. Egy kisebbségi népesség demográfiai folyamatainak előrejelzésekor a születések, elhalálozások és az elvándorlás mellett az etnikai „határlépésekre” vonatkozó hipotéziseket is meg kell fogalmaznunk. Szilágyi N. Sándor útmutatásait követve a modellt az asszimilációs folyamatok irányába bővítettük. A jelenséget azonban nem az etnikai identifikáció egy életúton belüli megváltozásaként, hanem a vegyes házasságokon belül az egyenlőtlen etnikai szocializáció nyomán keletkezett reprodukciós veszteségként értelmeztük. Az asszimiláció ebben a felfogásban „*a szociális folyamatok összességében megmutató tendencia, nem pedig olyasvalami, ami az egyes személyekkel történik*” (Brubaker 2002. 17). A folyamat alanya nem is annyira az egyén, hanem egy többgenerációs népesség, illetve ennek a népességnek a reprodukciója.

IRODALOM

Blau, Peter M. – Blum, Terry C. – Schwarz, Joseph E. (1982): Heterogeneity and Inter-marriage. *American Sociological Review*, Vol. 49, No. 1, 45–62.

- Brubaker, Rogers (2002): A bevándorlással kapcsolatos szemlélet megváltozása és ennek következményei Franciaországban, Németországban és az Egyesült Államokban. *Regio*, 2002/1. 3–24.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton.
- Csata István – Kiss Tamás (2007): *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előreszámítása húsz és harminc éves időtávra*. Kriterion, Kolozsvár.
- Foucault, Michel (1992): Életben hagyni és halálra ítélni. *Világosság* 1992/1, 45–52.
- Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története. A tudás akarása*. Atlantisz, Budapest.
- Ghețău, Vasile (1981). O abrodare longitudinală a fertilității din România. *Viitorul Social* 1981/1. 102–117.
- Ghețău, Vasile (1987): Fertilitatea unor generații feminine în România. *Viitorul Social* 1987/6. 548–556.
- Ghețău, Vasile (1997): Evoluția fertilității în România. De la transversal la longitudinal. *Revista de Cercetări Sociale* 1997/4. 3–85.
- Ghețău, Vasile (2004): Declinul demografic al României. Ce perspectivă? *Sociologie Românească*, Vol. II, Nr. 2, 5–42.
- Gordon, Milton (1964): *Assimilation in American Life*. Oxford University Press, New York.
- Gödri Irén (2004): Ki, mikor és miért lesz bevándorló? A Romániából Magyarországra bevándorolt népesség jellemzői és migrációs motivációi. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 126–147.
- Gödri Irén – Tóth Pál Péter (2005): *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Greenhalgh, Susan (1996): The Social Construction of Population Science: An Intellectual, Institutional and Political History of Twentieth-Century Demography. *Comparative Study in Society and History*, 38. 1. 26–66.
- Hodgson, Dennis (1983): Demography as Social Science and Public Policy. *Population and Development Review*, 9. 1. 1–34.
- Hodgson, Dennis (1988): Orthodoxy and Revisionism in American Demography. *Population and Development Review*, 14. 4. 541–569.
- Hodgson, Dennis (1991): The Ideological Origins of Population Association of America. *Population and Development Review*, 17. 1. 1–34
- Horváth István (2004): Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 235–257.
- Horváth István (2005): Változó környezet: állandó trendek? In Uő. (szerk.) *Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok*. Sapientia, Kolozsvár, 9–133.
- Kalmijn, Matthijs (1998): Inter-marriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology* Vol. 24, 395–421.
- Kiss Tamás (2004a): Az erdélyi magyar népességet érintő természetes népmozgalmi folyamatok: 1992–2002. In Uő. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 9–29.

- Kiss Tamás (2004b): Természetes népmozgalmi folyamatok az erdélyi magyarság körében. *Erdélyi Társadalom* 2004/1, 9–36.
- Kiss Tamás (2006): Interethnic marriages and assimilation in demographic models. In Balogh Balázs – Ilyés Zoltán (eds.): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin. Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 107–139.
- Kiss Tamás (2007): Demográfiai modellek és migráció. Az erdélyi magyarok vándormozgalma a 20. század utolsó negyedében. *Regio*, 2007/2. 160–189.
- Kiss Tamás (é. n.): *Magyar népmozgalmi egyenleg Erdélyben 1966–1992*. Kézirat.
- Kiss Tamás – Csata István (2006): Népesedési perspektívák Erdélyben. A 2006. május 4-én a Sándor Palotában elhangzott előadás írott, kismértékben kibővített változata. *Pro-Minoritate*, 2006 nyár-ősz, 37–52.
- Kiss Tamás – Csata Zsombor (2004): Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 91–126.
- Kligman, Gail (1998): *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Los Angeles.
- Melegh Attila (2006): *On the East-West Slope. Globalization, Nationalism and Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*. CEU Press, Budapest.
- Semlyén István (1980): Országos és nemzetiségi népességgyarapodás. In *A Korunk évkönyve*. Kolozsvár, 41–87.
- Szilágyi N. Sándor (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 64–96.
- Szilágyi N. Sándor (2004): Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 157–235.
- Szreter, Simon (1993): The Idea of Fertility Change and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History. *Population and Development Review*, 19. 4. 659–701.
- Tóth Pál Péter (1997): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski, Budapest.
- Trebici, Vladimir (1978). *Tranziția demografică în România*. *Viitorul Social*, 1978/2. 335–344.
- Trebici, Vladimir – Ghinoiu, Ion (1986): *Demografie și etnografie*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Yinger, Milton J. (1981): Toward a theory of assimilation and dissimilation. *Ethnic and Racial Studies*, 4. 3. 249–264.

Tárgyszavak:

Népesség-előreszámítás
Népességreprodukció
Etnikum

**POPULATION PROJECTION FOR THE ETHNIC HUNGARIAN
POPULATION OF TRANSYLVANIA***Abstract*

The authors show the demographic prospects of ethnic Hungarian population living in Transylvania (Romania) on the basis of the results of their recent population projection. The projection was based on the data of the population census carried out in Romania in 2002. The authors elaborated several scenarios of population development: a basic version, a 'high' and a 'low' one, and a version without migration. The work of projection was more difficult than in that case when one tries to describe the demographic future of a country. A country (a state) has solid frontiers and one can calculate a future population number on the basis of the possible changes of fertility, mortality and international migration. The boundaries of an ethnic group are much more uncertain, besides demographic factors its population number can be influenced by the number of those entering and leaving the group (the process of assimilation). In this case there is a difference between biological and ethno-cultural reproduction. The authors took the factor of assimilation into consideration elaborating their versions of population projection. In this model assimilation does not mean the possible change of ethnic identity in the individual life course but an intergenerational assimilation caused by mixed marriages, more exactly the change of identity of the children born in these marriages. The different scenarios predict population decrease of ethnic Hungarians, but the measure and causes of this decrease may differ by region, the proportion of ethnic Hungarians and type of settlement. Where the proportion of ethnic Hungarians is high, the factor of assimilation is not significant, here demographic factors, first of all migration, may cause population decrease. In other regions the role of assimilation may be strong and this fact must strengthen the influence of unfavourable demographic factors causing a significant population decrease according to all versions of population projection.

NÉPESSÉGÜNK KÖVETKEZŐ ÉVTIZEDEI – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEKRE¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

Bevezető

A jövő bizonytalan, előrelátása korlátozott. Ebből azonban nem következik, hogy ne keressünk állandóan azokat a módszereket, amelyekkel több-kevesebb bizonyosság mégis elérhető. A demográfiai projekcióknak éppen az a természetük, hogy közép- és hosszú távon megbízhatóknak mutatkoznak, miután a népesség változása, kicserélődése lassú folyamat.

A demográfiai projekciók arra irányulnak, hogy a népességnek és különböző részcsoportjainak mint személyek összességének létszámát előrebecsüljék.² Szükségtelen ecsetelni, hogy milyen jelentősége van ennek a jövőbeli lehetőségek és korlátok megítélésében, a tennivalók meghatározásában, legyen szó akár a társadalmi-gazdasági fejlődés egészéről vagy részterületeiről.

A népesség egyes csoportjai között számottevőek a demográfiai-társadalmi-gazdasági természetű vagy röviden: társadalmi különbségek, ezek mérséklése a (szociál)politika fontos feladata. A demográfiai jellegű ismérvek és a (szociál)politikai szempontok metszetében ott találjuk a nőket és a férfiakat, a különböző életkori csoportokat, az eltérő családi állapotúakat. Lényegesen differenciálja a személyek, háztartások helyzetét az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a nemzetiségi/etnikai hovatartozás. Mindezeket a különbségeket tovább mélyítik a lakóhelyen érvényesülő lehetőségek, illetve korlátok és fel-nagyítja az a körülmény, hogy Magyarországon a népességi csoportok közötti differenciák a rendszerváltozás körüli időszakban fokozódtak. Csökkenésük alapvető jelentőségű a társadalmi kohézió erősítése, az országfejlődés felgyorsítása szempontjából.

¹ Készült a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Népesedési folyamatok a 20. század második felében, 21. század elején” c. ünnepi konferenciáján elhangzott előadás alapján és Hablicsek László: A népesség jövőbeni alakulása. (In Tóth Pál Péter [szerk.]: *A magyarországi bevándorlás*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006.) c. tanulmánya felhasználásával.

² Ez a meghatározás nem zárja ki, hogy a demográfiai jellegű projekciók közé soroljuk a családháztartásra vonatkozó előreszámításokat is, hiszen ebben az esetben is meghatározott családi-háztartási állású személyek létszámának becsléséről van szó.

A demográfiai projekciók segítenek abban, hogy képet kapjunk a népesedési folyamatok változásaiból eredő létszám- és összetételhatásoknak a társadalmi különbségekre gyakorolt hatásáról, illetve az ebből adódó szociálpolitikai szükségletek alakulásáról. Például hátrányos helyzetben lévő népességcsoport növekvő vagy csökkenő létszámából különböző szükségletek növekedésére, illetve csökkenésére következtetünk. Továbbá, ha a népességben megváltozik egy olyan csoport súlya, amely jelentős hányadban részesül egyfajta szociális juttatásból, akkor a népesség egészére vetítve is óhatatlanul változik az adott juttatás iránti igény.

A demográfiai projekcióknak részeleme is a társadalmi különbségek alakulása, egyrészt a hipotézisekben, másrészt az előreszámított ismérvekben.

Magyarországon tág tere van a fenn jelzett problémák vizsgálatának, miután a hazai demográfiai statisztika igen fejlett, és ennek bázisán hosszabb ideje készülnek előrebecslések is. Ez utóbbiak jobbjára a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet produktumai, módszertanuk követi a nemzetközi ajánlásokat, pontosságuk pedig felülmúlja a nemzetközi átlagot.

Így rendelkezünk³ országos és a területi népesség-előreszámításokkal, családi állapot, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás szerinti előrebecslésekkel, család- és háztartás-előreszámítással. Speciális előreszámítások foglalkoznak a roma népesség, a bevándorolt népesség, a fogyatékkal élők létszámával, hasonlóképpen a Kárpát-medencében élő magyarság várható lélekszámával.

Összeállításunkban ismertetjük azokat a demográfiai projekciókat, amelyek közvetlen összefüggésben állnak a magyarországi humán erőforrás következő két évtizedben várható változásával, megújulásával. Így foglalkozunk az országos népesség létszámváltozásaival, az iskolai végzettség szerinti szerkezet módosulásával, a roma és a bevándorolt népességgel. A gazdasági aktivitás lehetséges alakulását országos és területi szinten is bemutatjuk.

Országos demográfiai projekciók 2021-ig

Magyarországon a legtöbb demográfiai előreszámítás a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetben (NKI) készül. Ezek közül jelenleg az alábbiak állnak a felhasználók rendelkezésére:

- országos előreszámítás, 2001–2050, nemek és életkorok szerint;
- kistérségek, kerületek, megyék, régiók lakónépességének előrebecslése, 2001–2021, nemek és ötéves korcsoportok szerint;
- országos iskolázottsági előrebecslés, 2001–2021, nemek, ötéves korcsoportok szerint;

³ A tanulmány szerzője a KSH NKI előreszámításokért felelős szakértője.

- országos gazdasági aktivitási előrebecslés, 2001–2021, nemek, ötéves korcsoportok szerint;
- a roma rész népesség előrebecslése, 2001–2021, nemek és életkor szerint;
- a roma rész népesség területi munkaerő-kínálati előrebecslése, 2001–2021;
- a bevándorolt népesség létszámának előrebecslése, 2001–2021, nemek és életkor szerint.

Összeállításunkban valamennyi előrebecslést szerepeltetjük, az eredményeket 2001-től 2021-ig vetjük össze. 2001 nem feltétlenül a tényleges kiindulási év, a dátum a legutóbbi népszámlálásra utal, mivel minden tekintetben ez szolgál valódi bázisként, amit semmilyen más adatforrás nem helyettesít. Ugyanígy a 2021-es végpont sem azonos az idézett előrebecslések utolsó évével, azok általában túlnyúlnak a '20-as éveken. Ugyanakkor a területi előrebecslések, amelyek tanulmányunk középpontjában állnak, 2021-ig szólnak.⁴

Az előreszámítások több változatban készülnek, sőt az újabb ún. sztochasztikus előrebecslések több ezer szimulációból állnak össze. Tekintettel azonban arra, hogy demográfiai szempontból 2021 nem igazán távoli időpont, a variánsok közül csak az ún. alapváltozatot használjuk, ami a készítőik szándéka és ismeretei szerint a lehetséges kimenetek közül a közepeset testesíti meg. Ettől csak a gazdasági aktivitás esetében térünk el. Az előreszámítások hivatkozása, amennyiben mást nem adunk meg: *KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006*.

Az országos népesség alakulása 2021-ig

Magyarország népessége a 2001 elején 10 millió 200 ezer fő volt. Összetételét tekintve meglehetősen idős, a 60 évesek és idősebbek száma több mint 2 millió fő, az össznépesség 20 százaléka. A népesség száma csökkenő, mert a születéseké jóval kevesebb a halálozásokénál: 2001-ben az előbbi 97 ezer, az utóbbi 132 ezer volt, a születési hiány 35 ezer fő. A nemzetközi vándorlások egyenlege pozitív, 9,7 ezer fő, ennyivel többen érkeztek hozzánk, mint ahányan távoztak. 2001 folyamán a statisztikai népesség száma így 25 ezer fővel lett kevesebb.

A népesedési helyzet azóta lényegesen nem változott. A születések száma továbbra is alacsony, a halálozásoké pedig ingadozik. A nemzetközi vándorlás mérlege az uniós csatlakozást követően erősebben pozitív, de ehhez hozzá kell tenni, hogy a tartósan más uniós országokban élő/dolgozó polgárok számbavé-

⁴ Az országos népesség-előreszámítás és a területi munkaerő-kínálati előrebecslés megtalálható az interneten, a VÁTI TeIR rendszerében, és elérhető az NKI honlapjáról (www.demografia.hu) is.

tele hiányos. Mindezek mellett a népesség csökkenése folyamatos, a népességszám 2007 elején több mint 100 ezer fővel volt kevesebb, mint 2001-ben.

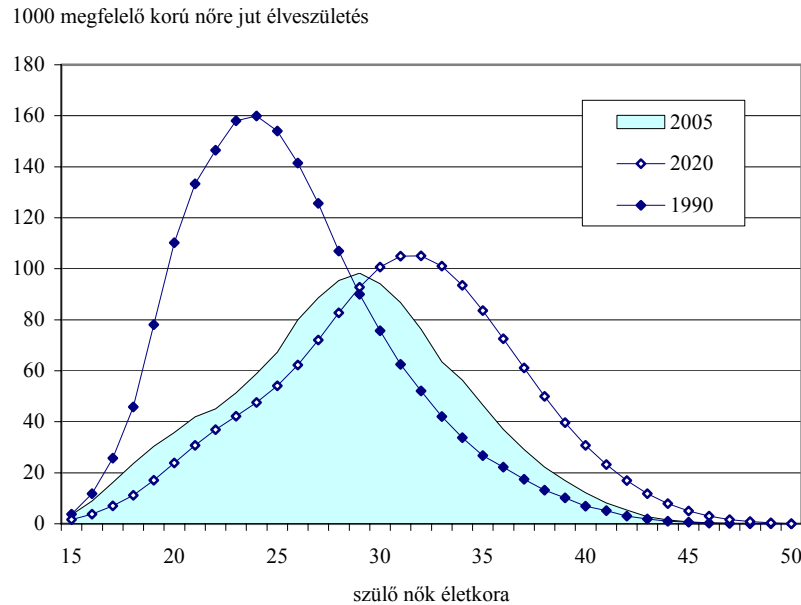
Az igen mérsékelt gyermekvállalási hajlandóságot jelzi, hogy a teljes termékenységi arányszám több éve 1,3 körüli, e szerint 100 nő 130 gyermeket szülne élete során. A magas halálozási számban viszont – az idősödő korösszetétellel együtt – a gyenge életkilátások is szerepet játszanak: a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 2001-ben 68,3 év, a nőké 76,7 év volt, míg a 2005. évre szóló becslések szerint 68,8, illetve 77,3 év. Az EU-15 átlagában ugyanez a mutató 76,8, illetve 82,5 év volt, az unió régebbi tagállamaiban tehát 5–8 évvel tovább élnek a polgárok, mint nálunk.

Ebből a helyzetből kiindulva az ország egészére szóló népesség-előreszámítás alapváltozata közepes (*középtértékben várható*) termékenységi, halandósági és vándorlási hipotéziseket alkalmaz. Így az átlagos gyermekszám lassan emelkedik, 2021-ben 1,5 lesz. A születéskor várható élettartam is nő: a férfiakét 2021-re 72,9, a nőké 81,0 évnél vesszük. A nemzetközi vándorlásra vonatkozó hipotézis szerint 2005-től évente csökkenő, majd emelkedő trend után évi 15 ezer fős szinten állapodik meg az egyenleg.

Röviden vázoljuk a hipotézisek hátterét. A népesedésben az utóbbi 10–20 évben igen lényeges változások történtek. A gyermekvállalás területén mintaváltás, a halandóságban epidemiológiai korszakváltás kezdődött el, a nemzetközi vándorlásban fordulat következett be.

A korábbi gyermekvállalási minta meghatározó eleme volt a nagyfokú házasodási hajlandóság és a korai gyermekvállalás. A társadalmi-gazdasági változásokkal együtt gyorsan formálódik egy új paradigma, amely szerint változatosabbak a párkapcsolatok és későbbre tolódik a gyermekvállalás. Az átalakulásnak a megelőző és a folyó évtizedre tehető kezdeti szakaszában – eléggé törvényszerűen – igen alacsony a termékenység, később, a 2010-es évektől konszolidálódást várunk. Nagy kérdés, hogy ez a gyermekvállalási hajlandóság milyen szintjén valósul meg. Az 1,5-es adat a közepes mértékű gyermektelenségből (15%), az első gyermekek magas (85%), a második gyermek mérsékelt (az összes nőre vetítve 50%, a gyermeket vállalókra vonatkoztatva 60%) és a harmadik és többedik gyermekek alacsony arányából (15%) adódik.

Az I. ábra a hipotézisek nyomán előálló termékenységi jövőképet illusztrálja. Kiindulunk az anya kora szerinti, 1990. évi termékenységi arányszámokból; mellétezzük a 2005. évi tényleges és a 2020. évi hipotetikus arányszámokat. Látható, hogy a hipotetikus arányszámok eléréséhez jelentős termékenységnövekedés szükséges a 30-asok generációjában, de még a 20-as években járók esetében sem tekinthető befejezettnek a mintaváltás.

I. Tényleges és hipotetikus termékenységi arányszámok, 1990, 2005, 2020
Observed and hypothetical fertility rates, 1990, 2005, 2020

A magyarországi halandóság – mint az jól ismert – az 1970-es, 1980-as években stagnált, az egészségügyi viszonyok megrekedtek az ún. harmadik epidemiológiai átmenet színvonalán. Feltételezzük, hogy a nyugati országokhoz való általános közeledés kiterjed az ottani (az ún. negyedik epidemiológiai korszakra jellemző) egészségügyi vívmányok fokozatos átvételére is, ami az élettartamok lényeges emelkedéséhez vezethet.

Magyarország vonzereje a rendszerváltást követően jelentősen megnőtt, hazánk sokkal kívánatosabb célpontja a külföldi állampolgárok vándorlásának, mint azt megelőzően. A hipotézis a számottevő migrációs nyereség állandóságát tételezi fel.

A hipotézisek nyomán kialakuló népességi jövőképet a további létszámcsökkenés és az öregedés – azaz az idős korcsoportok részarányának emelkedése, illetve a fiatalabbak csökkenése – uralja. Az előreszámítás szerint Magyarország népessége folyamatosan apad, 2021-ben 9,81 millió fő lesz. Feltűnően, 2001-hez képest 392 ezer fővel, 17 százalékkal esik vissza a fiatalok száma, a létszám az időszak vége felé történelmi mélypontra, 2 millió fő alá kerülhet. Új tendenciaként megkezdődik az aktív korúak létszámának fogyása is: a 20–59 éveseké 2001 és 2021 között 542 ezer fővel, 9 százalékkal, 5,22 millióra csök-

ken. Az idősebbek, a 60+ évesek száma ezzel ellentétben igen lényegesen, 540 ezer fővel, 26 százalékkal emelkedik és 2021-re meghaladhatja a 2,6 millió főt (1. tábla).

1. Az országos népesség-előreszámítás főbb eredményei
Alapváltozat
The main results of the country-wide population projection
Basic version

Év I.1.	Népességszám (1000 fő)	Összevont korcsoportok (1000 fő)		
		0–19	20–59	60+
2001	10 200,3	2 360,4	5 760,7	2 079,2
2011	9 990,3	2 059,8	5 633,3	2 297,1
2021	9 805,9	1 968,6	5 218,3	2 619,0

Év I.1.	Összevont korcsoportok (százalék)			Öregedési index
	0–19	20–59	60+	
2001	23,1	56,5	20,4	0,881
2011	20,6	56,4	23,0	1,115
2021	20,1	53,2	26,7	1,330

Év folyamán	Születés	Halálozás	Természetes szaporodás	Tényleges szaporodás
	1000 főben			
2001	97,0	132,2	–35,1	–21,3
2011	100,5	128,7	–28,3	–20,9
2021	91,9	124,5	–32,6	–16,3

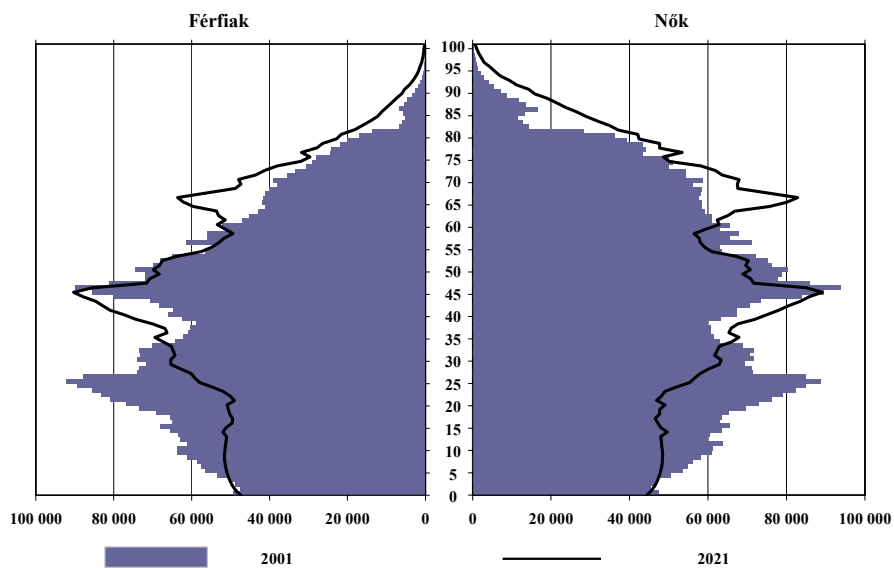
Év folyamán	Átlagos gyermekszám	Férfiak élettart- tama (év)	Nők élettart- tama (év)	Vándorlási egyenleg (fő)
2001	1,31	68,2	76,5	9 684
2011	1,40	70,4	78,7	8 000
2020	1,50	72,8	80,9	15 000

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006.

Módosulnak a nagy korcsoportok népességbeli arányai. A fiatalok, de most már az aktív korúak hányada is csökken (mindkettő 3 százalékponttal), az idősebbeké ennek megfelelően 6 százalékponttal emelkedik. 2001-ben minden ötödik, 2021-ben már minden negyedik lakos 60 éves vagy idősebb lesz. Az öregedési index (az idősek és a fiatalok aránya) alakulásában 2006 folyamán fordulat következett be, nevezetesen azóta meghaladja az 1-et, azaz Magyarországon több az idősebb ember, mint a fiatal. A mutató értéke 2021-re már 1,33-

ra várható, ami azt jelenti, hogy az idősek száma egyharmaddal haladja meg a fiatalokét

Magyarország korpiramisának változását mutatja be a II. ábra. 2021-ben a két nagy termékenységi csúcs (az 1950-es és az 1970-es évek) idején születettek közül az előbbieket éppen belépnek az idősebb korba, míg utóbbiak az aktív korosztályok derékhatárát képezik majd. A korfa alsó részét pedig az 1990-es évektől született alacsony létszámú évfázatok uralják.

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006.

II. Magyarország népességének korpiramisa, 2001, 2021 The age pyramid of Hungary's population, 2001, 2021

A népesség iskolai végzettség szerinti összetételének alakulása 2021-ig

Az iskolázottság előreszámítása azt mutatja meg, hogy a népességen belül hányan fognak rendelkezni az adott végzettséggel. Ezeket az adatokat az NKI-ban készült előrebecslés nemek és életkorok szerint bontva adja meg.

Az előrebecslés aránymódszerrel készült, előrevetítettük a különböző iskolai végzettségűek megoszlását a nemek és életkor szerint bontott népességben.⁵

Az iskolai végzettség döntően 35 éves korig változik, ekkora általában kialakul végső szintje. A 2. táblázat első felében azt láthatjuk, hogy jelenleg a 30–34 éves férfiak 78, a nők 76 százaléka 8 osztálynál magasabb végzettséget szerez. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a szakmunkás, szakiskolai képzettségűek aránya a férfiaknál 40, a nőknél 24 százalék; a középfokú végzettségűeké (érettségizetteké) 24, illetve 35 százalék körüli; a felsőfokú végzettségűeké 13, illetve 17 százalék.

2. A különböző iskolai végzettségűek népességbeli arányai, 2001, 2021 (%)
The distribution of the population by educational status, sex and age group, 2001, 2021 (%)

Kategóriák/korcsoportok	15–19	20–24	25–29	30–34	15–19	20–24	25–29	30–34
	2001				2021			
<i>Férfiak</i>								
Legfeljebb 8 általános	73,9	22,4	23,2	22,4	76,3	12,9	12,5	11,9
Szakmunkás	11,6	34,3	39,8	40,1	2,8	14,7	19,5	25,0
Középiskola	14,5	38,9	24,8	24,1	20,9	57,4	45,0	39,2
Főiskola, egyetem	0,0	4,5	12,2	13,4	0,0	15,0	23,0	23,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Nők</i>								
Legfeljebb 8 általános	73,5	18,7	21,6	24,0	76,6	9,5	7,6	7,7
Szakmunkás	7,9	22,6	25,3	23,5	2,0	8,2	13,9	17,6
Középiskola	18,6	51,2	35,7	35,1	21,4	66,2	52,0	46,6
Főiskola, egyetem	0,0	7,5	17,4	17,4	0,0	16,1	26,5	28,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 2001. évi népszámlálás alapján saját számítás és KSH NKI Előreszámítási adatbázis 2006.

A táblázat második felében a 2021. évre – az 1990-es években megfigyelt tendenciák alapján – feltételezett arányokat tüntettük fel, amelyek igen lényegesen különböznek a 2001. évitől. A 30–34 évesek körében a szakképzetlen népesség aránya 8–12 százalékra, a szakmunkás végzettségűeké pedig 18–25 százalékra csökken. Legalább érettségije lesz a népesség 63–75 százalékának, diplomája 24–28 százalékának. A fiatalabb korcsoportokban még sokkal nagyobb eltolódás várható a legalább középfokú, azon belül a felsőfokú végzettségűek javára.

⁵ Lásd Hablicsek László: Népeességbecslés és előreszámítás iskolai végzettség szerint, 1970–2020. Kézirat. Készült a „Tipikus életpályák – Magyarország a rendszerváltozás után” c. OTKA-kutatás számára, 2003.

A hipotézis háttérében az 1990-es évek iskolázottsági boomja áll. Magyarországon megerősödött a legalább középfokú végzettség megszerzésére irányuló szándék, fokozódott az érettségit adó középiskola, majd a felsőfokú képzés vonzereje. Mindennek következtében jelentős mértékben átalakul a 15–34 éves népesség iskolai végzettség szerinti összetétele, majd ennek következményeként az idősebb korcsoportoké is. Itt jegyezzük meg, hogy nagy viták vannak az iskolázási expanzió jövőbeli méretét és ütemét illetően. Hipotéziseink e vitákat tekintve inkább „konzervatív” jellegűek.

A képzettségi szint a népesség egészét tekintve meglehetősen lassan emelkedik. A belépő korosztályok magasabb iskolai végzettsége csak fokozatosan, kellően hosszú idő elteltével jut túlsúlyba az ún. demográfiai csere folyamatában azáltal, hogy a kilépő népesség alacsonyabban képzett, mint a belépő.

Az iskolai végzettség szerinti előreszámításból adódó legfontosabb következtetés végül is az, hogy folytatódik és felgyorsul a magasabb képzettséggel rendelkező népesség számának expanziója.

A legfeljebb 8 általánost végzettek száma 2001-ben még 5,5 millió fő volt, a népesség több mint fele, 2021-re ez várhatóan 3,3 millióra esik vissza.

A szakiskolai végzettségűek 2001-ben 1,6 millióan voltak, a 2021-re várható 2,0 millióval szemben. Növekedéssel jár, hogy a szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők ma még aktív korú rétegébe tartozók idősebb életkorba kerülnek, viszont a fiatalok körében radikálisan visszaszorul a szakiskolai képzés.⁶

A középfokú végzettségűek (érettségizettek) száma 2,2 millióról 2,9 millióra emelkedik. A legnagyobb mértékű változás a felsőfokú végzettségűeknél várható: létszámuk 20 év alatt 940 ezerről 1 millió 600 ezerre ugrik (3. táblázat).

⁶ Szakmunkásnak a népszámlálásokban azokat tekintik, akik 1960 óta a szakmunkásképzés új rendszerében végbizonyítványt szereztek. A definícióból adódóan ma még csak igen kevés számú idős korú szakmunkás végzettségű személy van Magyarországon.

3. Az iskolai végzettség szerinti előreszámítás főbb eredményei
2001, 2021

The main results of the population projection by educational status 2001, 2021

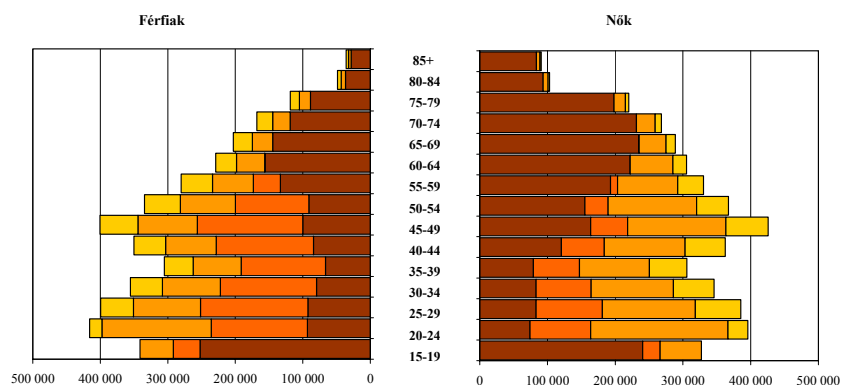
Kor- csoport	2001					2021				
	legfel- jebb 8 általános	szak- iskola	közép- iskola	főiskola, egyetem	összesen	legfel- jebb 8 általános	szak- iskola	közép- iskola	főiskola, egyetem	összesen
<i>létszám (ezer fő)</i>										
0–4	486,7	0,0	0,0	0,0	486,7	479,2	0,0	0,0	0,0	479,2
5–9	581,7	0,0	0,0	0,0	581,7	501,1	0,0	0,0	0,0	501,1
10–14	623,5	0,0	0,0	0,0	623,5	499,5	0,0	0,0	0,0	499,5
15–19	492,8	65,4	110,2	0,0	668,4	373,6	11,7	103,5	0,0	488,8
20–24	167,1	232,1	364,8	47,7	811,7	56,6	57,8	309,9	78,0	502,3
25–29	175,6	256,7	236,7	116,1	785,1	60,5	100,5	289,9	147,7	598,6
30–34	162,7	224,1	207,1	107,5	701,4	63,2	137,3	275,1	166,2	641,7
35–39	145,6	192,9	174,2	98,1	610,8	68,6	168,6	269,3	178,7	685,2
40–44	204,7	207,5	194,3	106,3	712,8	76,8	254,5	282,5	200,2	814,0
45–49	263,8	211,1	232,9	118,7	826,4	80,6	275,5	234,2	177,6	767,9
50–54	246,5	142,9	212,3	100,3	702,0	70,1	240,3	200,5	150,0	660,9
55–59	326,1	50,7	149,1	84,6	610,4	62,9	202,7	163,1	119,0	547,7
60–64	378,2	0,3	105,1	50,6	534,2	100,1	211,1	178,3	112,7	602,2
65–69	379,9	0,2	69,7	41,9	491,7	142,6	192,9	204,1	111,7	651,3
70–74	350,0	0,1	53,7	32,7	436,5	147,3	102,9	172,0	81,2	503,4
75–79	286,8	0,1	33,1	18,6	338,6	183,9	25,2	110,3	55,2	374,6
80–84	130,0	0,0	14,1	7,6	151,7	148,3	15,5	64,2	24,0	252,0
85+	112,0	0,0	9,0	5,4	126,4	159,4	13,2	44,2	18,7	235,5
Összesen	5513,8	1584,1	2166,3	936,1	10200,3	3274,3	2009,7	2901,2	1620,7	9805,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás és KSH NKI Előreszámítási adatbázis 2006.

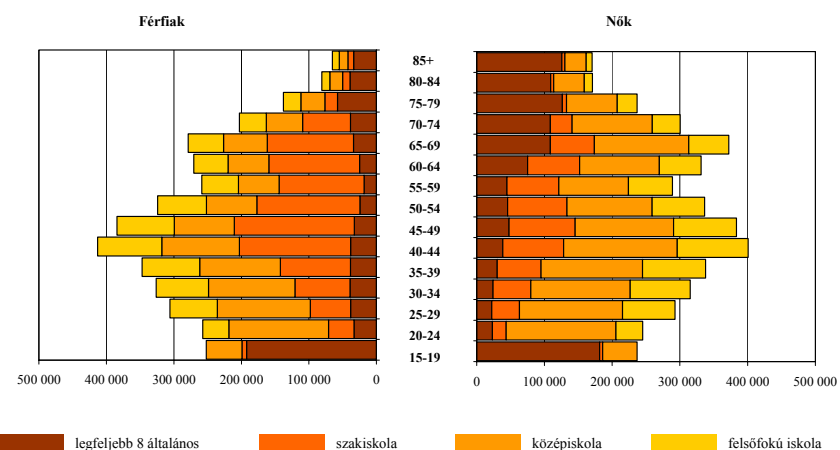
Az iskolai végzettség szerinti korpíramis jól érzékelteti, hogy a magasabb iskolai végzettségűek az idősebb és a fiatalabb korcsoportokban egyaránt teret nyernek (III. ábra).

Az iskolai végzettség emelkedését tekintve összességében a humán erőforrás lényeges, általános javulására számíthatunk.

2001

2021

Forrás: 2001. évi népszámlálás és KSH NKI előszámítási adatbázis 2006.

*III. A 15+ éves népesség száma az iskolai végzettség szintje szerint
Population numbers by age group and educational status, 2001, 2021
(population aged 15 and over)*

Iskolai végzettség és gazdasági aktivitás: előrebecslés 2021-ig

A gazdasági aktivitás előrebecslése a munkajövedelemmel rendelkezők (foglalkoztatottak), illetve a jövedelmet biztosító munkát aktívan keresők (munkanélküliek, álláskeresők) majdani számának és összetételének felmérésére irányul. A gazdaságilag nem aktívak közé tartoznak a gyesen, gyeden lévők, a nyugdíjasok, a tanulók és az eltartottak, amennyiben az előző értelemben jövedelemszerző tevékenységgel nem foglalkoznak.

A gazdasági aktivitás jellemzően magasabb szintű a férfiak, mint a nők körében. Ez részben a gyermeknevelés feladatának egyenlőtlen megosztásából (gyes, gyed igénybevétele), részben az alacsonyabb nyugdíjkorhatárból ered, de – kisebb mértékben – az általában alacsonyabb női aktivitás is hozzájárul ehhez.

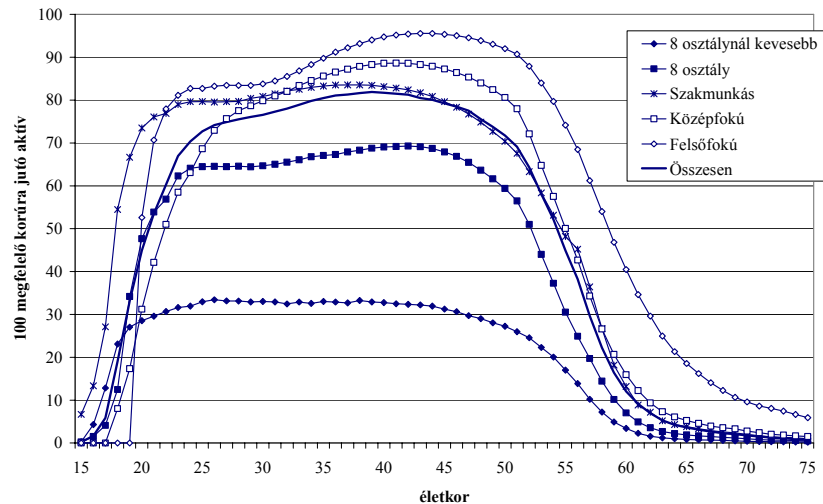
Az aktivitás korprofilja szintén nagyon jellegzetes, az iskola elhagyása után meredeken emelkedik, magas szintet ér el, majd a nyugdíjkorhatárhoz közeledve csökken, azt követően elsimul. A nőknél a gyermeknevelés generál jellegzetes apályt a korprofilon.

A mai Magyarország aktivitási helyzetére a rendszerváltozás nyomja rá a bélyegét. Különböző okok következtében a foglalkoztatás szintje európai összehasonlításban nálunk rendkívül alacsony. Ez részben az alacsony nyugdíjkorhatár következménye, bár az 1997. évi nyugdíjreformhoz kapcsolódó korhatáremelés ezt a hatást mérsékli. Érdemi befolyásoló tényező az oktatási-végzettségi expanzió is, amely jelentős számú olyan fiatalt von ki a munkaerőpiacról, akik korábban – alacsonyabb képzettséggel – hamarabb munkába álltak.

Igen erős különbségek mutatkoznak az eltérő iskolai végzettségűek aktivitásában. A IV. ábra szerint az alacsony képzettségűek jóval kisebb arányban lépnek a munkaerőpiacra, mint kvalifikáltabb társaik.

A képzettség jelentősége elvitathatatlan a jövőbeli aktivitást illetően. A ma tapasztalható iskolázási boom alapvetően át fogja alakítani a munkaerő-kínálat szerkezetét: magasabb lesz a közép- és felsőfokú végzettségűek száma és súlya, visszaszorul a szakképzetleneké.

Ha feltételezzük, hogy a különböző iskolai végzettségűeknek nem változik a jellegzetes aktivitási gyakorlata, azaz a magasán képzettek továbbra is a IV. ábra szerinti magas, az alacsonyan képzettek pedig alacsony részvételi arányokkal jellemezhetőek majd, akkor növekszik a gazdasági aktivitás. Itt a korcsoportos népesség létszámtendenciái járhatnak nem várt fejleményekkel, hiszen most lépnek aktív korba az 1980-as évek alacsonyabb létszámú évfjára, 10 év múlva pedig az 1990-es évek „zsugorkohorszái”. Figyelni kell arra is, hogy a magasabb iskolai végzettség megszerzése hosszabb tanulási időt igényel, ami bizonyos mértékig kompenzálja a magasabb végzettségből várható aktivitási többletet.

Forrás: 2011. évi népszámlálás alapján saját számítás.

IV. Gazdasági aktivitási arányszámok iskolai végzettség szerint, 2011 Activity rate by educational status, 2011

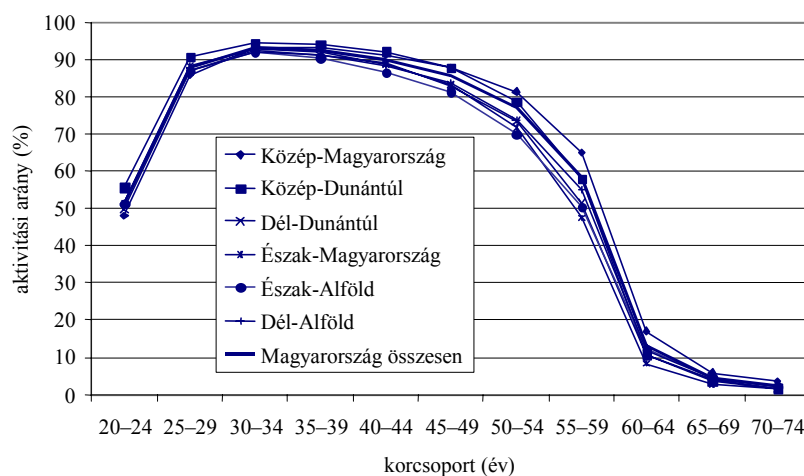
Az iskolázási boom aktivitást módosító hatása mellett figyelembe kell venni a nyugdíjkorhatár emelkedésének következményeit is. A következő években a férfiak nyugdíjkorhatára 1 évvel, a nők 2 évvel emelkedik, emiatt tehát mintegy két születési évjáratnak megfelelő többlet várható a munkaerőpiacon.

Véleményünk szerint az aktivitási korprofil tendenciaszerűen eltolódik a magasabb korévek felé, de ez nem jár együtt a gazdaságilag aktívak létszámának látványos bővülésével. A következő két évtizedre nézve ezt tekintjük a gazdasági aktivitási előreszámítás alapváltozatának.

Hogyan valósulhat meg akkor mégis a különböző programokban előirányzott magasabb foglalkoztatottság? Szóba jöhet itt a munkanélküliség csökkentése, bár ennek magyarországi (hivatalos) mértéke európai viszonylatban meglehetősen alacsony. Oldható a definíciós szigor, fehéríthető a szürke- és a feketemunka. Lehet aktivitásra ösztönözni alapvetően inaktív népességcsoportokat, így a tanulókat, a gyermeket nevelőket vagy a nyugdíjasokat. A gazdasági aktivitás valóságos fokozása azonban – úgy tűnik – nem ezek, hanem az aktivitás társadalmi-területi különbségeinek mérséklése révén lehetséges. Előbbire példa a roma népesség, az utóbbira a hátrányos helyzetű kistérségek.

Az aktivitás általános növelésének egyik leghatásosabb eszköze – az iskolai végzettség emelése *mellett* – az azonos képzettségűek *között* területek szerint mutatkozó különbségek mérséklése lehet, ezek ugyanis minden metszetben erősek. A V. ábra a középfokú végzettségű férfiak példájával él. Látható, hogy

mondjuk az 50–54 éves férfiak aktivitási arányszáma a Nyugat-Dunántúlon 85 százalék, Észak-Alföldön viszont csak 70 százalék volt 2001-ben. Az utóbbi kárára mutatózó 15 százalékpontnyi különbség csak ebben a korcsoportban 13 ezer fős aktivitási hiányt jelent.

Forrás: 2001. évi népszámlálás alapján saját számítás.

V. A középfokú végzettségű férfiak aktivitási arányszámai régióként, 2001
Activity rate of males with secondary education by age group and region, 2001

Amennyiben a területfejlesztési politika eredményeként sikerül csökkenteni az aktivitás regionális különbségeit, az a mutató lényeges emelkedéssel járhat. Erre alapoztuk a gazdasági aktivitás előreszámításának ún. optimális változatát, amelyben a területi különbségek *kétharmados* csökkenését tételeztük fel 2021-ig.⁷

Foglaljuk össze a körvonalazott hipotézisekre alapozott előrebecslések eredményeit! A 4. táblázat summázza az országos munkaerő-kínálati projekció fő létszámadatait a népességre, a gazdaságilag aktívakra és nem aktívakra, mindezt a jelzett két előreszámítási variánsban, iskolai végzettség szerinti bontásban.

⁷ Ehhez felhasználtuk a „Kistérségi népesség-előreszámítás” c. 5/175/2001 sz. NKFP-projekt eredményeit, a részleteket lásd a területi fejezetnél.

4. Munkaerő-kinálati projekció, 2001–2021 (ezer fő)
Projection of the labour market supply, 2001–2021 (in thousands)

Jellemzők	2001	2006	2011	2016	2021
<i>A lakónépesség száma</i>	10 200,3	10 076,6	9 990,3	9 891,6	9 805,9
<i>A legalább 15 éves népesség száma</i>	8 508,3	8 523,1	8 518,0	8 411,6	8 326,1
8 osztálynál kevesebbet végzett	951,1	713,6	584,0	431,0	257,8
8 osztályt végzett	2 870,7	2 586,9	2 243,1	1 860,9	1 536,7
Szakt munkás végzettségű	1 584,1	1 740,1	1 822,0	1 908,9	2 009,7
Középfokú végzettségű	2 166,3	2 364,1	2 568,4	2 744,0	2 901,2
Felsőfokú végzettségű	936,1	1 118,4	1 300,6	1 466,7	1 620,7
<i>Alapváltozat szerint</i>					
<i>Gazdaságilag aktív</i>	4 115,3	4 239,9	4 238,5	4 125,7	4 051,1
8 osztálynál kevesebbet végzett	49,6	38,1	38,2	35,8	34,1
8 osztályt végzett	881,9	749,0	610,2	443,1	299,1
Szakt munkás végzettségű	1 204,0	1 228,7	1 186,8	1 128,5	1 085,8
Középfokú végzettségű	1 286,2	1 422,4	1 490,7	1 525,3	1 557,1
Felsőfokú végzettségű	693,6	801,8	912,6	992,9	1 075,1
<i>Gazdaságilag nem aktív</i>	4 393,0	4 283,2	4 279,5	4 285,9	4 275,0
8 osztálynál kevesebbet végzett	901,5	675,6	545,8	395,2	223,7
8 osztályt végzett	1 988,8	1 837,9	1 632,9	1 417,8	1 237,7
Szakt munkás végzettségű	380,1	511,4	635,1	780,4	923,9
Középfokú végzettségű	880,1	941,7	1 077,7	1 218,7	1 344,2
Felsőfokú végzettségű	242,5	316,6	388,0	473,8	545,6
<i>Optimális változat szerint</i>					
<i>Gazdaságilag aktív</i>	4 115,3	4 239,9	4 386,3	4 410,2	4 453,7
8 osztálynál kevesebbet végzett	49,6	38,1	48,6	55,2	61,0
8 osztályt végzett	881,9	749,0	656,4	514,1	372,3
Szakt munkás végzettségű	1 204,0	1 228,7	1 231,0	1 220,8	1 229,5
Középfokú végzettségű	1 286,2	1 422,4	1 524,4	1 596,1	1 665,6
Felsőfokú végzettségű	693,6	801,8	925,8	1 024,0	1 125,3
<i>Gazdaságilag nem aktív</i>	4 393,0	4 283,2	4 131,8	4 001,4	3 872,4
8 osztálynál kevesebbet végzett	901,5	675,6	535,3	375,8	196,7
8 osztályt végzett	1 988,8	1 837,9	1 586,7	1 346,8	1 164,4
Szakt munkás végzettségű	380,1	511,4	590,9	688,1	780,2
Középfokú végzettségű	880,1	941,7	1 044,0	1 147,9	1 235,7
Felsőfokú végzettségű	242,5	316,6	374,8	442,7	495,4
<i>15–64 évesek aktivitási aránya</i>					
<i>Alapváltozat (%)</i>	58,7	60,8	61,5	61,9	63,5
<i>Optimális változat (%)</i>	58,7	60,8	63,7	66,2	69,8

Forrás: KSH NKI előreszámítási adatbázis, 2006.

Az alapváltozatban a gazdaságilag aktívak létszáma – egyébként azonos feltevések mellett, de az aktivitás szempontjából kedvezően változó végzettségi struktúra és a nyugdíjkorhatárral kitolódó aktív kor ellenére – *csökken*, részint a belépő korosztályok alacsony létszáma, részint az iskolázás hosszabb időtartama miatt. A csökkenés a 2001. évi 4,11 milliőről indulva 60 ezer főt tesz ki, *a végső szám 2021-ben 4,05 millió fő*. Iskolai végzettség szerint vizsgálva, 600 ezer-

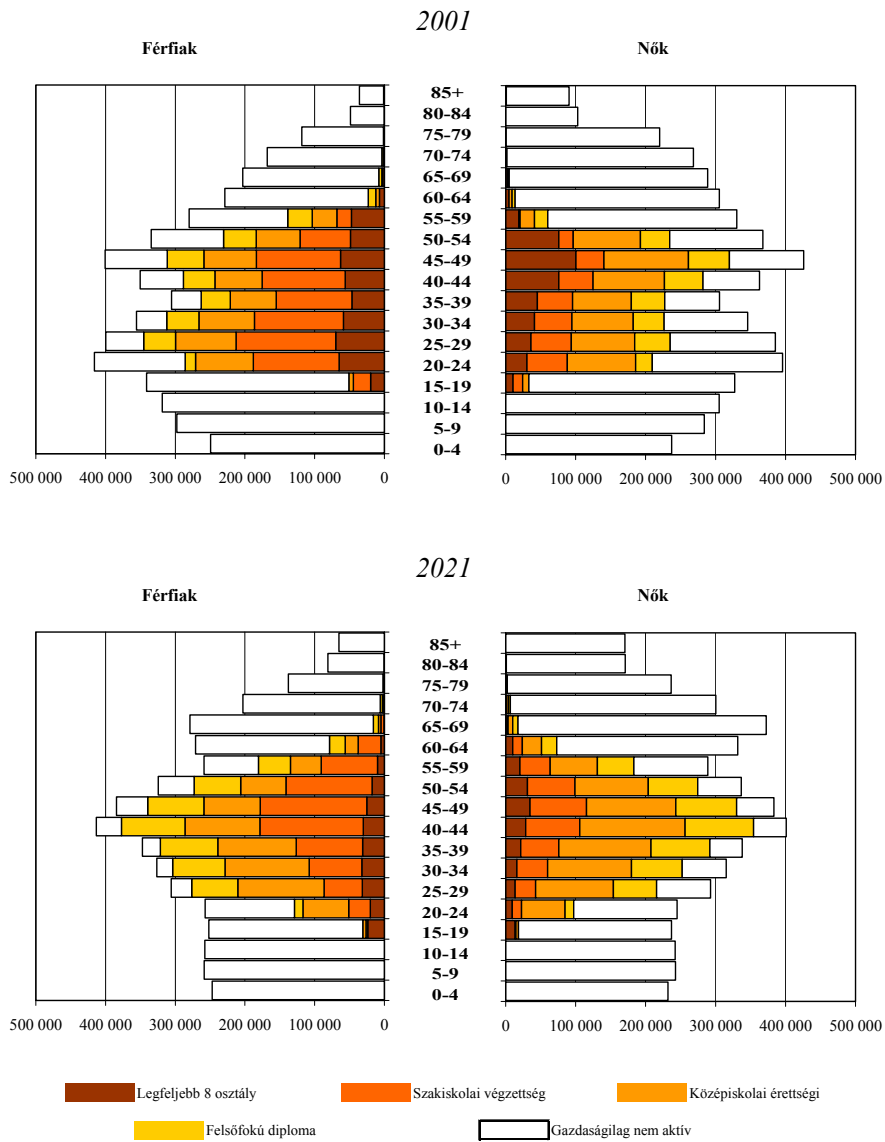
rel zsugorodik a legfeljebb 8 osztályt végzett aktívok száma, *összhangban* a résznépesség létszámcsökkenésével. A gazdaságilag aktív szakmunkások számát egyfelől a képzés visszaszorulása, másfelől a fiatalok létszámcsökkenése apasztja, több mint 100 ezer fővel, 10 százalékkal. Ez azért is elgondolkodtató, mert közben a szakmunkás végzettségű népesség létszáma erősen emelkedik.

Az iskolázási expanzió hatása mutatkozik meg a középfokú és a felsőfokú végzettségű aktív népesség 650 ezer fő, 33 százalékos növekedésében. Ezen belül a csak érettségizett gazdaságilag aktívok létszáma 270 ezer fővel, 21 százalékkal, a diplomásoké pedig 380 ezer fővel, 55(!) százalékkal lenne magasabb – hangsúlyozottan a kiindulási aktivitási ráták változatlansága esetén.

Feltételezésünk szerint az optimális változat a rendszerváltozás után kialakult gazdasági aktivitási *krízishelyzet*ből való sikeres kilábalás forgatókönyvét képviseli, amennyiben számol az iskolai végzettség szerinti (tágabban: területi-társadalmi) aktivitási különbségek jelentős *csökkenésével*. A számításokban ez úgy valósul meg, hogy minden iskolai végzettségi szinthez hozzárendeltünk egy ún. maximális referenciaaktivitást (egyfajta burkológörbét), amihez a területi aktivitás tendál. Ebben a közelítésben a fejletlenebb területek felzárkóznak a fejlettebbekhez, és egyúttal bizonyos mértékben zárul a különböző iskolai végzettségűek aktivitási ollója is. Megjegyezzük, hogy az aktivitási különbségek mérséklésének ez a módja, vagyis a területfejlesztés felőli közelítés hatásosabbnak tűnik, mint a másik út, vagyis a végzettségek közötti aktivitási különbségek általános csökkentése, bár számításaink szerint ez utóbbira külön is szükség lesz a fejlett jóléti társadalom formálása érdekében.

Az aktívok létszáma ebben a variánsban folyamatosan emelkedik, 2021-re megközelíti a 4,5 milliót. Az alapváltozathoz képest minden iskolai végzettségi kategóriában magasabb lesz az aktivitás, arányában leginkább a legalacsonyabb végzettségűek körében, számszerűen viszont a középfokúaknál. Az általános aktivitási ráta (a 15–64 évesek aktivitási aránya) eléri a 70 százalékot, szemben az alapváltozat 64 százalékaival és a 2001. évi 58–59 százalékkal. Kedvezően változik az eltartási arány: míg 2001-ben 100 gazdaságilag aktívra közel 150 nem aktív jutott – és ezzel a viszonyszámmal Magyarország szinte egyedül állt Európában –, az optimális változat megvalósulása esetén ez 120-ra csökkenne, ami még mindig magasabb, mint a legkedvezőbb rátát felmutató országokban.

Az aktívok korcsoport és iskolai végzettség szerinti összetételének tényleges és előrebecsült átalakulását a VI. ábra mutatja be.

Forrás: KSH NKI előszámítási adatbázis, 2006.

VI. A gazdaságilag aktív népesség korfája iskolai végzettség szerint
The age pyramid of the economically active population by educational status,
2001, 2021

Az iskolázottsági struktúra változásának következménye azonban nem egyértelmű. Miközben a képzési boom szinte bizonyosan bekövetkezik, nem nyilvánvaló, hogy ezzel párhuzamosan és egyenlő mértékben megemelkedik a magasabb iskolai végzettséget igénylő munkahelyek száma is. Már is vannak jelei a diplomás munkanélküliség emelkedésének. Egyelőre még nem lehet tudni, hogy ez pusztán létszámhatásból ered-e vagy a helyzet valóságos romlásának következménye.

Mindenesetre a projekciókból is az tűnik ki, hogy a gazdasági aktivitást illetően rendkívül mélyreható változások folynak, amelyek Magyarország gazdasági és társadalmi fejlődésének egészét érintik, és minden bizonnyal a mai viszonyok gyökeres átrendezését igénylik a következő 2–3 évtizedben.

A roma résznépesség előrebecslése

A népesség nemzetiségi/etnikai hovatartozás szerint történő kategorizálása alapulhat önbevalláson vagy besoroláson. Az így képzett adatok szolgálhatnak kiindulópontul az erre irányuló előrebecsléseknek. A roma résznépesség esetét az teszi különlegessé, hogy a két eljárás nagyon eltérő eredményekhez vezet: a besorolást alkalmazva mintegy háromszor akkora népességgel számolhatunk, mint ha az önbevallásra alapozunk. Minthogy olyan résznépességről van szó, amely igen sokféle szempontból és igen nagymértékben hátrányos helyzetű, nem engedhető meg, hogy az önbevallásra építsük az elemzéseket, előrebecsléseket. Ezért az ún. szociológiai adatfelvételekből indulunk ki, melyek *Kemény István* nevéhez fűződnek. Legismertebb az 1994. évi felvétel,⁸ mely szerint a roma népesség létszáma a lakókörnyezet által történt besorolás alapján, mintaközéppértéken akkor 480 ezer fő körül volt. A szociológiai adatfelvételből és a népszámlálásokból *összecsengő* kép formálódott a roma nemzetiségű/besorolású népesség demográfiai, iskolázottsági, aktivitási jellemzőiről. Ezen a bázison a résznépesség részletes ismérvei becsülhetők és az előrebecslések elvégezhetők.

Az elmúlt időszakban két ilyen előrebecslés készült, illetve jelent meg nyomtatásban. Az első, kísérleti országos előreszámítás azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy kimutatta a roma résznépesség dinamikus növekedését. A másodikban a területi (megyei, régiós) különbségekre fókuszáltunk. Markáns különbségeket tártunk fel a gyermekvállalás területén, fényt derítettünk a jelentős

⁸ Lásd Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár*, Socio-Typo, Budapest, 1998.

belső vándorlásra, és mindennek alapján a területileg igencsak differenciált növekedési potenciálokra.⁹

Előrebecsléseink azzal a feltételezéssel készülnek, hogy a roma népesség *etnikailag zárt*. Pontosabban: nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, vajon a besorolás változik-e a már életben lévő népesség, illetve a belépő, kilépő népesség esetében. Ennek boncolgatása olyan területre vezetne, amelyen egyfelől az adatok alapvető hiánya, másfelől a probléma rendkívüli érzékenysége akadályozná az eredményes vizsgálatot.

Az előrebecslésekhez először rekonstruáltuk az 1990-es évek népességváltozásainak variánsait, ennek eredménye 2001-re 550 ezer fő. Felesleges hangsúlyozni, hogy a szóban forgó számítások mennyire bizonytalanok, de az egész kérdéskör kényes volta *sem* teszi lehetővé pontosabb statisztikák készítését.

Az információk együttese alapján a hazai roma résznépesség fiatalnak, dinamikusnak növekvőnek mutatkozik. A 2001. évi átlagos gyermekszámuk (teljes termékenységi arányszám) 2,9, vagyis az adott évi gyakoriságok mellett 100 roma nő 290 gyermeket szülne élete során. Ugyanebben az évben országosan ez a mutató 1,3 volt. Termékenysége mellett a roma népesség halandósága is magas, a születéskor várható átlagos élettartamuk igen alacsonynak becsülhető, a férfiaké 60, a nőké 68 évre, ami közel 10 évvel marad el az országos átlagtól (68, illetve 77 év).

Miután a halálozások száma jóval kisebb a születéseknél, a résznépesség olyan jelentős természetes szaporodást mutat, ami mellett létszáma 50 évente megkétszereződne.

A demográfiai előreszámítás variánsai közül az ún. alapváltozattal foglalkozunk. Ez *közepes* termékenységi és halandósági hipotéziseket alkalmaz, a nemzetközi vándorlást pedig zérusnak veszi. E szerint az átlagos gyermekszám csak lassan és hosszabb távon csökken, a családtámogatási ösztönzők is abba az irányba hatnak, hogy még 2020-ban is 2,6 legyen a gyermekszám. Viszont a születéskor várható élettartamok nagymértékben emelkednek: a férfiakét 2020-ban 64–70 évre, a nőké 72–78 évre vesszük.

Az adott hipotézisekből következően a roma résznépesség jövőjét az ütemes növekedés és a fokozatos öregedés jellemzi. A teljes roma népesség létszáma 1991-ben 448 ezer volt, a 2001-re vonatkozó becslésünk 550 ezer fő, 2021-re pedig az előreszámítás 733 és 814 ezer közötti számot ad, *774 ezer fős középtérrel*. Az alapváltozat szerint 2001-hez képest a bővülés 41 százalék. A roma népesség száma úgy emelkedik dinamikusabban, hogy az országos népesség csökken: Magyarország népességszáma a jelenlegi 10,1 millióról 2021-ig 9,8 milli-

⁹ Lásd Hablicsek László: Kísérlet a roma népesség előreszámítására, 2001–2050. In Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni: tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000. 243–276.

Hablicsek László: Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 50. évf. 2007/1. 7–54.

óra fogy. Ezzel a roma lakosság a következő 15 évben aránya közel 8 százalékra emelkedik.

Legerőteljesebb növekedés Közép-Magyarországon látszik, ahol a létszám közel 80 ezer fővel, 80 százalékkal bővül. Nem sokkal kisebb a budapesti gyarapodás: 44 ezer fő, 73 százalék. A növekedés aránya szerint sorrendben Közép-Dunántúl következik (60%). Az abszolút létszámot tekintve viszont Észak-Magyarország áll a második helyen, 64 ezer fős többlettel. Budapest roma lakossága mindhárom változat szerint eléri, meghaladja a 100 ezer, Észak-Magyarországon a 200 ezer főt. Az előrebecsült létszámokat, fontosságuk miatt, táblázatba foglaltuk.

5. A roma lakosság létszáma, 1991–2021 (ezer fő)
The number of the Roma population by region, 1991–2021 (in thousands)

Területi egység	1991	2001	2011	2021		
				Alap	Alacsony	Magas
Budapest	40,4	59,6	80,5	103,2	95,9	110,6
Közép-Magyarország	65,8	97,0	132,7	173,0	159,6	186,7
Közép-Dunántúl	22,8	31,0	39,8	49,5	45,9	53,2
Nyugat-Dunántúl	22,2	26,4	30,2	33,7	31,9	35,4
Dél-Dunántúl	63,5	72,4	79,3	84,9	82,7	86,8
Észak-Magyarország	123,8	151,5	181,9	215,5	204,3	226,5
Észak-Alföld	114,5	129,6	145,0	161,3	155,2	166,7
Dél-Alföld	35,5	41,8	48,7	56,3	53,5	59,0
Magyarország összesen	448,1	549,7	657,6	774,2	733,1	814,3

A magas gyermekszámnak és a fiatal korösszetételnek köszönhetően a 0–19 éves fiatal népesség száma továbbra is dinamikus növekszik, bár kevésbé, mint a teljes népesség. Országosan a roma fiatalok száma 2021-ig 2001-hez képest negyedével emelkedik, 240 ezer főről közel 300 ezer főre.

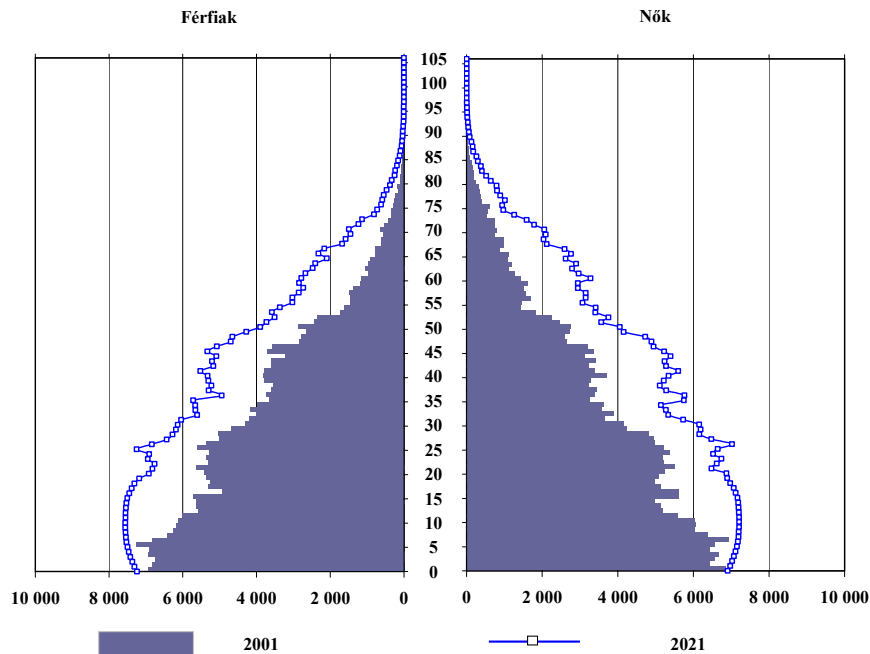
A fiatalok létszámváltozása régiók szerint erősen szóródik. Kiemelkedik Budapest és Közép-Magyarország, 50 százalékos körüli növekedéssel. Észak-Magyarországon és Közép-Dunántúlon is mintegy 30 százalékos gyarapodásra számíthatunk. Két régióban viszont stagnál/csökken a fiatalok száma: ez Nyugat- és Dél-Dunántúl.

A (20–39 éves) fiatal munkavállalási korúak létszáma is gyorsan gyarapodik: 178 ezerről 239 ezer főre. Ez 34 százalékos növekedés, területileg 3 (Dél-Dunántúl) és 60 százalék (Közép-Magyarország) közötti szóródással.

A (40–59 éves) idősebb munkavállalási korúak létszáma az előreszámítás alapváltozata szerint 101 ezerről 165 ezer főre emelkedik, vagyis a roma összlakosság növekedését másfélszeresen meghaladó létszámbővülés nyomán több mint 60 ezer fővel lesz magasabb az idősebb munkavállalók száma. A területi változások fő jellemzője, hogy míg a Dunán innen és Dél-Dunántúlon 40 száza-

lék körüli a gyarapodás, Budapesten, a központi régióban, Közép- és Nyugat-Dunántúlon megduplázódik ennek a korcsoportnak a létszáma.

Ez a dinamika is eltörpül azonban az idősök várható létszámgyarapodása mellett. A 60+ évesek száma 30 ezerről 75 ezer főre, 2,5-szeresére emelkedik! Budapesten 2001-ben 2700-ra volt tehető az idős roma lakosok száma, 2021-ben viszont 12 500 is lehet, az emelkedés 4,6-szeres. Ugyancsak négyszer annyi idős ember él majd Közép-Magyarországon, háromszor annyi Közép- és Nyugat-Dunántúlon, de mindegyik régióban legalább megduplázódik ez a korosztály. *A következő időszakban a roma lakosság öregedése felgyorsul, a korfa felfelé „nyújtózkodik”* (VII. ábra).

VII. A roma népesség korpiramisa, 2001, 2021
Age pyramid of the Roma population, 2001, 2012

Biztosan csökken a fiatalok aránya. Országos szinten a 0–19 évesek hányada 44 százalékról 38 százalékra, 6 százalékponttal mérséklődik. Az átlagosat meghaladó a roma fiatalok arányvesztése a dunántúli régiókban, a központit kivéve. Miközben a fiatalok súlya Magyarország népességében is alacsonyabb lesz, 23-ről 20 százalékra apad, a korcsoportban megnövekszik a roma fiatalok aránya: 10-ről 15 százalékra.

Jelentős mértékben nyernek teret az idősök a roma népességben belül. A 60+ évesek részaránya megkétszereződik, 5 százalékról 10 százalékra emelkedik. Különösen pregnáns ez a jelenség Budapesten: a 2001-es 4–5 százalékos részesedés a 12 százalékot is eléri majd. Ugyanakkor az ország összlakosságában is dinamikusan emelkedik az idősök aránya: 20-ról 26 százalékra, tehát a roma népességgel szemben mutatkozó különbség csak kismértékben csökken.

A *függőségi arány* (fiatalok és idősök aránya az aktív korúakhoz viszonyítva) a roma népességben igen magas, országosan 1,0, a keleti országrészben 1,2, nyugaton 0,8–0,9. Ha – mint általában – érvényesül a demográfiai átmenet sémája, akkor a következő időszakban ez a mutató csökkenni fog: az előreszámítás szerint országos szinten 0,9-re, a nyugati országrészben 0,7–0,8-re, így mérséklődik az aktív korúakra háruló teher. Ugyanakkor Észak-Magyarországon alig változik a függőség (1,2-es szinten marad). Egyúttal a nem roma népességben „függőségi boom” indul be, a ráta 2021-ig a jelenlegi 0,75-os szintről 0,88-ra emelkedik.

A teljes függőségi rátán belül érezhető lesz az eltolódás a fiataloktól az idősök felé. *Az idősök száma viharos tempóban közelít a fiatalokéhoz, új hangsúlyt adva a roma népességben belül az eltartás kérdésének.*

A bevándorló eredetű résznépesség előrebecslése

Magyarországon az 1990-es években megváltozott a nemzetközi vándorlás egyenlegének előjele. A korábbi időszakhoz képest sok bevándorló érkezett hazánkba. Noha a kivándorlók számáról mind a mai napig nincs pontos információnk, a fogadó országok adatai alapján mindenképpen kisebb a bevándorlókénál. Az 1990. és a 2001. évi népszámlálás szerint 11 év alatt mintegy 200 ezer fős nemzetközi vándorlási különbözet jött létre. A népesség-előreszámítások a jövőre nézve is viszonylag magas pozitív egyenleggel kalkulálnak.

Felmerül a kérdés, hogy mi jellemezheti a Magyarországra újabban bevándoroltak résznépességének jövőbeli alakulását? Erre kívántunk válaszolni a nemzetközi vándorlás népességfejlődésre gyakorolt hatásainak vizsgálatával és a bevándorolt népesség előrebecslésével.¹⁰ Abból indultunk ki, hogy az évtized elején 110 ezer külföldi tartózkodott Magyarországon, és ehhez évente nettó 18 ezer fős többlet adódik. Az érintettek egy része gyermeket vállal, egy részük meghal. Ilyen módon előáll egy résznépesség, amelyet *bevándorló eredetű*

¹⁰ Lásd Habcsek László: A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. *Demográfia*, 39. évf. 2004/3–4. 300–320. és Habcsek László – Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 43. évf. 2000/1. 11–46.

résznépességnek nevezhetünk. Vizsgálatuk azért fontos, mert a romák mellett egy másik, az integráció szempontjából kritikus csoportról van szó.

Az előreszámítás az országgal megegyező közepes termékenységi és halandósági hipotéziseket alkalmaz a bevándoroltakra is. Ilyen feltételek mellett a bevándorló eredetű résznépesség 2021. évi létszáma az induló 110 ezerrel szemben 521 ezer fő lenne, tehát csaknem megötszöröződne. Ez a növekmény egyáltalán nem irreális, ha az 1990-es évek 200 ezer fős nyereségére gondolunk. A résznépesség minden szegmense növekvő, a fiatalok 7-szer, az aktív korúak 4-szer, az idősebbek 6-szor annyian lennének 20 év múlva, mint jelenleg. A népesség összetétele kiegyensúlyozott, rendkívül fiatal, az öregedési index csökken (6. tábla).

6. A bevándorló eredetű résznépesség előreszámításának főbb eredményei
Alapváltozat

The main results of the projection for the population of foreign origin
(immigrants and their descendants), basic version

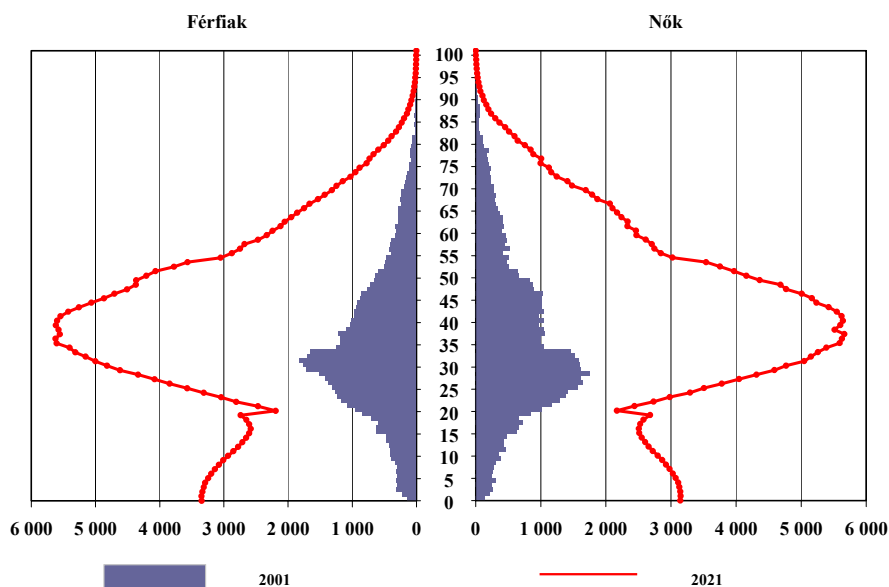
Év I.1.	Népesség száma (ezer fő)	Összevont korcsoportok (ezer fő)		
		0–19	20–59	60+
2001	110,0	17,0	82,1	10,9
2011	307,9	58,8	218,0	31,1
2021	521,2	116,1	340,2	64,9

Év I.1.	Összevont korcsoportok (százalék)			Öregedési index
	0–19	20–59	60+	
2001	15,4	74,6	9,9	0,645
2011	19,1	70,8	10,1	0,529
2021	22,3	65,3	12,5	0,559

Év folyamán	Élvezületés	Halálozás	Természetes szaporodás	Tényleges szaporodás
	ezer főben			
2001	1,8	0,8	1,0	18,5
2011	4,7	1,7	2,9	20,9
2021	6,6	3,1	3,5	21,5

Év folyamán	Átlagos gyermekszám	Férfi élettartam	Női élettartam	Vándorlási egyenleg
2001	1,31	68,2	76,6	17 518
2011	1,44	71,4	78,9	18 000
2021	1,58	73,6	80,5	18 000

A bevándorló eredetű résznépesség korpíramisának változását mutatja be a VIII. ábra.

VIII. A bevándorló eredetű népesség korpíramisa, 2001, 2021
Age pyramid of the population of foreign origin
(immigrants and their descendants), 2001, 2021

A munkaerő-kínálat területi különbségei, projekciók 2021-ig

A bemutatott országos előrebecslések során a munkaerő-kínálatot befolyásoló/meghatározó tényezők közül a nem, az életkor, az iskolai végzettség, az aktív életciklus határának módosulása (nyugdíjkorhatár) mellett a területi különbségeket is figyelembe vettük. Ez utóbbi azáltal vált lehetővé, hogy a Nemzeti Kutatásfejlesztési Programban helyet kapott a kistérségi/kerületi szintű munkaerő-kínálat előrebecslése.¹¹

Az utóbbi 20–25 év Magyarországra nézve azt figyelhetjük meg, hogy a népesség területi jellemzői differenciáltabbá váltak, a különbségek megnöttek.

¹¹ A „Kistérségi népesség-előreszámítás, 2001–2021” c. NKFP 5/175/2001 sz. kutatási programról van szó.

Ez a jelenség a hatótényezők igen széles körében érvényesül, ehelyütt a demográfiai, az iskolázottsági és a gazdasági aktivitási különbségeket vizsgáljuk.

Területi demográfiai különbségek és területi népesség-előreszámítás

A népmozgalom területi különbségei az 1960-as, 1970-es években jelentősen mérséklődtek, majd az 1980-as évektől ismét fokozódtak. Nem arról van szó elsősorban, hogy ellentétes tendenciák bontakoznának ki, hanem inkább az azonos irányultságok fáziskéséséről beszélhetünk. Ez mind a termékenységet, mind a halandóságot, mind a népességszámot és a korösszetételt tekintve igaz, a vándorlást illetően a helyzet bonyolultabb.

A *termékenységi magatartás terén* országos szinten *mutakozó mintaváltás* és az ezzel együtt járó nagy születésszám-csökkenés regionális dimenzióban eltérő intenzitással zajlik. Vannak olyan kistérségek, ahol a csökkenés már az 1980-as években megkezdődött, és vannak olyanok is, ahol csak az 1990-es évek végén. Néhány kistérségben az 1980-as években kimondottan növekedett a gyermekszám. Ezekben a körzetekben általában magas az alacsony iskolai végzettségűek aránya, akik a jó munkalehetőségek időszakában kevesebb gyermeket vállaltak, majd a kialakuló gazdasági krízis idején ismételten a korábbi termékenységi mintához igazodtak.

Például a veszprémi kistérségben (Veszprém város és a környező települések) 1981–1985 között 1,84, 1986–1990 között 1,83, 1991–1995 között 1,60, míg 1996–2000 között 1,11 volt a teljes termékenységi arány, míg Budapest II. kerületében ugyanezen időszakokban 1,48, 1,45, 1,32, 1,10. Ha viszont az Edelenyi kistérséget tekintjük, akkor az adatsor: 2,19, 2,34, 2,48 és 2,06. A differenciák növekedése a kistérségi/kerületi maximumok és minimumok alakulásából is kitűnik. Látható az is, hogy a különbségek a rendszerváltozást követő öt évben éleződtek ki, és azóta számottevően enyhültek (7. tábla).

7. A teljes termékenységi arányszám maximális és minimális értékei a kistérségekben/kerületekben, 1981-től

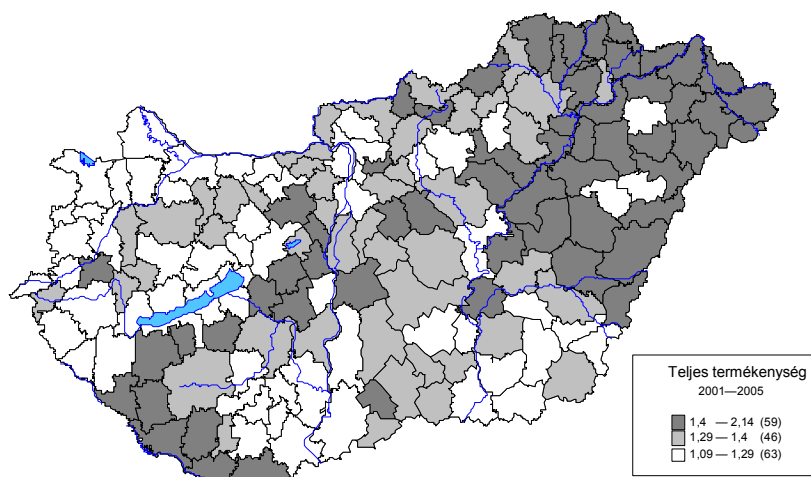
The maximal and minimal values of total fertility rate in the sub-regions/districts, from 1981 onwards

Mérték	1981–1985	1986–1990	1991–1995	1996–2000	2001–2005*	2016–2020*
Maximum	2,516	2,637	2,836	2,385	2,125	2,109
Minimum	1,359	1,328	1,233	0,984	0,901	1,180
Átlag	1,818	1,836	1,693	1,355	1,303	1,503

* Részben becsült adatok alapján, illetve az előreszámítás szerint.

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2003.

A IX. ábrán a 2001–2005 közötti időszakra becsült átlagos gyermekszámokat láthatjuk. Markánsan kirajzolódik a keleti és a nyugati országrész közötti lényeges, tömörszerű differencia.

IX. A teljes termékenységi arány kistérségenként, 2001–2005 átlagában
Total fertility rate by sub-regions, mean values of the period 2001–2005

A termékenység jövőbeli alakulására vonatkozó hipotézisünk szerint a területi különbségek a termékenységi magatartás terén mutatkozó mintaváltás fáziskéséseivel állnak összefüggésben. Ezért az országos átlag emelkedése mellett a területi differenciák jelentős (50 százalékos) csökkenésével számoltunk. A gyermekszámnak a hipotézis alapján kalkulált szélsőértékeit és az átlagot a 7. tábla a 2016–2020 közötti időszakra adja meg.

A halandóság területi különbségei ugyancsak számottevőek. Időbeli ütemezésük szintén hasonló a termékenységéhez. Ez a folyamat is a *mintaváltásban* gyökerezik. A második világháború után a halandóságot illetően is fokozatosan érvényre jutott egyfajta kelet-európai formula, amit a gyorsan csökkenő csecsemő- és gyermekhalandóság mellett a középkorosztályok halandóságának drasztikus emelkedése, az időskorúak mortalitásának stagnálása, lassú csökkenése jellemezett. Magyarországon mindez igen karakterisztikusan jelentkezett.

Az 1980-tól áttekintett folyamatot kezdetben a korábbi minta továbbélése, *kulminálása* jellemezte. Az 1990-es évek első felére tehetjük a halandóság magyarországi mélypontját, egyúttal a területi különbségek növekedésének tetőpontját. Ezt követően kezdődik a *mintaváltás*, az élettartam jelentős emelkedése, a halálozás eltolódása a legidősebb életkorokra. Megindul a területi differenciák csökkenése is. Minderről a 8. táblából nyerünk átfogó képet.

8. A születéskor várható élettartam alakulása kistérségi/kerületi szinten
1981-től (év)

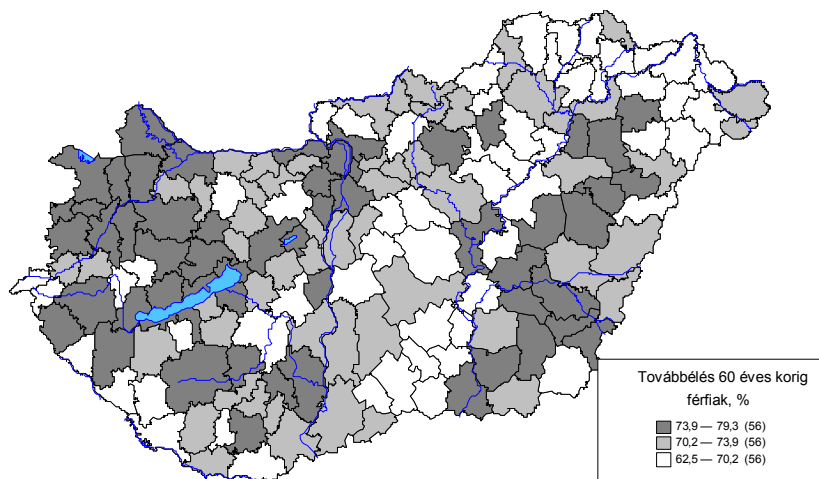
The maximal and minimal values of life expectancy at birth in the sub-
regions/districts, from 1981 onwards, by sex

Mérték	1981–1985	1986–1990	1991–1995	1996–2000	2001–2005*	2016–2020*
<i>Férfiak</i>						
Maximum	69,9	70,9	71,4	74,2	76,6	79,7
Minimum	59,4	58,4	57,6	61,5	63,2	67,1
Átlag	65,2	65,5	65,0	66,7	68,5	72,2
<i>Nők</i>						
Maximum	75,7	76,7	76,8	79,2	81,8	85,1
Minimum	68,8	70,7	69,8	71,6	74,2	77,7
Átlag	73,1	73,8	74,2	75,6	77,0	80,4

* Részben becscült adatok alapján, illetve az előreszámítás szerint.

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006.

A X. ábrán egy (részben becscült) speciális halandósági jellemzőt mutatunk be a 2001–2005 közötti időszakra: a születéstől 60 éves korig történő továbbélés valószínűségéről van szó. A térképről leolvasható, hogy az ország jelentős területein a férfínépesség 30–40 százaléka még mindig az idős kora elérése előtt hal meg.

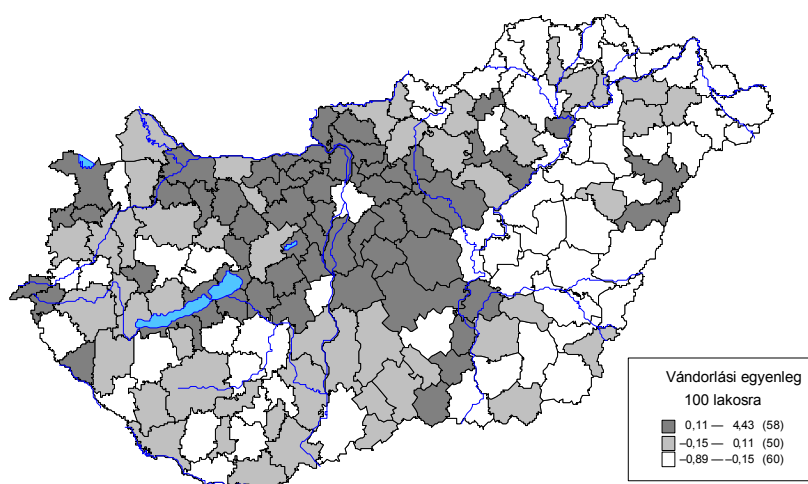
X. A férfiak továbbélési esélyei születéstől 60 éves korig, 2001–2005

The probability of survival from birth to the age of 60, males, 2001–2005

Az 1990-es évek második felének kedvező változásaira alapozva a mortalitás országos hipotézise számottevő halandóságcsökkenésre számít. A területi hipotézis úgy szól, hogy a kistérségek/kerületek *követik* az országos átlag feltételezett alakulását, a térségi különbségek igen szolid csökkenése mellett.

A *belföldi vándorlás* intenzitása 1980-tól jelentősen visszaesett. Ennek hátterében is, mint a termékenység és halandóság esetében tapasztaltuk, maguknak a területi egységeknek a differenciált fejlődése áll. Természetesen az nézőpont kérdése, hogy a kevesebb költözés vagy az intenzívebb vándorlás a kívánatos, az viszont már nem tűnik egészségesnek, ha az ország a vándorlás szempontjából elkülönült területi egységekre szakad.

A XI. ábra egészen markánsan mutatja egyrészt a kelet-nyugati különbségeket, másrészt központi régió kivételes vonzerejét. A vándorlásnak ezeket az erős, meghatározó irányultságait színesítik a szuburbanizációs folyamatok. Ennek következménye például a főváros jelentős vándorlási vesztesége.

XI. A 100 lakosra jutó belföldi vándorlás egyenleg kistérségenként, 2001–2005
The balance of internal migration (per hundred inhabitants) by sub-regions,
2001–2005

A belföldi vándorlásra vonatkozó hipotézis azzal számol, hogy a mobilitás intenzitása tartósan alacsony marad, növekszik a területi egységek zártsága, az el- és odavándorlás közötti különbség mérséklődik. Visszafogottabbá válik a szuburbanizáció is, a fővárosi elvándorlási többlet szintén csökken.

A *nemzetközi vándorlás* az 1980-as években lefelé, az 1990-es években felfelé módosította a területi népességszámokat, legalábbis a népszámlálások adatai szerint. 2001-től a népesség statisztikai továbbszámítása is tartalmazza a

nemzetközi vándorlást (előtte csak a természetes népmozgalommal számoltak). Az adatok alapján arra számítunk, hogy a bevándorlók száma tartósan és jelentősen meghaladja a kivándorlókét.

A nemzetközi vándorlásra vonatkozó hipotézis az aktuálisan megfigyelhető területi megoszlás szerint veszi figyelembe az országos előrebecslést.

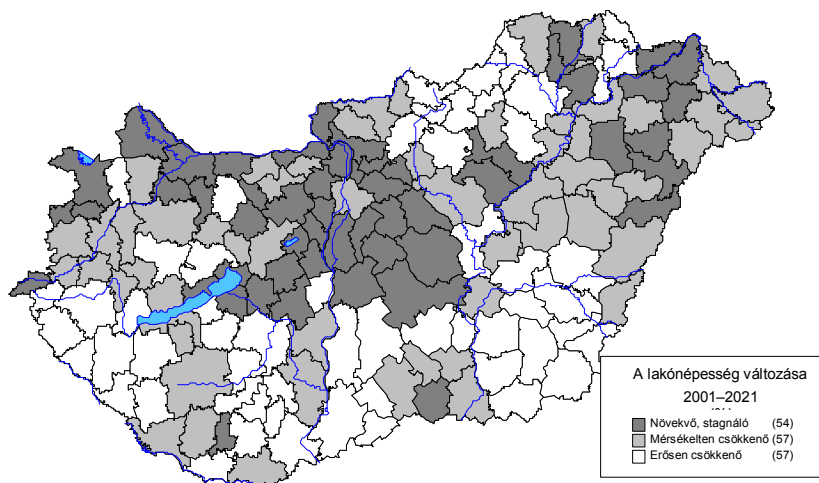
A feltételezett népmozgalmi fejlemények alapján demográfiai részletezettséggel (nem, kor) elvégezhető a népesség területi előrebecslése.

Az országos összesítés szerint a következő időszakban tovább apad a népesség száma: 2001 eleji 10 millió 200 ezerről 2021 elejére 9 millió 806 ezer főre, ami 3,9 százalékos csökkenésnek felel meg. Ez a mérték – bár önmagában jelentős – kisebb a korábban jelzett 5–10 százalékos fogyásnál, elsősorban a figyelembe vett pozitív nemzetközi vándorlási egyenlegnek köszönhetően. Az erre vonatkozó hipotézis szerint ugyanis 2001 és 2021 között 260 ezer fős vándorlási nyereség képződik.

A népességcsökkenés a nagyobb területi egységekben *általánossá* válik. Az előreszámítás szerint a régiók közül egyedül Közép-Magyarországon várható népességtöbblet: 106 ezer fő, 3,7 százalék; az összes többiben csökkenés várható. Abszolút számban és százalékban is Észak-Magyarország (139 ezer fő, 10,6%) szenved el a legnagyobb veszteséget.

A megyék közül Győr-Moson-Sopron és Pest népessége növekszik, lényegében nem változik Fejér megye lakosság száma. Az összes többi veszít népességéből, a sor végén 10 százalékot meghaladó csökkenést mutat Békés, Borsod, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Tolna. Abszolút számban a fogyás Budapesten a legnagyobb: 144 ezer fő.

Az előreszámítás szerint kistérségenként jóval differenciáltabb lesz a változás. A népesség 2001–2021 közötti alakulását mutatjuk be a XII. ábrán.

XII. A lakónépesség változásának típusai 2001–2021 között
The types of the changes in resident population, 2001–2021

Bár a kistérségek népessége is általában fogy, a számítások 38 kistérség esetében mégis népességyaradást jeleznek, további 16 esetben a fogyás kisebb az országos átlagnál. Ezek zömmel Közép-Magyarországon, a Budapest–Győr és a Budapest–Székesfehérvár tengelyen vannak, de kisebb mértékben Észak-Alföldön is megjelennek. Előbbiekben a népesség gyarapodása a kiegyensúlyozott reprodukciónak köszönhető, azaz a gyermekszám, az élettartam és a vándorlási egyenleg egyszerre hat pozitívan. Utóbbi esetekben a növekedést a termékenység generálja: a magasabb gyermekszám és a fiatal népesség hozadéka, miközben a vándorlás egyenlege negatív.

Ismeretes, hogy a 2010-es évek második felében, tehát az előreszámítás időhorizontjához közeledve elindul az *előregedés második nagy hulláma*, melynek során a század közepéig az idősek aránya a népesség egyharmadáig emelkedik. Előreszámításunk világosan bemutatja ennek a folyamatnak a területi differenciáltságát. A 2010-ig tartó időszakban még csak lassan nő az idősek száma. Ezt követően nagyot fordulnak a tendenciák: 2021-ben 2001-hez képest Fejér megyében 43 (!), Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyében 33–37(!) százalékos növekedésre lehet számítani. Még ezeket a mértékeket is felülmúlja a Pest megyében közel 60(!) százalékra várható többlet.

A vizsgált periódusban az idősek aránya országosan 20,4-ről 26,4 százalékra emelkedik. Az éllovas Békés megye lehet, ahol 2021-ben az adott korosztálybeliek 30 százalékot meghaladó hányadára számíthatunk. A Budapestre vonatkozó bázisadat 23,2 százalék, ez 27,7 százalékos lesz majd, tehát itt mér-

sékelt növekedés várható, de számos fővárosi kerületben (csaknem mindegyik belvárosi kerületben) a lakosság fiatalodik, csökken az idősek aránya!

A kistérségi/kerületi népesség-előrebecslés összességében mérsékelten csökkenő, jelentősen öregedő területi népesség képét vetíti elénk. A demográfiai folyamatok a kiegyenlítődés felé tartanak – ez az előreszámítás alaphipotézise –, de a változások lassúak, áttörésről abban az értelemben, hogy megváltozna a trendek irányultsága, nem beszélhetünk. Ugyanakkor hosszabb távlatban – s erre egy-egy kerület, kistérség esetében van példa – reálisnak tűnnek olyan generális változások is, mint a népességcsökkenés megállása vagy az öregedési folyamat normalizálása. A területi népességfejlődés ebből a szempontból is kitüntetett figyelmet érdemel.

Különbségek a lakónépesség iskolázottságában, területi iskolázottsági előrebecslés

Az iskolai végzettség egyike a társadalmi-demográfiai vizsgálatok legfontosabb indikátorainak. A különböző képzettségű népességcsoportok viselkedése között ugyanis a legtöbb metszetben jellegzetes eltérések figyelhetők meg. Ha az eltérések okát általánosan jellemezni kellene, akkor azt mondhatnánk, hogy a más-más iskolai végzettségi szintekből erősen eltérő életpályák következnek, s ezek folyamányaként a társadalmi-demográfiai jelenségek is differenciálódnak. Megfigyelhető például, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségűeknek a legmagasabb a termékenysége és a halandósága is.

Ha mindezt a területi iskolázottsági különbségekre és azok társadalmi-demográfiai következményeire vonatkoztatjuk, akkor kitűnik, hogy itt tipikus *összetételhatással* állunk szemben. Ha két területi egység lakónépességében az iskolai végzettség szerinti összetétel eltér, akkor – *ceteris paribus* – eltérés van a termékenységben, halandóságban, gazdasági aktivitásban stb. A kapcsolat szorosságát mutatja be a 11. tábla a 2001. évre (népesség), illetve a 2001–2005 közötti időszakra (népmozgalom).

9. A főbb demográfiai jellemzők és az iskolázottság területi
(kistérségi) kapcsolata

*Correlation between the main demographic variables and the educational
status in the sub-regions, 2001–2005*

Jellemző	Korreláció a legalább középfokú végzettségűek arányával
Átlagos gyermekszám	–0,63
Átlagos szülési kor	0,85
Férfiak élettartama	0,65
Nők élettartama	0,44
Vándorlási egyenleg 100 lakosra	0,78
0–19 évesek aránya (%)	–0,41
20–59 évesek aránya (%)	0,74
60+ évesek aránya (%)	–0,27
Gazdaságilag aktívak népességbeli aránya (%)	0,70

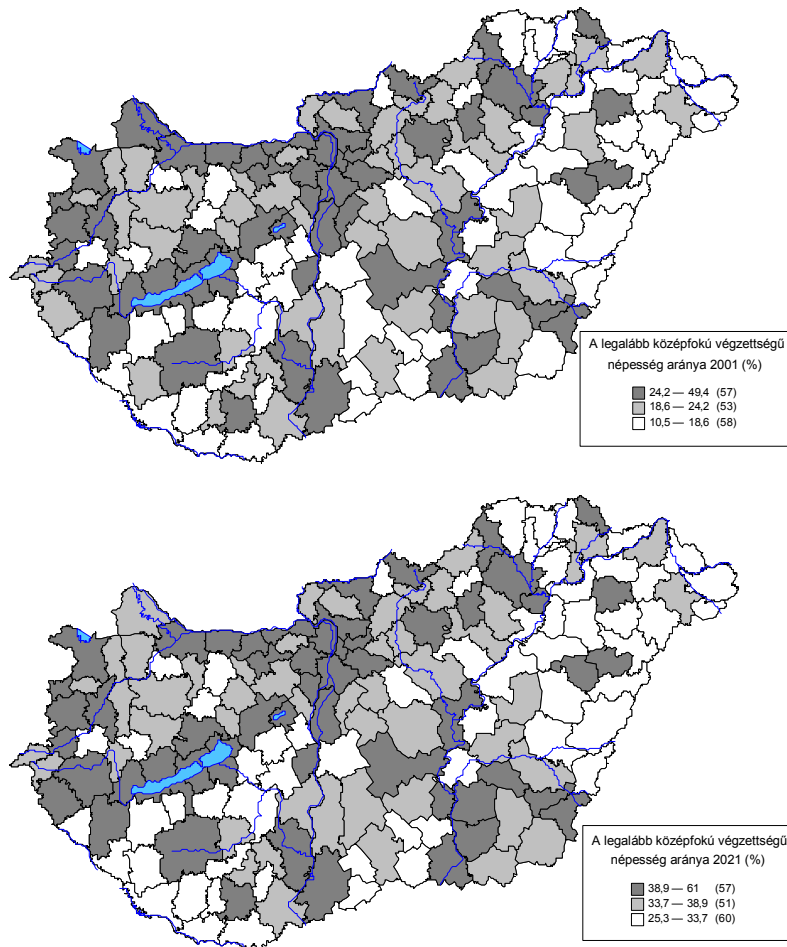
A táblában a legalább középfokú végzettséget szerettek népességbeli arányát vetettük össze a különböző jellemzőkkel, a *Pearson*-féle korrelációs koeficiens alkalmazásával. Minden mutató esetében szoros, egyértelmű kapcsolatot láthatunk. Minél magasabb az iskolázottság szintje, annál alacsonyabb a termékenység, annál magasabb az átlagos szülési kor. Ez utóbbi arra is rávilágít, hogy a képzés időtartamának növekedése milyen késleltető hatással jár az életút eseményeinek ütemezésére. Szintén szoros a kapcsolat az életkilátásokkal, és a vándorlások is azokra a területekre irányulnak, amelynek lakossága képzetesebb. Az ilyen területek népessége – éppen a bevándorlás miatt – nagyon jellegzetes, a középkorosztály dominál, kevés a fiatal és az idős, ez látszik a táblabeli korcsoportoknál a korrelációk előjeléből is. A gazdasági aktivitás területi különbségei ugyancsak nagymértékben visszavezethetők az iskolai végzettség szerinti differenciákra, ezt jelzi a tábla utolsó sorában a 0,70-es magas index.

A következő időszakban azt várhatjuk, hogy az iskolázási boom jótékony hatással lesz nemcsak az országos végzettségi struktúrára, hanem a területi eltérések alakulására is. A területi iskolázottsági előreszámítás¹² hipotézise úgy szól, hogy a korcsoportos iskolázottsági arányok területi szinten is követik az ütemben (legfeljebb szakmunkásvégzettség), illetve a hozzáadott változásként (legalább középfokú végzettség) megmutatkozó országos folyamatokat.

Az előreszámítás szerint a 2021-ig bekövetkező területi, azon belül különösen a kistérségi változások a rendkívül eltérő startpozíciókhoz viszonyítva egészen szélsőségesnek várhatók, az iskolázottsági különbségek ennek ellenére igen számottevőek maradnak. A középfokú végzettségűek létszámának bővülé-

¹² A területi iskolázottsági előrebecslés a „Kistérségi népesség-előreszámítás, 2001–2021” c. NKFP 5/175/2001 sz. kutatási program keretében készült.

se kistérségenként 13 és 157 százalék, a diplomásoké 45 és 223 százalék közötti. A felsőfokú végzettségű lakosság legkisebb aránya 2001-ben 2,3, 2021-ben 6,6 százalék, a legmagasabb értékek nyolcada, illetve negyede. A változásokat mutatja a XIII. ábra.

XIII. A legalább középfokú végzettségűek népességbeli aránya, 2001, 2021 (%)
Proportion of the population of at least secondary education, 2001, 2021 (%)

A két térképen alig van eltérés, viszont a kategóriaértékek nagyon is különböznek. 2021-ben legalább 15 százalékponttal magasabb lesz a középfokú végzettségűek hányada, mint 2001-ben.

A különböző kistérségi kategóriák népességének végzettségi szintjét az iskolázási expanzió nagyban kiegyenlíti. Az előreszámítás szerint várható változásokat foglalja össze a 10. táblázat.

10. A legalább középfokú végzettségűek népességbeli arányai a kistérségekben, 2001, 2021 (%)

Proportion of the population of at least secondary education by some categories of the sub-regions, 2001, 2012, (%)

Kategória	2001	2021	Relatív változás
Budapest	49,4	61,9	25,3
Dinamikusan fejlődő	34,6	49,2	42,2
Fejlődő	29,9	45,7	53,0
Felzárkózó	23,9	40,8	70,3
Stagnáló	18,4	35,6	93,5
Lemaradó	16,7	34,3	105,8
Kistérségi maximum	40,6	54,8	34,7
Kistérségi minimum	10,6	28,5	170,4

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006.

Megjegyzés: Az öt kistérségi fejlettségi kategóriát a KSH módszere alapján képzik (szakértő: Faluvégi Albert).

Összefoglalva: az iskolai végzettség emelkedését alapul véve területi dimenzióban is a humán erőforrás lényeges, általános javulására számíthatunk. Továbbra is speciális helyzetben lesz a közép-magyarországi régió. Bár a többi régióhoz képest itt mérsékeltébb változások várhatók, a legalább középfokú népesség arányát tekintve megőrzi vezető pozícióját. Mértékében érdemi lesz a vidék felzárkózása, de Budapesten, azon belül a budai elitkerületekben a képzettebbek hányada továbbra is messze meghaladja az országos átlagot. Hosszabb távon is jelentős koncentrálódás érvényesül a kvalifikált potenciális munkaerő területi elhelyezkedésében.

A gazdasági aktivitás területi különbségei és előrebecslése 2021-ig

Magyarországon az utóbbi 20–25 évben a gazdasági aktivitás szintje jelentősen csökkent. A teljes foglalkoztatottságot deklaráló államszocialista rendszer időszakának végén, az 1980-as években már megjelent a munkanélküliség, csökkent a foglalkoztatottak száma. A folyamat a rendszerváltoztatást követően felgyorsult, magasra szökött a munkanélküliség, nagyszámú munkahely szűnt meg, a népesség jelentős része kilépett a munkaerőpiacról és valamilyen inaktív keresői státusba menekült.

Mindez, területileg rendkívül differenciáltan zajlott le, és ennek nyomán nemcsak az országos aktivitási szint csökkent, hanem a gazdaságilag aktívak kistérségi/kerületi arányaiban is igen nagy különbségek keletkeztek (11. tábla).

11. A gazdasági aktivitás és inaktivitás alakulása a kistérségekben/kerületekben, 1980–2021
Activity and inactivity rates in the sub-regions/districts, 1980–2021

Megnevezés	1980	1990	2001	2021 – alapváltozat	2021 – optimális változat
<i>A gazdaságilag aktívak aránya a népességben</i>					
Kistérségi/kerületi maximum	56,6	57,8	49,1	51,2	54,4
Kistérségi/kerületi minimum	39,1	37,1	27,5	32,2	40,3
Országos átlag	47,4	45,1	40,3	41,3	45,4
<i>A gazdaságilag nem aktívak aránya a népességben</i>					
Kistérségi/kerületi maximum	60,9	62,9	72,5	67,8	59,7
Kistérségi/kerületi minimum	43,4	42,2	50,9	48,8	45,6
Országos átlag	52,6	54,9	59,7	58,7	54,6
<i>Eltartási arány</i>					
Kistérségi/kerületi maximum	156	169	264	210	148
Kistérségi/kerületi minimum	77	73	104	95	84
Országos átlag	111	122	148	142	120

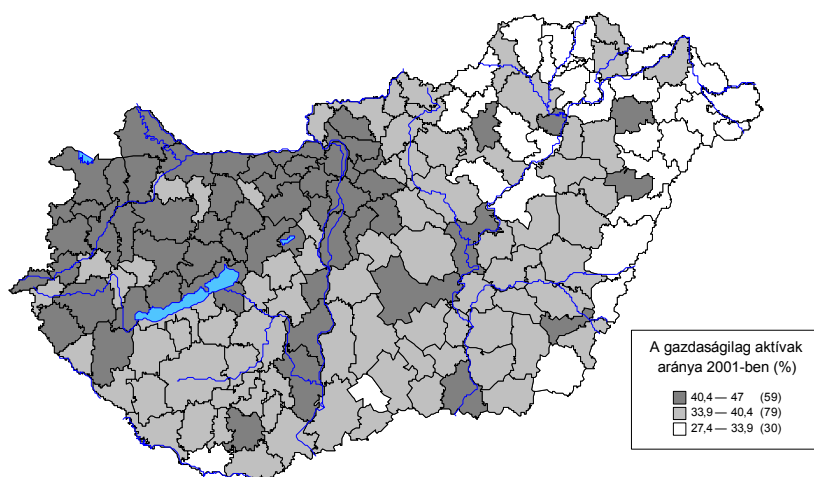
Meglepő, hogy a teljes foglalkoztatottság deklarálása ellenére már 1980-ban is 16–17 százalékpontnyi különbség adódott a legalacsonyabb, illetve a legmagasabb gazdasági aktivitást felmutató kistérségek/budapesti kerületek között. A differencia 1990-re 21, 2001-re 22 százalékponttra nőtt. Persze ezekbe a poláris értékekbe jócskán belejátszik az eltérő korösszetétel hatása, az *összehasonlítható* (standardizált) aktivitási mutatók nyilván közelebb esnek egymáshoz.¹³

A nem aktívak népességbeli aránya inverz képet mutat. Vannak olyan területek, ahol a lakosság több mint 70 százaléka tartozik ebbe a kategóriába. 2001-ben nem volt olyan kistérség/kerület, ahol a nem aktívak hányada 50 százalék alatt lett volna!

Az eltartási arányban (100 aktívra jutó nem aktív) 1980-ban és 1990-ben is hatalmas különbségek mutatkoztak, és ezek 2001-re még tovább növekedtek. A mutató 2001. évi 148-as értéke európai viszonylatban kirívóan magas.

A gazdaságilag aktívak 2001. évi arányát mutatja be a XIV. ábra.

¹³ Az aktivitás szinte összes mérőszáma ilyen, *standardizálatlan* mutató.

XIV. A gazdaságilag aktívak aránya a kistérségekben, 2001 (%)
Proportion of the economically active population in the sub-regions, 2001 (%)

A gazdasági aktivitás kistérségi/kerületi előszámítása ún. alap- és ún. optimális változatban áll rendelkezésre.¹⁴ Tanulmányunk országos aktivitási projekciót tárgyaló fejezetéből emlékeztetünk arra, hogy az alapváltozat az iskolázási expanzió hatását vezeti át a gazdasági aktivitásra, míg az optimális változat a területi különbségek jelentős csökkenését tételezi fel. A 11. tábla szerint ez utóbbi eredményezi az 1980. és 1990. évvel összevethető, magasabb szintű munkaerő-piaci részvételt. Ezért mondhatjuk azt, hogy *Magyarországon az ebben rejlő területi különbségek lényeges csökkentése vezethet a magasabb aktivitási szint eléréséhez.*

Demográfiai projekciók: összefoglalás

Az előszámítások a magyar népesség jövőjét úgy látják, mint amit a létszámok és a struktúrák jelentős változása és az öregedési folyamat jellemez. Miközben az össznépesség csökken, növekednek olyan résznépességek, mint a központi régióé, a magasabb iskolai végzettségűeké, a romáké és a bevándorolt eredetűeké. Távolról sem mondható el tehát, hogy a fogyás a népesedési folyamat minden mozzanatára kiterjedne.

¹⁴ Az előrebecslés a „Kistérségi népesség-előszámítás” c. NKFP 5/175/2001. sz. kutatási program terméke.

Az öregedés lesz az az átfogó jelenség, amelyben a résznépességek majd közösséget mutathatnak. Várható a területi dimenzióban jelentkező rapid öregedés, az időskorúak iskolai végzettségének átalakulása, a fiatal résznépességek (roma, bevándorló eredetű) struktúrájának változása.

A magyar társadalom előtt alapvető integrációs feladatok állnak, mindenekelőtt a romákról és a bevándorló eredetű népeiségről van szó. Az ő együttes létszámuk jelenleg mintegy 800 ezer, ami 2021-ig 1,3 millióra emelkedhet. De tágabb értelemben hasonló teendőként merül fel a magasabb végzettségű idős népesség nyugdíj- és egészségügyi ellátása, a legidősebbek hosszú távú gondozása is. Ha pedig a fiatalokat tekintjük, az iskolázottsági boomnak köszönhetően a mainál jóval képzettebb népesség létfeltételeinek megteremtése (munkába állás, családalapítás, szolidaritási kötelezettségek teljesítése) talán minden ediginél fontosabb feladat.

Az ismertett demográfiai projekciókból származó legfontosabb következtetésének azt tartjuk, hogy az iskolázás terén végrehajtott váltás és a területi különbségek látványos csökkenése nyomán állhat elő az az új területi társadalomszerkezet, amelyben a gazdasági aktivitás a korábbi időszakok szintjére emelkedik, a demográfiai változások pedig a fenntartható népességfejlődés irányába mutatnak.

Tárgyszavak:

Népesség-előreszámítás
Regionális demográfia
Etnikum
Iskolázottság
Gazdasági aktivitás

POPULATION PROSPECTS IN THE NEXT DECADES WITH SPECIAL RESPECT TO THE SPATIAL DIFFERENCES

Abstract

According to the wide range of population projections carried out by the author, the demographic future of Hungary's population can be characterised by significant changes in the population numbers and structures and by the process of ageing. While the total population number decreases, the size of some sub-populations is to increase: e.g. that of the central region, people of higher educational status, Roma population, people of foreign origin. It is not true at all that population decrease characterises every detail of demographic development.

Ageing will be that common general process which one will be able to point out in every sub-population. It is very probable that we shall witness a rapid ageing in some regions, the transformation of the educational status of the elderly, the change in the age structure of some young sub-populations (Roma population, descendants of the immigrants).

The Hungarian society has a very urgent task of integration especially in the case of the Roma and immigrant population. Their common number is about 800 thousand at present, which can rise to 1,3 million by 2021. But in a wider sense, a similar task can be the assuring of the pensions and health care for the elderly with higher educational status, and the long term care of the oldest. As for the younger population, the assuring of the conditions of existence for those who, in consequence of the educational boom, are much more educated than ever is one of the most important tasks the country has.

The main conclusion of the population projection is that the changes on the field of education and the spectacular decrease of spatial differences can be the factors from which a new spatial social structure can derive. In this new structure the economic activity may reach its former level and demographic changes may assure the possibilities of a sustainable population development.

CSALÁDOK ÉS FORMÁK – VÁLTOZÁSOK AZ UTÓBBI ÖTVEN ÉVBEN MAGYARORSZÁGON¹

TÓTH OLGA – DUPCSIK CSABA

A családformák magyarországi változásait az utóbbi ötven, de még inkább a legutolsó húsz évben gazdag demográfiai és szociológiai irodalom dokumentálta (lásd pl. Pongrácz – S. Molnár – Dobossy 2001; Pongrácz – Spéder 2003; Spéder 2005; Utsi Ágnes 2003). A házasság a szemünk előtt vált a magyar társadalomban egyedülként elfogadott, „normális” párkapcsolati formából az egyik, habár továbbra is a legfontosabb formává. A nagy többség a házasság nélküli együttélést még két évtizeddel ezelőtt is csak mint bizonyos kényszerek következményét fogadta el (elsősorban a megözvegyültek jól felfogott anyagi érdeke jöhetett itt szóba), illetve valamiféle rendezetlenségként, kimondva kimondatlanul „lumpen” életmódként értelmezte. A korai házasságkötés a szabványos életút eleme volt, ezt motiválták az anyagi érdekek, de a társadalom normarendszere is. Az 1970-es évek egyetlen női hetilapja, a Nők Lapja újságírója, Sulyok Katalin százával kapta a segítségkérő leveleket, amikor rovatot indított, majd köteteket adott ki „Úgy szeretnék férjhez menni!” és „Úgy szeretnék megnősülni!” címmel (Sulyok 1978; 1981).

Cseh-Szombathy László az 1970-es évek végén megjelentetett családszociológiai munkájában (Cseh-Szombathy 1978) úgy fogalmaz, hogy a korábbi időszakhoz képest valamelyest elfogadóbb lett a társadalmi közeg a házasság nélkül együtt élőkkel szemben, amennyiben inkább csak „pletyka” formájában marasztalja el az érintetteket. Noha az élettársi kapcsolatban élők a hetvenes években elenyésző kisebbséget alkottak, a szerző már ebben a tanulmányában utal arra, hogy ez a párkapcsolati forma vélhetőleg Magyarországon is egyre inkább elterjed majd. Ugyanakkor a tanulmányban fel sem merül az a lehetőség, hogy elkövetkezhet az az idő is, amikor a fiatalok egy része halogatja a házasságkötést vagy a tartós párkapcsolat kialakítását, esetleg élete végéig házastárs vagy élettárs nélkül marad.

Napjainkra azonban a közvélemény nem csupán a fiatal korosztály házasság előtti és nélküli együttélését fogadja el, de megjelentek azok a családtípusok is, amelyek korábban Magyarországon ismeretlenek voltak. A látogatókapcsolatot

¹ A tanulmány a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Népesedési folyamatok a 20. század második felében, a 21. század elején” című ünnepi konferenciáján, 2007. június 5-én elhangzott előadás írott változata.

(LAT), a válás utáni (esetleg többszörös) újrarázasodást, a hosszabb ideig állandó partner nélkül élő fiatalok megjelenését nem csupán a szakemberek, de az átlagemberek is társadalmi problémaként fogják fel.

Mindeközben a különféle hazai és nemzetközi összehasonlító attitűdvizsgálatok rendre a magyar társadalom családcentrikusságát, házasság iránti elkötelezettségét, gyermekközpontúságát jelzik. Az értékvizsgálatok szerint a magyarok jelentős hányada azzal az ellentmondással küzd, hogy egy korábbi korszak valódi vagy – még inkább – idealizált családképét követné, valójában azonban – a többi hasonló fejlettségű ország népességéhez hasonlóan – egy 21. század eleji sokszínű családszerkezetet hoz létre. Természetesen a valóságos viselkedés és az attitűdök egybeesése nem törvényszerű, a túl nagy eltérés azonban mindenképpen figyelemre méltó. A jelenséget a témával foglalkozók jelentős része a gazdasági-anyagi viszonyokban látja, és a családok számára kedvezőbb adó-, jóléti és foglalkoztatáspolitikával lehetségesnek tartja, hogy a viselkedés „visszatérjen” a korábbi megőrzött attitűdökhöz, értékrendhez. Mi ennek a fordítottját véljük. Nem tagadjuk a családcentrikus állami, politikai intézkedéseknek a családformákra, elsősorban a gyerekvállalásra gyakorolt kedvező hatását, bár fontosságát nem is túloznánk el. Úgy véljük azonban, hogy előbb-utóbb az attitűdök fognak a valóságos viselkedéshez közelíteni. Pillanatnyilag a két szféra jelentős eltéréseinek magyarázata foglalkoztat minket.

Családformák és morális pánik

Azt a módot, ahogy a mai magyar társadalom a családformák változásához viszonyul, egyfajta morális pánikként lehet leírni (Császi 2003). Morális pánikról akkor beszélünk, ha egy társadalmi jelenség a népesség jelentős része számára nyugtalanító, amikor valamely fontos értéket érez veszélyeztetetnek, függetlenül attól, hogy ez a veszély vélt vagy valós.

- Jellemző a morális pánikra a széles körű *érintettség*. A társadalom népes csoportjaiban érlelődik meg az az érzés, hogy az adott jelenség összefügg az életükkel. Erősíti ezt a meggyőződést, hogy a média fokozott figyelmet fordít az adott témára, és előbb-utóbb a döntéshozók és a véleményüket sikeresen artikuláló befolyásos értelmiségiek is foglalkoznak vele.
- Jellemző továbbá az *ellenségesség*. Erős törekvés fogalmazódik meg a közvéleményben, de a pozícióban lévők körében is a felelősök megkeresésére. A társadalom szeretné megtalálni azokat, akik az adott társadalmi jelenségről (ténylegesen vagy csak feltételezések szerint) tehetnek, és elítélni őket.
- Végül fontos vonása a morális pániknak az *aránytalanság* is, azaz az adott jelenség társadalomra való veszélyességének túlereagálása.

A család mint társadalmi intézmény a múltban is folyamatos változásokon ment át. Ezek a változások, a család összetétele, szerkezete mellett, érintették annak belső szabályrendszerét, működését, a családi szerepeket is. Úgy tűnik, az átalakulás folyamata az utóbbi évtizedekben jutott el olyan stádiumig, ami morális pánik okozója lett. Nincs olyan társadalmi erő, csoport, amelyik megkérdőjelezné a család fontosságát a társadalom és az egyének életében. Ugyanakkor nem csupán létével, fennmaradásával, de fogalmával és a belső szerepekkel kapcsolatban is erős normativitás tapasztalható. Miközben minden második-harmadik házasság válással ér véget, a magyar szóhasználatból nem kopik ki a „csonkacsalád” kifejezés. Miközben a népesség egyharmada olyan családban nőtt fel, amelyben a szülők közötti érzelmi vagy fizikai agresszió emléke a felnőtt korban is eleven marad (Tóth 1998), családi életével kimagaslóan elégedett az egyébként az élet minden területével igen elégedetlen magyar lakosság. A széles tömegek által fogyasztott bulvármédia ontja az álomesküvőkről szóló híradásokat, hogy aztán néhány év vagy hónap múlva rövid hírből tudósítson ugyanazon pár válásáról.

Eszerint noha a család mint társadalmi intézmény jelentős változáson ment át, a változások gyakran valamiféle „vadhajtásként”, a normálistól való eltérésként jelennek meg a véleményformáló médiában, a politikusok szóhasználatában és a közvéleményben is. Aggasztja a társadalmat, hogy a fiatalok halogatták a házasságkötést, hogy csökkenő, legjobb esetben is csak stagnáló a születések száma, hogy az egyre kevesebb megkötött házasságra ugyanolyan sok válasz jut. Paradox módon azok is felelőst keresnek, akik maguk élik az új családformákat és alakítják a családképet. Szülők figyelik aggódva és szorongva, hogy felnőtt gyerekeik nem alapítanak családot, miközben – ha tehetik – továbbra is gyerekként tartják (el) őket a családban.

Adott tehát egy társadalmi jelenség, amelyet mindenki ismer a maga nézőpontjából, mindenki keresi annak felelősét (a családpolitikában, a gazdasági helyzetben, az erkölcsi válságban, a szekularizációban, a megváltozott nemi szerepekben stb.), és mindenki aggódik a lehetséges végeredmény miatt. Ugyanakkor – véleményünk szerint – arra kevés lehetőség és törekvés van, hogy ezt a jelenséget mélységében, az eddigiektől eltérő módon megismerjük és megismertessük. A társadalomtudományt is oktató felsőoktatási intézmények egy részében nincs családszociológiai, még kevésbé interdiszciplináris családkurzus. De a létezők közül is sok az elavult, egy korábbi ideálhoz viszonyító, a mai családok működését diszfunkcióként leíró szemléletű program. Még a segítő szakmákat tanuló fiatalok egy része sem a „valódi”, hanem valamilyen ideáltipikus családdal ismerkedik meg, és legfeljebb a devianciakurzusok mutatják meg nekik a mai magyar család valódi arcát.

Nyelvi és fogalmi definiálatlanság

Miközben a családi struktúrák egyre összetettebbek, a párkapcsolatok egyre változatosabbak, a hivatalos (azaz a publikált, bárki számára hozzáférhető) demográfiai adatok ennek a sokszínű valóságnak csupán a „csontvázát” tárják elénk: a házasságban élők, az élettársi kapcsolatban élők, az egyedülálló szülők és az egyedülálló (egyszemélyes háztartásban élők) kategóriái ennek leírására elégtelenek. (Elképzelhető persze, hogy ez nem is a demográfia feladata lenne, de a családpszichológiai kutatások hosszú ideje nem tartoznak a kiemelt programok közé.)

Vegyünk egy nem különösebben kirívó esetet. Egy házaspár tagjai szétköltöztek, már évek óta külön háztartásban élnek, a feleség neveli a gyereket. A nő partnerkapcsolat nélkül él. A férfinak viszont van egy tartós partnere, akivel bár nem élnek együtt, de nem is keresnek másik kapcsolatot. Akkor most ki hogyan kategorizálható. A feleség hivatalosan házas, valójában különélő, más oldalról gyereket egyedül nevelő szülő. A férj hivatalosan házas, valójában különélő, esetleg élettársi kapcsolata van, illetve leginkább talán LAT-ban élőnek lehetne nevezni. Az a nő, aki már évek óta a partnere, hivatalosan egyedülálló (szingli), valójában ő is LAT-kapcsolatban él. De ha megkérdezzük, akkor hajlamos élettársi viszonyra nevezni a kapcsolatát. Ez egy egyszerű példa, hiszen nem jelennek meg benne új, közös gyerekek, valamint közös gyermekfelügyelettel felruházott szülők. De még ennek a kapcsolatrendszernek is csak egy-egy szelet bukkan fel az adatgyűjtések során, nem is beszélve az összetettebb szituációkról.

Természetesen további bonyodalmakkal jár, ha ebben a történetben a család körébe tartozókat szeretnénk kategorizálni. A férfi szülei besorolhatók-e a férfi élettársának/LAT-kapcsolatának rokonai közé? És besorolhatók-e a különélő feleség családi kapcsolatába? Azon túl, hogy ők a gyerekek nagyszülei, milyen relációban vannak a különélő feleséggel? A gyerek számára az apa új kapcsolata a család tagja vagy sem? És a nő szülei? Mi történik, ha a feleség, mondjuk, egy házasságban élő férfivel lép tartós viszonyra? Akkor a férfi családja meddig terjed? Kicsoda a házas férfi gyerekei számára apjuk új partnere, ténylegesen a családtagjuknak tekinthető-e?

A család definiálása korábban inkább csak azon múlt, hogy az adatgyűjtő demográfus, szociológus vagy éppen néprajzos a törzscsalád oldalági rokonai körében milyen merítést alkalmazott (tehát pl. nagybácsikat, nagynéniket, unokatestvéreket, a nagyszülők testvéreit, a házastárs oldalági rokonait stb. hogyan vette számba). Ugyanazokat a módszereket próbáljuk alkalmazni a mostani, megváltozott családi kapcsolatok leírására is, de úgy tűnik, az ehhez szükséges fogalmi készlet nem alakult ki. Nincs elég mélységi kutatás, nem mindig ugyanazt értjük egy adott fogalmon még mi, kutatók sem. Hát még a döntéshozók vagy a közvélemény!

A nyelvi zavar megjelenik a mindennapokban is. Az új párkapcsolati és családformák leírásához hiányoznak a megfelelő kifejezések. A nők például ilyenfajta módokon próbálják a hozzájuk tartozó férfi státusát meghatározni: a párom; a partnerem; az élettársam; a pasim; akivel járok; a férjem; a gyereke apja; a Krisztián, sőt, fiatal értelmiségiek körében újra hallani – tréfás hangszúllyal – az uram kifejezést. Válás vagy az élettársi kapcsolat megszűnése esetén: az exem; a volt élettársam; a volt férjem; a férjem – vagyis már csak volt; más rokonokra: a volt anyósom; a volt sógorom stb.

A nyelvi zavar a fogalmakban is megnyilvánul, hiszen a régi kifejezésekkel próbálunk meg vadonatúj jelenségeket leírni. Miközben a családdal kapcsolatos normativitás továbbra is erős, úgy teszünk, mintha ezek az új családformák nem léteznének. Így nem honosodtak meg nálunk olyan kifejezések, amelyek tovább árnyalhatnák a képet, mint például a „*megrögzött hajadon*” (leather spinster); *felvállalt szüzességben élő* (secondary virginity); „*víg magánzó*” (quirkyalone) stb. (Tóth 2007).

A familizmusról

Itt szeretnénk bevezetni a familizmus fogalmát, melynek használata közelebb vihet a magyar társadalom családdal kapcsolatos felfogásának és viselkedésének megértéséhez. A *familizmus* összetett, többjelentésű kifejezés. A nemzetközi irodalom familizmusfogalmát (*familism, familismo, familismus*) a magyarban gyakran „családközpontúságnak” fordítják, ami értékrendre, illetve attitűdök rendszerére utal, ez azonban félrevezető lehet: a familizmussal ugyanis egyaránt jelölhetünk ideológiát és társadalmi állapotot.

A familizmus mint ideológia a család és a családi lét fontosságát hangsúlyozza, mind az egyén, mind az osztálytársadalom szempontjából. A család mint olyan társadalmi egység, amelyben a kapcsolatok – ideáltipikus esetben – teljes mértékben a szolidaritásra és altruizmusra épülnek, egyrészt ideált, mintát – bár más intézmények számára elérhetetlen mintát – jelent a társadalom többi intézménye számára, másrészt a társadalomban ténylegesen előforduló proszociális viselkedés, szolidaritás, társas attitűdök iskolája, az erre való hajlam legfontosabb generáló közege. Az így értelmezett familizmus saját *ellenpárjának* a „kóros individualizmus”, az „egoista önzés” ideológiáit tekinti (pontosabban, az általa ilyennek minősített ideológiákat).

A familizmus mint társadalmi állapot fogalmával olyan társadalmak írhatók le, amelyekben a bizalom általános szintje alacsony, s amelyekben – éppen ezért – a családi kapcsolatok maradtak mint egyedüliek, amelyekben az egyének megbízhatnak. Sarkítva: a familizmus mint társadalmi állapot nem a családi kapcsolatok és a „családbarát attitűdök” immanens, mint inkább *relatív* erősségből fakad, amennyiben az egyéb társadalmi kapcsolatok gyengék, ritkák, igen gyakran kényszeren alapulnak, és a résztvevők kölcsönös bizalmatlanságából

következően a destabilizáció állandó veszélyének vannak kitéve. Az ilyen értelemben felfogott familizmust leírói gyakran szinte az egoizmus, a individualizmus *szinonimájaként* kezelik (Banfield 1958; Fukuyama 1997). Általában olyan társadalmakban jelentkezik, amelyekben gyenge a civil társadalom, s amelyekben az állami központosításnak a régmúltba visszanyúló hagyományai vannak: a leggyakrabban hivatkozott példák Dél-Olaszország, Franciaország, Kína, újabban a posztkommunista országok is (Papp 2000; Torsello 2004).

Jelen tanulmányban nincs lehetőség a familizmus mint társadalmi állapot megnyilvánulási formáit részletezni. Ezt készülő tanulmányunkban tesszük majd meg, az elmúlt 100 év magyar társadalmára vonatkoztatva, társadalmi rendszereken átívelően módon. Itt csupán azt az állítást szeretnénk megfogalmazni, hogy a rendszerváltás utáni magyar társadalom megörökölt egy sajátos hagyományegyüttest, amelynek hatása csökkenő mértékben ugyan, de ma is érezhető. E szerint egyszerre van jelen a valódi családcentrikusságon alapuló, de a társadalmi bizalom terén mutatkozó deficitből eredő familizmus is. Az attitűdvizsgálatok által feltárt konzervatív értéknyilvánulások részben ennek tudhatók be.

Ugyanakkor megkockáztatunk egy másik, talán radikálisnak tűnő álláspontot is ezzel kapcsolatban: az értékvizsgálatok meglepő eredménye jórészt annak a következménye, hogy nem is igazán értékrendet mutat ki. Pontosabban: csak a magyar felnőttek egy kisebbik hányadára jellemző, hogy valóban koherens tradicionális értékrendet vall magáénak a családról és a nemi szerepekről, s hogy ennek konzekvenciát érvényesíti életvitelében is (magyarán: megpróbál ezzel összhangban élni, amennyiben a külső kényszerek ezt engedik). A többség azonban mintha csak azért értene egyet a tradicionális állításokkal, mert „csak azok vannak kéznél”, mert nem állnak rendelkezésre a családdal kapcsolatos változások interpretálásra alkalmas nyelvi eszközök, s hiányzik a véleményformálók legfontosabb csoportjainak akarata – és talán a képessége – is az ennek megteremtését szolgáló diskurzus elindítására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Banfield, Edward C. (1958): *The Moral Basis of a Backward Society*. Free Press, Glencoe.
- Bukodi Erzsébet (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párvalasztás Magyarországon*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- Császi Lajos (2003): *Tévéeőrőszak és morális pánik*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Cseh-Szombathy László (1978): A mai magyar család legfőbb jellegzetességei. In Cseh-Szombathy L. (szerk.): *A változó család*, Kossuth K. Budapest.
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom: a társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa K. Budapest.

- Papp Z. Attila (2000): A civil társadalom eszméje a romániai sajtónyilvánosságban. *Regio*, 3. 179–218.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre (2001): *Család és munka – Értékek és aggodalmak a rendszerváltás után*. Kutatási jelentések. 62. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (2003): Élettársi kapcsolat és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle* 4. 55–75.
- Spéder Zsolt (2005): Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég*, 3. 3–48.
- Sulyok Katalin (1977): *Úgy szeretnék férjhez menni!* Kozmosz könyvek, Budapest.
- Sulyok Katalin (1981): *Úgy szeretnék megnősülni!* Kozmosz könyvek, Budapest.
- Torsello, Davide (2004): „*Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban.*”
http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2004_3/szemle_2004_3_torsello.pdf
- Tóth Olga (1998): *Erőszak a családban*. TÁRKI, Budapest.
- Tóth Olga (2007): Fiatalok párkapcsolatai – történelmi háttérrel. In Somlai Péter – Kabai Imre – Tóth Olga – Bodnár Virág: *Új ifjúság*. Napvilág K. Budapest, 81–110.
- Utasi Ágnes (2003): Független, egyedülálló harmincasok: a szingli. In Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Századvég–KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 231–253.
<http://www.wordspy.com/words>

Tárgyszavak:

Attitűd
 Család
 Házasság

FAMILIES AND FORMS – CHANGES IN HUNGARY DURING THE LAST FIFTY YEARS

Abstract

The authors did not deal with the statistical analysis of the changes in family forms or marriage customs and did not give an account of the Hungarian population's attitudes towards family. Instead of these they analysed the phenomenon of 'moral panic', which accompanied the changes of family forms in Hungary. They tried to apprehend this phenomenon by the help of the linguistic and conceptual confusion in defining the changes of family forms and analysing the role of 'familism', which can be also pointed out in the Hungarian society.

The changes in the marriage customs caused 'moral panic' in the Hungarian society since the traditional form of family is still regarded as a basic social institu-

tion though its position seems to have been moved by now. Thus changes in cohabitation appear to be changes in values regarded as basic and unchangeable and this process is accompanied by great attention, hostility and the overestimation of the presumed dangers. The changes in family forms caused linguistic confusion at the same time, there are no notions suitable for describing the variety taking shape. This linguistic confusion is a conceptual one at the same time while the norms related to family remained strong. The authors offer the notion of 'familism', which is used in the literature, for describing this discrepancy. 'Familism' has two possible meanings: it is partly an ideology, partly a social condition. The notion can be used analysing the Hungarian society's attitudes towards family in both senses. According to familism as an ideology, family is an ideal social institution and in Hungary the society's family-centric attitudes cannot prevail because of the unfavourable external circumstances, which fact results in anomy in the society. At the same time in many countries – for example in the post-socialist countries – there are no really effective social institutions between individuals and states (e.g. civil society, professional societies, neighbourhood etc.), which could provide shelter and security, and there family takes this role. In the authors' opinion, both 'moral panic' and the conceptual confusion accompanying the changes in family forms can be better interpreted by the help of these two possible approaches.

FIGYELŐ

Népesedési folyamatok a 20. század második felében, 21. század elején. Ünnepi konferencia a *Demográfia* folyóirat ötvenedik születésnapja alkalmából

Az MTA Demográfiai Bizottsága és a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos folyóirata, a *Demográfia* 2007-ben ötvenedik évfolyamáig jutott. A folyóirat 1958 óta a hazai népeségtudomány egyetlen szakfolyóirata, amely a magyarországi és a globális szintű demográfiai folyamatok bemutatását, elemzését tartja legfontosabb céljának, emellett a demográfiai tudomány módszertani újításait és a tudományág hazai és nemzetközi eredményeit, híreit juttatja el az olvasóhoz. Az ötvenedik születésnap tiszteletére a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet ünnepi konferenciát rendezett 2007. június 5-én, a Központi Statisztikai Hivatal főépületében. A konferencia nem a folyóirat ötven évének bemutatására, hanem az elmúlt évtizedek legfontosabb népesedési folyamatainak elemzésére, értékelésére helyezte a hangsúlyt. Az előadásokból készült tanulmányok a *Demográfia* jelenlegi és közeljövőben megjelenő számaiban lesznek hozzáférhetőek.¹

A konferencia programja a következő volt:

Megnyitó (Bagó Eszter, a KSH elnökhelyettese)

I. Család és házasodás

Tóth Olga – Dupcsik Csaba (MTA Szociológiai Kutatóintézet): Családok és formák.

Ami változott és ami változatlan az elmúlt ötven év során

Pongrácz Tiborné (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): Párkapcsolati formák változó népszerűsége

II. Termékenység

Gál Róbert Iván (TÁRKI): Az intergenerációs transzferek termékenységi hatásai

Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): Gyermekvállalás: tendenciák és magyarázatok

III. Halandóság

Daróczi Etelka (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): A halandóság különbségei idős korban

IV. Migráció

Dövényi Zoltán (MTA Földrajztudományi Kutatóintézet): A belső vándorlás területi aspektusai

Tóth Pál Péter (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): A nemzetközi vándorlás 1990 előtt és után

V. Népeség-előreszámítás

Kiss Tamás (RMDSZ): Népesedési perspektívák. A magyar népesség előreszámítása Erdélyben

Hablicsek László (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): Magyarország népessége a 21. század első felében a demográfiai előreszámítások alapján

¹ A konferenciáról részletes ismertetést közölt Óri Péter a *Statisztikai Szemlében* (2007/8. 744–749).

Nemzetközi demográfiai konferencia Budapesten

Social Exclusion and the Changing Demographic Portrait of Europe

(Kirekesztődés és Európa új demográfiai térképe)

The Fourth International Conference of the EAPS Working Group

„Second Demographic Transition”

(Az EAPS – Európai Népesedési Szövetség, European Association of Population Studies – „Második demográfiai átmenet” munkacsoportjának negyedik nemzetközi konferenciája)

2007. szeptember 6–8. Budapest, KSH

Az Európai Népesedési Szövetség (European Association of Population Studies) egyik legnépesebb munkacsoportja, a Második demográfiai átmenet munkacsoport (Working Group of Second Demographic Transition) két évente rendez nemzetközi konferenciát. 2007-ben Magyarország kapta a rendezés lehetőségét. A nemzetközi demográfiai kutatásnak erre a jelentős eseményére a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet szervezésében került sor 2007 szeptemberében Budapesten. Az előkészítésben részt vett még a konferenciának helyszínt biztosító Központi Statisztikai Hivatal, a Collegium Budapest, a milánói Bocconi Egyetem és a hágai Holland Demográfiai Kutatóintézet (NIDI – Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute).

A konferencián huszonegy országból (Ausztria, Belgium, Bulgária, Csehország, Észtország, Egyesült Államok, Finnország, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svédország és Szlovákia) közel 120 demográfus vagy a népeségtudományt művelő, az iránt érdeklődő társadalomkutató vett részt.

A konferencia során 7 szekcióban 34 előadás hangzott el, és 26 poszter került bemutatásra.² A szekciók a következők voltak:

1. Társadalomszerkezet és demográfiai folyamatok – az anyagi körülmények és a demográfiai viselkedés az életút során
2. Az életút korai szakasza: a szülői ház elhagyása és a párkapcsolat kialakítása
3. A párkapcsolatok felbomlása: válás és egyszülős családok
4. Eszmények és strukturális kényszerek Közép-Kelet-Európában
5. Gyermekszülés és gyermeknevelés: strukturális okok és következmények
6. Európai migránsok és etnikai kisebbségek demográfiája
7. A demográfiai magatartás és a társadalmi hátrányok generációs továbbörökítése

Az előadók elsősorban arra tettek kísérletet, hogy feltárják a demográfiai folyamatokat befolyásoló társadalmi-gazdasági kontextust. Annak bemutatására törekedtek,

² A konferencia programja, az előadások prezentációi és a bemutatott poszterek többsége, az előadók és a résztvevők névsora, elérhetősége megtalálható a Népeségtudományi Kutatóintézet honlapján (www.demografia.hu/SDT2007). Egyéb információkkal a konferenciát szervező Földházi Erzsébet szolgálhat (foldhazi@demografia.hu). Az ismertetés elkészítésében nyújtott segítségért Földházi Erzsébetnek és Gödri Irénnek tartozom köszönettel.

hogy a társadalmi körülmények, a munkaerő-piaci helyzet, a kirekesztődés milyen hatással van a demográfiai események (születések, házasságkötések, válások, vándorlások) bekövetkezésére és a népesedési folyamatokra. Más oldalról azt vizsgálták, hogy ugyanezen demográfiai események, illetve jellemzők (pl. családtípus, etnikai hovatartozás) milyen társadalmi egyenlőtlenségi helyzetekkel járnak, illetve mennyiben hatnak a kirekesztődés folyamatára.

A bevezető előadásokra felkért szakemberek (Arnstein Aassve, Francesco Billari, Gunhild Hagestad, Matthijs Kalmijn, Kathleen Kiernan, Oystein Kravdal, Aart Liefbroer, Ariane Pailhé, Dimiter Philipov, Elizabeth Thomson, Arland Thornton, Spéder Zsolt), illetve az előadók és a résztvevők a demográfia tudományának nemzetközileg elismert képviselői. A következőkben ugyan nem adhatunk teljes képet az elhangzott előadásokról, de igyekszünk bemutatni azok többségét és a legfontosabbnak vélt gondolatokat.

Az első szekció előadói a demográfiai folyamatok és viselkedés társadalmi hátterével, meghatározottságával foglalkoztak. Az európai, illetve nemzeti szintű makroadatokat elemzése mellett különböző reprezentatív mintán végzett panelvizsgálatok eredményeit használták fel. A tárgyalt problémák közül kiemelhető az iskolázottsági differenciák tartóssága, a társadalmi folyamatok, mobilitás sokrétűsége, a mobilitás esetében a különböző elemzési egységek (férfiak, nők vagy egyének és társadalmi csoportok) között kimutatható differenciák (S. Hillmert), illetve a felnőttkori viselkedési minták mögött a gyermekkori előzmények erős szerepe, amely felülmúlja a nem-, illetve a kohorszhatások jelentőségét (J. Hobcraft).

A második szekció a népesebbek közé tartozott, mutatva az ide sorolt kutatási témák népszerűségét. Így a fiatalok önállóvá válása, a párkapcsolatok kialakítása fontos, többek között a termékenységgel összefüggő kérdés, amely a demográfia érdeklődésének középpontjában áll. F. Billari és A. Vitali az Európai Társadalmi Adatfelvétel második hulláma alapján vizsgálták a felnőtté válás két alapvető dimenzióját (a szülői ház elhagyása és a partnerkapcsolat kialakítása). A különböző európai jóléti rendszerek között (dél-európai, szociáldemokrata, liberális) megragadhatók bizonyos különbségek, míg pl. a nem szerinti differenciák még további magyarázatra várnak. A francia népszámlálásból vett minta mikroelemzése alapján kiderült, hogy a férfiak és nők között az iskolázottság, a foglalkoztatottság és a párkapcsolati jellemzők terén is csökkennek a különbségek, de a szekvenciális elemzés eredménye szerint ez nem minden helyzetben igaz: a felsőfokú végzettségű nők gyakrabban alakítanak ki tartós párkapcsolatot a tanulmányaik vége előtt, gyakrabban vállalnak munkát, mint a férfiak, illetve a tanulmányok befejezése után nem halasztják a tartós együttélést, amint a férfiaknál ez gyakran megfigyelhető (Toulemon – Winkler-Dworak). A szekció magyar vonatkozású előadásából (Szalma Ivett és Róbert Péter) megtudhattuk, hogy a rendszerváltás utáni oktatási expanzió eredményeképpen a fiatalok nagyobb arányban és tovább tanulnak, mint korábban, majd ezt követően egyre jellemzőbb rájuk a rugalmas munkavállalás (részmunkaidő, rövid távú szerződések). Mindez összefügg a párkapcsolat kialakításával is: a házasságkötés életkora kitolódik, az együttélés mint első párkapcsolati forma aránya felülmúlja a házasságokét (az első párkapcsolatok között). Ugyanakkor az iskolázottság és a párkapcsolati formák korrelációja nem lineáris: a legalacsonyabb státusúak kapcsolatai bizonytalanabbak, míg a felsőfokú végzettségűek a hosszú tanulás és az erősödő munkapiaci bizonytalanság miatt választják inkább a kötetlenebb együttélési formát.

A harmadik szekció előadásai a válás és az egyszülős családok problémáit vizsgálták. A kérdés, hogy a válások gyakorisága, a gyermekét egyedül nevelő szülő státusa és az ebből való kilépés lehetősége hogyan függ össze a társadalmi helyzettel, illetve hogy a válás és az egyszülős háztartásban nevelkedés milyen hátrányokkal jár a gyermekek számára. Kathleen Kiernan foglalta össze a válásnak a gyermekre háruló rövid és hosszú távú következményeit: életszínvonaluk csökken, jellemző lehet rájuk az agresszivitás, a depresszió, az önértékelési zavarok, a szülővel való kapcsolatok zavarai, hosszabb távon pedig számolnunk kell alacsonyabb iskolázottsággal, társadalmi státussal, azzal, hogy fiatalabban lépnek párkapcsolatba, amelyet könnyebben fel is bontanak, illetve sokan küzdenek közülük pszichés problémákkal (depresszió, alkoholizmus). Mivel a válások aránya növekszik, mindezek a problémák is gyakoribbá válnak a jövőben. Spanyolországban a társadalmi státus és iskolázottság szerepe fontos és kohorszontként keveset változik: a gyermekét egyedül nevelő szülő státusa és az abból való kilépés lehetősége negatív korrelációban áll a társadalmi helyzettel, iskolázottsággal (Trevino – Simó – Solsona). Norvégiából a válás hátrányos hatásairól láttunk példákat: az elvált családok gyermekeinek kisebb az esélye a magasabb képzettség megszerzésére, mint a teljes családban felnővőkének, a hatást egyéb tényezők (nem, társadalmi helyzet) súlyosbíthatják, a lányokat és az alacsonyabb iskolázottságú családokból származókat nagyobb hátrányok sújtják.

A negyedik szekció első előadása (A. Thornton – D. Philipov) átfogó magyarázatot próbált adni a rendszerváltás utáni Közép- és Kelet-Európában megfigyelhető demográfiai változásokra (alacsony termékenység, együttélési formák változása). Az előadók a magyarázatot részint a politikai rendszerváltozásban, a régi normák és eszmények gyengülésében, illetve az átalakulás következtében kialakult strukturális változásban, növekvő bizonytalanságban találták meg. A demográfiai viselkedés átalakulását nézetük szerint egyszerre formálhatta az az általános érvényű felfogás, amely a modern (nyugati) viselkedésformákat pozitívnak, követendőnek látja, illetve az a speciális gazdasági, társadalmi helyzet, amely a rendszerváltás következménye. Spéder Zsolt és Kapitány Balázs a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című panelvizsgálatának adatai alapján vizsgálták a gyermekvállalást (szülővé válás, további gyerekek vállalásának valószínűsége) meghatározó tényezőket. A mikroelemzésük mind a strukturális tényezőket (párkapcsolati forma, munkapiaci helyzet, iskolázottság, jövedelem, életszínvonal), mind a viselkedésbeli, ideálokkal kapcsolatos faktorokat (értékek, normák, párkapcsolat minősége, társadalomról alkotott kép) fontosnak mutatta. Rávilágítottak, hogy a gyermekvállalást nemenként eltérő tényezők befolyásolják: a nőknél főleg az értékek, normák (vallásosság, nemi szerepekről vallott felfogás), a férfiaknál pedig inkább az anyagi helyzet és a jövő kilátásai. Az elemzés eredményei bizonyos fokig alátámasztják a második demográfiai átmenet elméletének alaptételét (az individualizáció, modernizáció szerepét a demográfiai viselkedés változásában).

Az ötödik szekció előadásai a gyermekvállalás, gyermeknevelés strukturális okait és következményeit próbálták feltárni. Az Európai társadalmi adatfelvétel elemzése nyilvánvalóvá teszi, hogy az iskolázottság és a termékenységhalasztás között erős pozitív összefüggés áll fenn (J. Van Bavel), de a norvég példából azt is megtudhattuk, hogy az iskolázottság és befejezett termékenység kapcsolata nemenként is különböző: a nőknél az iskolázottság hatása negatív, de gyengül, míg a férfiaknál az összefüggés pozitív lesz (Ø. Kravdal). A Pailhé európai összehasonlításban vizsgálta a munkaerő-piaci helyzetet és a gyermekvállalás összefüggését. A gyermekvállalás ma is negatív hatást gyakorol a

nők karrierjére, bár gyengülő mértékben. Az egyéni jellemzők mellett igen fontos a munka jellege is: a magasan kvalifikált, biztos állással rendelkező, jól fizetett és a foglalkozási hierarchiában magasan elhelyezkedő nők jobban össze tudják egyeztetni szakmai pályafutásukat a gyermekvállalással. A. Matysiak Lengyelország példáján mutatta be ezt a kérdést: 1989 óta igen erős a konfliktus a gyermekvállalás és a női munkavégzés között, ugyanakkor megfigyelhető, hogy a gyermek és munka iránti preferenciák erősen összefüggnek. E szerint elsősorban az vállal gyermeket, akinek stabil állása van, és többé-kevésbé bízhat abban, hogy szülés után visszatérhet a munkahelyére. Az előadó aláhúzta annak a szerepnek a jelentőségét, amit a politika vállalhat magára a kétféle női szerep összeegyeztetésében. Az egyéb nyugat-európai példák is azt mutatják, hogy a pénzbeli támogatások részint hatást gyakorolnak a termékenységre, megváltoztatják a második-harmadik gyermek megszületésének valószínűségét és időzítését, még ha fontos különbségek mutatkoznak is iskolázottság és jövedelmi szint szerint (Norvégia – T. Lappegard – A. Aassve), részint pedig a gyermekvállalás erősen csökkenti a családok jövedelmét, főleg a fiatalon szülő és alacsony jövedelmű anyák és a házasságban élők esetében (Hollandia – J. De Vries).

A hatodik szekció a migránsok és az európai etnikai kisebbségek demográfiájával foglalkozott. Y. Courbage előadása a nyugat-európai bevándorlók demográfiai viselkedéséről és társadalmi, gazdasági integrációjáról szolgált szintézissel, a bevándorlók két legnagyobb csoportjára – a Maghreb-országokból (Marokkó, Algéria, Tunézia) és a Törökországból érkezettekre – koncentrálva. Az integráció demográfiai indikátorai közül a termékenységet, a mortalitást, a házassági mintákat, továbbá a háztartás-összetételt, valamint a nem- és korstruktúrát elemezte, míg a társadalmi-gazdasági indikátorok közül az iskolázottságot és a munkaerő-piaci helyzetet, illetve munkanélküliséget vette számba. Rámutatott arra, hogy a bevándorlók szubjektív sikerességérzete, elégedettsége teljesen ellentmond az objektív mutatóknak, és ez a jövő fontos kutatási kérdése. G. Andersson és K. Scott – az eseménytörténeti módszert alkalmazva – a munkaerő-piaci státusnak a svédországi egy- és kétgyermekes együtt élő szülők gyermekvállalási dinamikájára gyakorolt hatását elemezte. A mintában Svédországban élő, ám külföldön (tíz különböző országban) született, illetve svédországi születésű nők és partnereik szerepeltek. A vizsgálat arra keresett választ, hogy a szülő munkaerő-piaci helyzete és a gyermekvállalás közötti összefüggés hogyan változik a nők és a férfiak esetében, valamint a származási ország szerint. Az eredmények alapján a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy a jóléti állam növeli a nemek közötti egyenlőséget, és azonos jogokat biztosít származási országtól függetlenül, ami megerősíti az intézményi tényezők szerepét a gyermekvállalási magatartás magyarázatában. T. Sobotka az észak- és délnyugat-európai országokban élő bevándorlók körében vizsgálta a termékenységet és a gyermekvállalási magatartást. Rámutatott arra, hogy a bevándorlók termékenységének a népességszám és korösszetétel alakulásában játszott szerepéről kevés nemzetközi összehasonlító tanulmány született, aminek fő oka az erre alkalmas adatok hiánya. Az előadás a következő mutatókat elemezte: a bevándorlók hozzájárulása a születések számához az egyes országokban; a bevándorlók és a fogadó népesség termékenységi rátái közötti különbségek; a bevándorlók termékenységének a kibocsátó ország szerinti heterogenitása; a bevándorlók termékenységének hatása a teljes termékenységi rátára. Megállapította, hogy a bevándorlók termékenysége a második generáció tagjainál közelebb van a fogadó népességbeli nők termékenységéhez. Ugyanakkor rámutatott arra, hogy a bevándorlók termékenységét számos népesség-előrejelzés és -becslés figyelmen kívül

hagyta. A Zorlu a hollandiai bevándorló népesség szülői házból való elköltözését vizsgálta. A bevándorlók gyermekei főleg párkapcsolatuk okán költöznek el hazulról, szemben a nem bevándorlókkal, akik főleg tanulás céljából teszik ugyanezt. Az első generációs migránsok nagyobb valószínűséggel költöznek el, mint a második generációsak, elhagyják a zárt etnikai jellegű lakókörnyezetet, de annak jegyei még az elköltözés után is inkább megmutatkoznak náluk, mint a nem bevándorlóknál.

M. Kalmijn az etnikai vegyes házasságokkal kapcsolatos kutatásokat tekintette át, majd egy USA-ra vonatkozó kutatást ismertetett, amelyben a vegyes házasságok valószínűségét vizsgálták az etnikai csoportok jellegzetessége, nemi és iskolázottsági összetétele alapján. Veres Valér a romániai magyarok, romák demográfiáját hasonlította össze az országos adatokkal, és elsősorban a termékenységszökkenés okait elemezte. A magyarok termékenysége egyre közelebb kerül az országos szinthez, a termékenységszökkenés az előadó nézete szerint nem elsősorban a kilencvenes évektől jelentkező átmenetre jellemző krízis következménye, hanem inkább egy tudatos választásra épülő értékváltozás eredménye. Durst Judit magyarországi roma közösségek reprodukciós viselkedését vizsgálta, részint makroadatokat, részint terepmunkára épülő mikroelemzés segítségével (két „gettószerű” észak-magyarországi település roma közössége). A kérdés az, hogy a romák magas termékenysége vajon a társadalmi kirekesztésre vagy sajátos szubkultúrájukra vezethető-e vissza. Az előadó egyrészt amellett érvelt, hogy csak a leghátrányosabb helyzetű, legalacsonyabb végzettségű romák termékenységi viselkedése különbözik erősen az átlagtól, másrészt hogy a gettószerű településeken a fokozott kirekesztés, a halmozottan hátrányos helyzet felerősíti a szubkultúra jellegzetességeit. Itt a hátrányok csökkentése erős hatást gyakorolna a termékenységi viselkedésre. Kovács Éva és Melegh Attila egy, az európai országokba bevándorolt nők helyzetével foglalkozó kutatás (FEMAGE) eredményeit ismertette. Az összehasonlítás során országokként két-két női bevándorló csoportot vizsgáltak (Magyarországon kínaiakat és ukránokat), az elemzés narratív interjúkra épült. A cél a bevándorlók integrációjának, a társadalmi kirekesztés európai jelenségének bemutatása volt. A munka elsősorban arra összpontosított, hogy a bevándorlók hogyan jelenítik meg magukat nőként és bevándorlóként, ez a két jellemző hogyan kapcsolódik össze az esetükben. Az eredmények szerint a migrációért (és a sikeres integrációért is) nagy árat kell fizetni társadalmi státusban és a női szerepek terén, meg kell küzdeni a befogadó társadalommal, valamint a saját csoport tradícióival is. Számos példa van a sikeres integrációra, nincsenek bizonyos etnikai csoportra jellemző életpályák, az előadók inkább globális osztályhelyzetről beszélnek, amely különböző utakon jön létre.

A hetedik szekció előadásai a demográfiai viselkedés és a hátrányos helyzetek generációk közötti átörökítésének problémájáról szólnak. A. Liefbroer a demográfiai viselkedés problémájára összpontosítva megállapította, hogy az átörökítés valószínűségét az értékszocializáció (a családi normák, hagyományok ereje, a vallásosság – ha ezek egyaránt jellemzik a szülő- és gyermekgenerációt) növeli. Ugyanilyen fontos a státusátörökítés: ha például a szülők és a gyermekek iskolázottsági szintje hasonló, akkor nagyobb a valószínűsége a hasonló demográfiai viselkedésnek, ellenkező esetben kisebb. Fontos az is, hogy fiatalkorban milyen hosszú időt töltött együtt a gyermek szüleivel (pl. a válás következményei). H. de Valk a hollandiai holland és bevándorló népességben belül vizsgálta a szülő- és gyermekgenerációk gyermekvállalási preferenciáit. Ezek a bevándorlók és a helyiek esetében különböznek egymástól, főleg a gyermekszülés időzítésének tekintetében. Generációk közötti eltérés főleg a kívánt családnagyságban mutatko-

zik, kevésbé az időzítés terén. A bevándorlók között a generációk közötti eltérések alig nagyobbak, mint a honos népesség körében.

A konferencia programja a következő volt:

1. Társadalomszerkezet és demográfiai folyamatok – az anyagi körülmények és a demográfiai viselkedés az életút során

Thomson, Elizabeth (University of Wisconsin, USA; University of Stockholm, Sweden)
Education and the family life course in Europe (Iskoláztatás és családi életciklus Európában)

Hagestad, Gunhild (Adger University College, Kristiansand, Norway)
Consequences of demographic choices for intergenerational ties (A demográfiai döntések következményei a generációk közötti kapcsolatokra)

Hillmert, Steffen (Tübingen University, Tübingen, Germany)
Links between education, demographic behavior and social reproduction in 20th century in Germany (Az iskolázottság, a demográfiai viselkedés és a társadalmi reprodukció közötti kapcsolatok a 20. századi Németországban)

Hobcraft, John (University of York, Great Britain)
The interplays of gender and cohort with childhood antecedents of adult outcomes: socioeconomic status, health, and timing of parenthood (A nem és kohorsz összjátéka a felnőttkori viselkedés gyermekkori előzményeivel: társadalmi-gazdasági helyzet, egészségi állapot és a gyermekvállalás időzítése)

2. Az életút korai szakasza: a szülői ház elhagyása és a párkapcsolat kialakítása

Billari, Francesco C. – Vitali, Agnese (“Carlo F. Dondena” Centre for Research on Social Dynamics, Università Bocconi, Milan, Italy)
Becoming an adult in different welfare regimes: An analysis based on the 2004–05 European Social Survey (A felnőtté válás különböző jóléti rendszerekben: a 2004–2005-ös európai társadalmi felvételre alapozott elemzés)

Aassve, Arnstein (ISER, University of Essex, Great Britain)
Economic wellbeing and leaving home in Europe (Gazdasági jólét és az otthon elhagyása Európában)

Toulemon, Laurent (Institut National d’Études Démographiques, Paris, France) – Winkler-Dworak, Maria (Vienna Institute of Demography, Austria)
Gender and social differences in the transition to adulthood in France. A sequence analysis (Nemi és társadalmi különbségek a felnőtté válásban Franciaországban. Szekvenciális analízis)

- Szalma, Ivett – Róbert, Péter (Corvinus University of Budapest, Hungary)
The effect of education and labor market uncertainties on partnership formation in Hungary (Az iskolázottság és a munkapiaci bizonytalanság hatása a párkapcsolatok kialakítására Magyarországon)
- Smits, Annika – Mulder, Clara H. (University of Amsterdam, The Netherlands)
Coresidence of adult children and their parents in the Netherlands (Felnőtt gyerekek együttélése szüleikkel Hollandiában)
- Kostova, Dora (Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany)
Cohabitations vs. marriage in Russia – a joint analysis of first marital and non-marital union formation (Együttélés vagy házasság Oroszországban – Az első házasság és nem házasság párkapcsolatok összehasonlító elemzése)

3. A párkapcsolatok felbomlása: válás és egyszülős családok

- Kiernan, Kathleen (University of York, Great Britain)
Parental separation and disadvantage (A szülők szétválása és annak hátrányai)
- Reneflot, Anne (Lillehammer University College, Lillehammer, Norway)
Family dissolution and children's educational attainment: evidence from Norway (A család felbomlása és az iskolázottság megszerzése – eredmények Norvégiából)
- Trevino, Rocio (Autonomous University of Barcelona, Spain) – Simó, Carles (University of Valencia, Spain) – Solsona, Montse (Autonomous University of Barcelona, Spain)
Single parenthood in Spain (Egyedülálló szülők Spanyolországban)

4. Eszmények és strukturális kényszerek Közép-Kelet-Európában

- Thornton, Arland (University of Michigan, Ann Arbor, USA) – Philipov, Dimiter (Vienna Institute of Demography, Austria)
Family and demographic behavior in Central and Eastern Europe: Changing influences of developmental idealism, political economy, and intergenerational relationships (Család és demográfiai viselkedés Közép- és Kelet-Európában. A fejlődésbe vetett hit, a politikai közgazdaságtan és a generációk közötti kapcsolatok változó hatása)
- Spéder, Zsolt – Kapitány, Balázs (HCSO Demographic Research Institute, Budapest, Hungary)
Structural and ideational effects on parenthood during the time of transition: Hungary as a case of post-communist countries (Strukturális és eszménybeli hatások a gyermekvállalásra az átmenet idején: Magyarország mint a posztkommunista országok példája)

5. *Gyermekszülés és gyermeknevelés: strukturális okok és következmények*

- Kravdal, Øystein (Oslo University, Norway)
Differential fertility: educational differences (Differenciális termékenység: iskolázottság szerinti különbségek)
- Van Bavel, Jan (Vrije Universiteit Brussel, Belgium)
Field of education and postponement of parenthood in Europe (Iskolázottság és a gyermekvállalás halasztása Európában)
- Michielin, Francesca – Mulder, Clara H. (University of Amsterdam, The Netherlands)
The influence of grandparents' proximity and childcare availability on second and third births (A nagyszülők közelségének és a gyermekfelügyelet elérhetőségének hatása a második és harmadik szülésekre)
- Pailhé, Ariane (Institut National d'Études Démographiques, Paris, France)
Labor market and parenthood (Munkaerő-piac és gyermekvállalás)
- Matysiak, Anna (Warsaw School of Economics, Poland)
Changing conditions of labour force participation and their impact on childbearing – the case of Poland (A munkaerő-piaci részvétel változó feltételei és hatásuk a gyermekvállalásra – Lengyelország példája)
- Lappegard, Trude (Statistics Norway) – Aassve, Arnstein (ISER, University of Essex, Great Britain)
Evaluation of cash-benefit reform on timing of women's fertility (A készpénzjuttatások reformjának hatása a nők termékenységének időzítésére)
- De Vries, Jannes (Tilburg University, The Netherlands)
The decline in income after the birth of children (A jövedelem csökkenése a gyermekek születése után)

6. *Európai migránsok és etnikai kisebbségek demográfiája*

- Courbage, Youssef (Institut National d'Études Démographiques, Paris, France)
Migrants in Western Europe: their social status and demographic behavior (Migránsok Nyugat-Európában: társadalmi helyzetük és demográfiai viselkedésük)
- Andersson, Gunnar (Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany) – Scott, Kirk (Lund University, Sweden)
Childbearing dynamics of couples in a universalistic welfare state: the role of labor-market status, country of origin, and gender (A párok gyermekvállalási szokásainak változásai az egyetemes jóléti államban: a munkaerő-piaci helyzet, a származási ország és a nem szerepe)
- Sobotka, Tomas (Vienna Institute of Demography, Austria)
The rising importance of migrants for childbearing in Europe (A migránsok növekvő jelentősége Európában a gyermekvállalás szempontjából)
- Zorlu, Aslan (University of Amsterdam, The Netherlands)
Leaving parental home and spatial assimilation of immigrants in the Netherlands (A szülői otthon elhagyása és a bevándorlók térbeli asszimilációja Hollandiában)

- Kalmijn, Matthijs (Tilburg University, The Netherlands)
A comparative perspective on ethnic intermarriage (Etnikai vegyesházasságok összehasonlító perspektívából)
- Veres, Valér (Babes-Bolyai Universitet, Cluj-Napoca, Romania)
Differential population growth of Hungarian and roma minority from Romania: Ethnocultural or structural factors? (A romániai magyar és roma kisebbség eltérő népességnövekedése: etno-kulturális vagy strukturális tényezők?)
- Durst, Judit (Corvinus University, Budapest, Hungary)
Changes in the reproductive strategies of the ghetto-poor gypsies in Hungary (A magyarországi gettóban élő szegény cigányok változó reprodukciós stratégiái)
- Kovács, Éva (Sociological Institute of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary) – Melegh, Attila (HCSO Demographic Research Institute, Budapest, Hungary)
Gender, class and ethnicity in the life course perspective of immigrant women (Nem, osztály és nemzeti hovatartozás a bevándorló nők életpályakilátásaiban)

7. A demográfiai magatartás és a társadalmi hátrányok generációs továbbörökítése

- Liefbroer, Aat (Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, The Hague, The Netherlands)
Intergenerational transmission of family-life trajectories (A családi életpályamodellek generációk közötti átörökítése)
- Jasilioniene, Aiva – Andreev, Evgueni (Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany)
Premarital conception and divorce risk in Russia in light of the GGS data (Házasság előtti teherbeesés és a válás kockázata Oroszországban a GGS-adatok tükrében)
- Lyngstad, Torkild Hovde (Statistics Norway, Oslo, Norway) – Engelhardt, Henriette (University of Bamberg, Germany; Vienna Institute of Demography, Austria)
The intergenerational transmission of divorce depends on age at parental divorce (A válás generációk közötti átörökítése attól az életkortól függ, amelyben a vizsgált személy a szülők válásakor volt)
- De Valk, Helga (Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, The Hague, The Netherlands)
Generational differentials in childbearing preferences among migrant and Dutch parents and children (Migráns és holland szülők és gyermekek gyermekvállalási preferenciáiban mutatkozó generációs különbségek)

1. Poszter-szekció

1. Aassve, Arnstein (University of Essex, Great Britain) – Davia, Maria A. (Universidad de Castilla La Mancha, Spain) – Iacovou, Maria (University of Essex, Great Britain) – Mencarini, Letizia (University of Florence, Italy)
Poverty and the transition to adulthood: Risky situations and risky events (Szegénység és felnőtté válás. Kockázatos helyzetek és kockázatos események)
2. Engler, Ágnes – Nagy Zsuzsa (University of Debrecen, Hungary)
Family or career? Family planning of students in higher education (Család vagy karrier? Családtervezés az egyetemi hallgatók körében)
3. Fliegenschnee, Katrin (Vienna Institute of Demography, Austria)
“There are simply always enough good reasons against a child!” Fears and worries about parenthood among childless, highly educated Austrian women and men (“Egyszerűen mindig vannak elég jó indokok a gyermekvállalás ellenében.” Félelmek és aggodalmak a gyermekvállalással kapcsolatban gyermektelen, egyetemi végzettségű osztrák nők és férfiak körében)
4. Földházi, Erzsébet (HCSO Demographic Research Institute, Budapest, Hungary)
Factors influencing divorce in Hungary over time (A válást befolyásoló tényezők változása Magyarországon)
5. Haragus, Mihaela – Haragus, Paul Teodor (Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania)
Fertility and socio-economic differences in urban and rural Romania (Termékenység és társadalmi-gazdasági különbségek a városi és vidéki Romániában)
6. Keller, Tamás – Gábos, András (TÁRKI, Social Research Institute Inc., Budapest, Hungary)
The impact of flexible work arrangements on the work-life balance (A rugalmas munkaszervezési módok hatása a munka-szabadidő egyensúlyra)
7. Kotzeva, Tatjana (Center of Population Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria)
Leaving home in post-socialist Bulgaria: prolonged parental dependence or expanded residential choice (Az otthon elhagyása a poszt-szocialista Bulgáriában: a szülőktől való függés meghosszabbodása avagy a lakóhelyválasztás szabadsága)
8. Kovács, Eszter – Pikó, Bettina (University of Szeged, Hungary)
The transition of late adolescence: Preferences of different partnership formations in the light of values and attitudes (A késő kamaszkori átmenet: különböző együttélési formák népszerűsége az értékek és attitűdök fényében)
9. Rootalu (Aas), Kadri (University of Tartu, Estonia)
Educational level of the divorcing population in Estonia during the transformation period 1992–2005 (Az elvált népesség iskolázottsági szintje Észtországban az átalakulás időszakában, 1992–2005)
10. De Rose, Alessandra – De Pascale, Anna (University of Rome “La Sapienza”, Italy)
The housing market in Italy and its impact on young people leaving parental home (A lakáspiac Olaszországban és ennek hatása a fiatalok szülői házból való elköltözésére)

11. Santarelli, Elisabetta (University of Rome “La Sapienza”, Italy)
Socioeconomic conditions of young couples in Italy: evidence from EU-SILC (A fiatal párok társadalmi-gazdasági helyzete Olaszországban: az EU-SILC eredményei)
12. Sántha, Ágnes (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)
Becoming independent: discourse of young adults on their leaving home. A comparative study of Hungarian and German singles (Függetlenné válás: a fiatal felnőttek diskurzusai a szülői ház elhagyásáról. Magyar és német szinglik összehasonlító vizsgálata)
13. Stankuniene, Vlada – Maslauskaitė, Ausra (Demographic Research Center, Vilnius, Lithuania)
Paradoxes in patterns of partnership and childbearing behaviour during transformations in Lithuania. Several parallel populations? (Paradoxonok az együttélés és a gyermekvállalás mintáiban a rendszerváltó Litvániában. Több párhuzamos népesség?)

2. Poszter-szekció

1. Blaauboer, Marjolein – Mulder, Clara H. (University of Amsterdam, The Netherlands)
Family background and leaving parental home (Családi háttér és a szülői ház elhagyása)
2. Busetta, Annalisa – Giambalvo, Ornella (University of Palermo, Italy)
Lowest low fertility in Hungary: casual aspect and demographic consequences (Az igen alacsony termékenység Magyarországon: okok és demográfiai következmények)
3. Capacci, Giorgia – Castagnaro, Cinzia – Salvati, Luca (ISTAT, Istituto Nazionale di Statistica, Rome, Italy)
Social exclusion of foreign people in Italy: a multidimensional analysis (Az idegenek társadalmi kirekesztése Olaszországban: többdimenziós elemzés)
4. Fliegenschnee, Katrin (Vienna Institute of Demography, Austria) – Engelhardt-Wölfler, Henriette (Otto-Friedrich-Universität Bamberg, Germany) – Fürkranz-Prskawetz, Alexia (Vienna Institute of Demography)
Fertility as a multistate process and the role of rational vs. emotional arguments (A termékenység mint többállapotú folyamat és a racionális, illetve emocionális érvelés szerepe)
5. Glorieaux, Ignace – Laurijssen, Ilse – van Dorsselaer, Yolis (Vrije Universiteit, Brussel, Belgium)
Social position of migrant youth to the labour market: integration or exclusion? (A migráns fiatal társadalmi helyzete a munkapiacra: integráció vagy kizárás?)
6. Haskova, Hana (Academy of Sciences of the Czech Republic, Institute of Sociology, Prague)
Structural and value conditions of entering parenthood in the Czech Republic (A gyermekvállalás strukturális és értékbeli feltételei a Cseh Köztársaságban)

7. Janouskova, Klara (University of Ostrava, Czech Republic)
Barriers of the parenthood: Case of the career oriented mothers (A szülővé válás gátjai: karrier-orientált anyák esete)
8. Kesseli, Katja (University of Helsinki, Finland)
First birth in Russia and in Estonia (Első szülés Oroszországban és Észtországban)
9. Mendes, Maria Filomena (Universidade de Évora, Portugal)
The future of Portuguese and Spanish fertility – evidence from the European Social Survey (Round 2) (A portugál és spanyol termékenység jövője – eredmények az Európai Társadalmi Felvétel második hullámából)
10. Nicolaas, Han – Garssen, Joop (Statistics Netherlands, Voorburg, The Netherlands)
Recent trend in fertility of non-western females (A nem nyugati nők termékenységének jelenlegi trendje)
11. Pamporov, Alexey (Open Society Institute, Sofia, Bulgaria)
Social exclusion of Roma in Bulgaria and some “unacceptable” demographic patterns (A romák társadalmi kirekesztése Bulgáriában és néhány “elfogadhatatlan” demográfiai minta)
12. Potancokova, Michaela – Sprocha, Branislav (Demographic Research Centre, Bratislava, Slovakia)
Interplay between the living conditions and reproductive behaviour of Roma population in Slovakia according to different levels of integration (A szlovákiai roma népesség életkörülményei és reprodukciós viselkedése közötti kapcsolat az integráció különböző szintjeinek megfelelően)
13. Rakoczyova, Myrka (Institute of Labor and Social Affairs, Prague, Czech Republic)
Jobs and integration – Migrant workers and their employers in the Czech republic (Állások és integráció – Migráns munkások és foglalkoztatásuk a Cseh Köztársaságban)

Óri Péter

IRODALOM

KÖNYVEK

FRANÇOIS HÉRAN: *Le temps des immigrés. Essai sur le destin de la population française.* (A bevándorlók kora. Gondolatok a francia nép sorsáról.) Seuil, Paris, 2007, 112 p.

A franciák vélekedése szerint háromszor annyi a bevándorló az országukban, mint amennyit a statisztikák mutatnak. A teljes népességben belül arányukat 29%-ra becsülik, míg az OECD csak 10 százaléknaira teszi.

Általában azokban az európai országokban mutatkozik ekkora különbség a közvélekedés és a tény között, ahol a bevándorlóknak a népességhez viszonyított hányada viszonylag alacsony. Ahol ez magas, mint Németországban (20%), Svájcban (28%) vagy Luxemburgban (34%), a polgárok becslése közelebb áll a valósághoz.

François Héran ezzel az összehasonlítással kezdi könyvét, melyben a bevándorlók vélt és valós szerepéről értekezik. A téma aktualitását a 2006 júliusában megszavazott bevándorlási és integrációs törvény adja, melynek hivatalos célja a bevándorlók passzív elfogadása helyett a megválogatásuk és integrációjuk elősegítése.

A szerző szerint a törvény konkrét célja annak az elvnek a megerősítése, hogy minden népesedési kérdésben, mint szuverén egység, egyedül az állam dönt. Ezért törekszik arra, hogy a bevándorlást kvantitatív és kvalitatív kontrollnak vesse alá.

Nem nehéz egy ilyen törvényt elfogadtatni egy olyan országban, amelynek lakói – mint láttuk – viszonylag tájékozatlanok bevándorlási, de demográfiai kérdésekben is, és nincsenek tisztában azzal, hogy ha a nemkívánatos bevándorlók számát a számukra hasznosak javára visszaszorítják, ez szükségszerűen a vándorlási különbözet csökkenésével jár. Ebből pedig az következik, hogy a népességnövekedésben a természetes szaporodás kap fokozott jelentőséget. Vajon reális célkitűzés ez?

A bevándorlók megválogatásának gondolata nem igazán új, számos országban hasonló törvények voltak vagy vannak érvényben. A szerző Kanada, Spanyolország, Olaszország és Svájc példáján mutatja be, hogy noha különböző eszközökkel, de ezek az országok évek vagy évtizedek óta szelektálják a bevándorlókat. Az eredmény semmiképpen sem mondható egyértelműnek. Kanadában a bevándorlók a nagyvárosokba koncentrálnak, miközben a kisvárosok munkaerőhiánnyal küszködnek. Spanyolországban és Olaszországban kvótarendszerrel próbálták meg összeegyeztetni a gazdaság és a bevándorlók igényeit, majd számos alkalommal törvényesítették az illegálisan ott tartózkodók helyzetét. Svájcban pedig az 1970-es években kitűzött célokkal ellentétben meghosszabbodott a bevándorlók tartózkodási ideje, és a bevándorlás elvesztette a kapcsolatát a gazdasági célokkal.

Egyelőre nem lehet tudni, hogy a francia törvény mennyire éri el majd célját. Ennek találgatása helyett a szerző annak feltárására koncentrálna, hogy valójában mekkora a bevándorlók súlya a francia népmozgalomban.

A 2003-as, 2004-es és 2005-ös évek átlagát nézve bevándorlásból származik a népességnövekedés mintegy 30 százaléka. Az évi 365 ezer fős többletből 260 ezer köszönhető a természetes szaporodásnak, míg a vándorlási különbözetnek 105 ezer. A

legtöbb európai országban a bevándorlóknak ez a részesedése sokkal nagyobb, a 25 európai uniós országban átlagban 85 százalékos.

A teljes népességhez viszonyítva a bevándorlók 1,7 ezrelékkal járulnak hozzá a népesség 5,9 ezrelékes növekedéséhez. Ez az arány 1955 és 1964 között volt már a mostani duplája is, és jelenleg is sokkal magasabb többek között Spanyolországban (14‰) és Olaszországban (10‰). Franciaországra ugyanis nem a tömeges, hanem a régóta tartó, folyamatos bevándorlás jellemző, már a 19. század második fele óta. Emiatt az országnak olyan problémával kell szembenéznie, mely számos fent említett államban – lévén, hogy ott a bevándorlás nem néz vissza ilyen hosszú múltra – még nem jelentkezett: az egykori bevándorlók leszármazottainak integrációjáról van szó. Annak ellenére gondot okoz ez, hogy a vegyes házasságok száma folyamatosan nő. Az ok pedig számos elhibázott politikai intézkedésben keresendő: rossz városi politika, diszkrimináció, valamint az a tény, hogy ezen generációk gazdasági válság idején léptek a munkaerőpiacra.

Mindazonáltal az egykori bevándorlók leszármazottai igen fontos részét alkotják a francia társadalomnak: négy franciából közel egynek bevándorló volt egyik nagyszülője és háromból egynek a dédszüleje. Látszik, hogy nem kell tömeges bevándorlás ahhoz, hogy az újonnan érkezők relatív súlya ilyen nagy legyen. Elég hozzá a hosszan tartó, mérsékelt ütemű betelepülés.

A következő felmerülő kérdés természetesen az, hogy a bevándorlók nem vállalnak-e több gyermeket, mint az őshonosok? Való igaz, hogy a franciák termékenysége magas a többi európai országhoz mérten: a teljes termékenységi arányszám 1,9 körül mozog, és a születések száma meghaladja a halálozásokét. 2003-as adatok szerint a külföldiek produkálják a gyermekszületések 12 százalékát, de ha a vegyes párokat is figyelembe vesszük, akkor 17 százalék ez az arány. A külföldiek nélkül a természetes szaporodás 42 százalékkal alacsonyabb lenne, a teljes termékenységi arányszám azonban csupán 0,1-el. A külföldiek ugyanis átlagban több gyereket hoznak világra, mint a franciák (2,8 vs. 1,8), azonban a termékeny korban lévő nőknek mindössze a 11 százalékát adják. Ha azonban hozzájuk számítjuk azokat a bevándorlókat is, akik már megkapták a francia állampolgárságot, akkor már közel 15 százalékos arányt kapunk. A termékenységhez való hozzájárulásuk azonban így is alacsony marad. A bevándorlók ugyanis viszonylag hamar alkalmazkodnak a befogadó ország normáihoz, és nem hoznak világra sokkal több gyermeket, mint az őshonosok. Rendszerint egy generáció elég ahhoz, hogy a kiegyenlítődés bekövetkezzék. Emellett magas a vegyes párok száma, ami ugyancsak ennek a tendenciának kedvez. A harmadik említendő körülmény pedig az, hogy a bevándorlók nagy része a Maghreb-országokból érkezik, amelyekben már majdnem lezárult a demográfiai átmenet, és az átlagos gyermekszám közel áll a 2-höz.

Franciaország népmozgalma tehát két vonatkozásban különbözik a legtöbb európai országtól: egyrészt viszonylag magas a természetes szaporodás, másrészt pedig állandó és mérsékelt mértékű bevándorlás segíti. Ennek köszönhetően tehát még van utánpótlása a fiatal generációknak. Ugyanakkor ez az előny nem áll fenn örökké. Előrejelzések szerint a természetes szaporodás egyre csökkenni fog, 2040 és 2045 között itt is megindul majd a természetes fogyás, és a népességnövekedés forrása egyedül a bevándorlás lesz. Az alapváltozat szerint 2050-ig a francia népesség még mintegy 10 millióval nőhet.

Minderre tekintettel kétséges, hogy az új bevándorlási politika helyes válasz a valós problémákra. A vándorlási különbözet emelése vagy csökkentése ugyanis lényegileg nem változtatja meg az alapfolyamatot, a halálozások száma előbb vagy utóbb túl fogja

lépni a születések számát, és ekkortól a népességszám döntően a bevándorlástól függ majd.

Elképzelhető természetesen egy olyan forgatókönyv is, mely szerint a termékenység nő. Ha a teljes termékenységi arányszám éveken keresztül elérné a 2,1-et, még negyven évig biztosítva lenne a természetes szaporodás. De ez elég valószínűtlen változat, ugyanis ehhez a fiatal nőknek kellene több gyermeket vállalniuk, összeegyeztetve nemcsak a munkájukkal, hanem a tanulmányaikkal is.

Ahogy a természetes fogyás szinte elkerülhetetlen, ugyanígy a népesség öregedése is. A 20. század elején Franciaországban egy 64 év feletti lakosra 8 munkaképes korú, tehát 15 és 64 közötti személy jutott. Jelenleg ez az arány 4, és a következő ötven évben ismét a felére fog csökkenni. Családpolitikára természetesen szükség van, de az öregedés problémáját ez nem oldja meg. A szerző szerint kollektív preferencia alakult ki a számszerűleg kevesebbek számára biztosított, de hosszabb és jobb minőségű élet iránt. A társadalom arra törekszik, hogy megfelelő teret biztosítson az időseknek, ugyanakkor a generációk között újfajta kapcsolat jöjjön létre. Ennek eleme a nyugdíjkorhatár kitolása, az idős emberek foglalkoztatása, kifejezetten az időseket célzó szolgáltatások kínálatának megteremtése stb.

A két tárgyalt problematika egyben alapvetően különbözik: a bevándorlók máshonnan jönnek, tehát vissza lehet őket oda küldeni. De hogyan értelmezhetnénk ezt az idősekre?

A bevándorlás folyamatát nem lehet úgy szabályozni, hogy ne számolnánk a demográfiai folyamat egyéb elemeivel is. Bárhogyan gondolkodjanak ugyanis erről a franciák, népességük hosszú távon csak és kizárólag a bevándorlás révén növekedhet.

Makay Zsuzsanna

FOLYÓIRATCIKKEK

LIVI BACCI, M.: The depopulation of Hispanic America after the Conquest. (Spanyol-Amerika elnéptelenedése a hódítás után.) *Population and Development Review*, 32. 2006/2. 199–232. p.

A kortársak és a mai tudósok is egyetértenek abban, hogy az Amerika felfedezését követő spanyol hódítás következménye az őslakók demográfiai katasztrófája volt. A korabeli beszámolók szerint a Karibi szigetvilág eredeti népessége gyakorlatilag eltűnt a 16. század közepére, Mexikó vagy Peru partmenti területei pedig elnéptelenedtek. Egyes mai vélemények szerint (pl. Jared Diamond) a pusztulás mértéke akár 95%-os is lehetett a prekolumbiánus időkhöz képest. Komoly viták vannak viszont a felfedezés kori népességszámot és a rettenetes népességcsökkenés okait illetően. A két probléma ráadásul Livi Bacci okfejtése szerint szorosan összekapcsolódik, a különböző népességszám-becslések különböző katasztrófa-forgatókönyveket valószínűsítene.

A Kolumbusz-kori népességszám becslése rendkívül nehéz. Viszonylag pontos adóösszeírások csak 1560 után készültek, de ezek sem tartalmazzák a teljes bennszülött népességet. A megelőző korszakról csak töredékes információk állnak rendelkezésünkre, egy-egy régióban összeírták ugyan a népességet, de ezeket a forrásokat nem tekint-

hetjük teljesnek, kimaradhattak egész családok, illetve az összeírt családokból számos családtag is. Így a hódításkori népességszám csak indirekt módon állapítható meg, pl. a 16. század második felére valószínűsített 8–10 milliós népességszámból kiinduló visszafelé becslés segítségével, amely azonban valamely reálisnak tekintett katasztrófa-forgatókönyvre épül. Érthető, hogy a becslések között óriási különbségek vannak, pl. Mexikó prekolumbiánus népességét 3 és 30 millió közé teszik. Mint említettük, a népességszám-becslések és a pusztulás okai között összefüggés van, ha magas népességszámot fogadunk el, akkor kevésbé valószínű, hogy a csökkenés elsődleges oka a hódító háború és a hódítók ezt követő atrocitásai lettek volna. Ugyanígy nehezen képzelhető el, hogy a bennszülött lakosság munkaerejének kisajátítása okozhatta több milliós népességek pusztulását, hiszen pl. Hispaniola szigetén (ma Haiti és a Dominikai Köztársaság) a spanyolok maximális létszáma 10 ezer fő lehetett 1510 körül, Livi Bacci szerint a rabszolgamunkával könnyedén romlásba dönthettek akár több százezer indiánt is, de több milliót már nehezen. Relatív nagy népesség és népsűrűség esetén inkább a hódítók által behurcolt járványok hatása tűnik elsődlegesnek, és fordítva, ritkán lakott területeken a járványok terjedése lassúbb, pusztító hatásuk kisebb, ez esetben a háborúk és a rabszolgamunka hatását kell előtérbe helyeznünk.

A probléma az, hogy a kortársak (pl. a ferences Motolinia vagy a jóval ismertebb dominikánus Las Casas) részletesen tárgyalják ugyan az indiánok katasztrófájának okait, de nem nagyon hierarchizálják ezeket, így ma már rendkívül nehéz ezt megtenni. A beszámolók alapján az okokat Livi Bacci négy csoportba vonja össze: a behurcolt új kórokozók terjesztette járványok (mindenekelőtt a himlő); a hódító háborúk közvetlen és közvetett hatásai (pl. éhínségek a hagyományos mezőgazdaság pusztulása miatt); az indián munkaerő kisajátítása (élelmiszertermelés, bányászat, szállítás, köz- és magánépítkezések számára, az „encomienda” rendszer – ültetvények és a munkaerő ezzel járó állandó mozgatása, amely a családok szétesését eredményezte, és közvetlenül hozzájárult a demográfiai katasztrófához); illetve a bennszülöttek gazdasági, társadalmi, demográfiai rendszereinek teljes szétesése. Las Casas a háborúkra és a kényszermunkára helyezte a hangsúlyt, beszámolója széles körben ismertté vált, és a spanyol, illetve katolikusellenes propaganda alapját képezte, évszázadokra megalapozva a spanyol gyarmati terjeszkedés ún. „fekete legendáját” (Livi Bacci). Ennek megfelelően a 20. század második feléig a hódítók kegyetlenkedésében látták az indiánok demográfiai katasztrófájának fő okát, illetve egyszerűen átvették a kortársak beszámolóiban felsorolt tényezőket. Az utóbbi harminc évben viszont a „fekete legenda” és a multikauzális magyarázatok a háttérbe szorultak, és a járványok hatására került a hangsúly, ami együtt járt a már említett magasabb népességszám-becslésekkel.

Livi Bacci azt a kérdést próbálja a demográfus tudása, tapasztalata alapján megválaszolni, hogy mi okozta a spanyol gyarmatok őslakosságának demográfiai katasztrófáját. Véleménye szerint egy dolog világos: a pusztulás okai sokfélék lehettek a kortársak leírásai alapján. Szerepet játszhattak biológiai faktorok (új kórokozók), környezeti (az infrastruktúra lerombolása, az erdők pusztulása, az európai háziállatok megjelenésének káros hatásai), politikai (háborúk, rabszolgaság), társadalmi (közösségek szétesése, kényszermigráció), gazdasági (a termelési módok változása, kényszermunka) és demográfiai (nők elhurcolása, párok szétválasztása, migráció) tényezők. Az is nyilvánvaló, hogy a népességcsökkenést az váltotta ki, hogy az indiánok demográfiai rendszere súlyosan és hosszabb távon is helyrehozhatatlanul sérült. Demográfiai rendszer alatt a szerző a túlélés, reprodukció és mobilitás közti, gazdasági, társadalmi és környezeti

faktorok által meghatározott kölcsönhatást érti. Tanulmányában elsősorban azt vizsgálja, hogy egy-egy tényező – mindenképp a himlőjárványok – képes-e a demográfiai rendszer súlyos károsítására, illetve hogy egész Spanyol-Amerikában ugyanaz a katasztrófa-forgatókönyv érvényesült-e, ugyanazok a tényezők váltottak-e ki hasonló hatásokat.

Először a himlőjárványok hatását vizsgálja egy modellkísérlet segítségével. Az Újvilágba behurcolt fertőző betegségek (himlő, kanyaró, diftéria, rubeóla, mumpsz) kiváltotta járványok a háziállatokkal való együttélésből származnak. Amerikában csak néhány háziiasított állatfaj élt együtt az emberrel, lényegében ezért nem fejlődhetett ki egy sor Euráziában vagy Afrikában ismert fertőző betegség. Az amerikai népesség nem szerezhetett immunitást ezekkel szemben, ezért a hódítás során behurcolt kórokozók óriási pusztítást végeztek a járványelmélet hívei szerint. Livi Bacci első modellje szerint a himlőt a teljes, addig nem immunizált népesség megkapja, a betegség maximális letalitása 40%. A betegségből felgyógyultak életre szóló immunitást szereznek, ezért a következő járvány kb. 15 évvel később tör ki, amikorra kellő létszámú nem immunizált népesség születik. Ez volt a helyzet Európában is, ahol a himlő elsősorban a gyermekek között pusztított, és egy-egy területen endémikus formában volt jelen. A modell szerint 30 év alatt három járvány pusztíthat, és a kiinduló népességnek kb. 40%-a marad élve, amit bizvást lehet demográfiai katasztrófának nevezni. Ugyanakkor egy ilyen forgatókönyv a legkevésbé sem reális: nem mindenki betegszik meg a járványban, két járvány között jelentős lehet a természetes szaporodás, az immunizáció generációról generációra nő, felismerik a betegséget, nő az elővigyázatosság, az immunizáció terjedésével egyre kevésbé hagyják sorsukra a betegeket stb. A pusztítás mértéke tehát nem állandó, hanem idővel egyre csökken. A szerző szerint sokkal reálisabb 70%-os morbiditási aránnyal számolni, a letalitás az első járványnál lehet 40%, de utána helyesebb 30%-ot alapul venni, két járvány között a természetes szaporulat megközelítheti az évi 1%-ot. Így 30 év alatt 10%-os lesz a csökkenés, amit már nem nagyon tarthatunk demográfiai katasztrófának, egy népesség összeomlásának. A himlő tehát elsősorban okozhat katasztrófális pusztulást, de a későbbiekben hatása függ a népsűrűségtől, terjedésének mértékétől, gyorsaságától, a fertőzöttek és túlélők arányától, a társadalmak védekező és kompenzációs készségétől. A biológiai tényezők mellett tehát társadalmi és demográfiai faktorok is meghatározók lehetnek. Néhol a himlő más betegségekkel együtt lehet a pusztulás meghatározó oka, néhol viszont a kutatási tapasztalatok alapján a visszatérő súlyos járványok ellenére jelentős a népességnövekedés (paraguayi jezsuita missziók).

A lényeg tehát az, hogy nem lehet egyedül a járványoknak tulajdonítani a demográfiai katasztrófát, és nem lehet időtől és tértől függetlenül egy tényezőre visszavezetni a jelenséget. Hispaniolán és a többi karibi szigeten a hódítás már az első nagy járványok előtt (a himlő 1518-ban pusztít először) az őslakók teljes társadalmi és demográfiai összeomlását okozta. Livi Bacci szerint nem irreális az a feltételezés, hogy a himlő csak több évtizeddel a felfedezés és az európaiak megjelenése után tört be az Újvilágba, így a demográfiai összeomlást nem lehet kizárólag a járványok számlájára írni. Inkább a gazdasági és társadalmi rendszerek teljes szétzúzása lehetett a fő probléma, a hagyományos mezőgazdasági rendszer szétverése, az ültetvényes gazdálkodás, az aranybányászat meghonosítása, a kényszermunka alkalmazása, a családi és törzsi kapcsolatok szétzilálása következtében romlottak az életfeltételek, csökkent az életszínvonal, nőtt a halandóság. Emellett a töredékes adóösszeírásokból kiderül, hogy igen alacsony a nők aránya és a gyermekek aránya a nőkhöz képest, ami magas csecsemő- és gyermekha-

landóságra és/vagy szélsőségesen alacsony termékenységre utal. A kényszermigráció, a munkaerő állandó mozgatása, az indián nők kivonása a reprodukcióból okozhatta a magas halandóság melletti alacsony termékenységet. Mindez a járványoktól függetlenül, néhány évtizeddel a hódítás után a karibi népesség teljes gazdasági, társadalmi, demográfiai összeomlását eredményezte.

Mexikó tengerparti részein az elnéptelenedés oka lehetett a malária, míg Peruban a feltételezések ellenére kevésbé valószínű, hogy a hódítás előtt megjelent volna a himlő, és hogy ez okozta volna az összeomlást. Itt a több évtizedes háború (a hódítás előtt az őslakosok között, majd a spanyolok és az inkák, illetve a spanyolok különböző pártjai között) okozott nagy pusztítást, lehetetlenné téve a mezőgazdasági termelést. Az 1540-es, 50-es évek népességcsökkenését némi újjáéledés után az 1570-es évektől több évtizedes folyamatos népességcsökkenés követte, ami viszont nem tűnik kollapszusnak. A járványparadigma tehát itt sem tűnik megalapozottnak. Paraguayban ugyanakkor sorozatos járványokat látunk, összeomlás nélkül. Itt a jezsuiták hozták létre misszióshálózatukat, ami megvédte az indiánokat az ültetvények és a rabszolgavadászat pusztító hatásaitól. Az őslakók a jezsuiták által tervezett és irányított telepeken éltek, az ott meghonosított szigorú morális rend stabil társadalmi struktúrát eredményezett. Ennek demográfiai következménye a korai, általános és monogám házasodás volt, ami igen magas termékenységet okozott. Ez képes volt a rendszeresen pusztító himlőjárványok negatív hatásait ellensúlyozni, és egészen a 18. század közepéig gyors népességnövekedést eredményezett.

Mindebből következik, hogy a monokauzális magyarázatok nem kielégítőek, a hódítás különböző területeken különböző helyzeteket hozott létre, emiatt több pusztulási mintát lehet felvázolni. A járványok hatása kétségtelenül igen fontos lehetett, de az európai hódítók akciói is meghatározóak lehettek, a jezsuita telepek demográfiai és társadalmi stabilitása indirekt módon mutatja azoknak a gazdasági, társadalmi, demográfiai faktoroknak a súlyát, amelyek közepette a fertőző betegségek kifejtették hatásukat.

Óri Péter

CALDWELL, J. C.: On net intergenerational wealth flows: an update. (A javak nemzedékek közötti áramlása mérlegének újraértékelése.) *Population and Development Review*, 31. 2005/4. 721–740. p.

John C. Caldwell harminc évvel ezelőtt fogalmazta meg híres elméletét a termékenységi átmenetről. Teóriájának lényege a javak generációk közötti áramlásának megfordulása volt, ami kiváltotta a termékenység csökkenését („wealth flows theory”).¹ Nézete szerint a demográfiai átmenet előtti, kontroll nélküli magas termékenység racionális döntés eredménye volt: a gyermekek fogyasztását és felnevelésük költségeit a tradicionális társadalmakban meghaladta az általuk végzett munka értéke, illetve annak a biztonságának a haszna, amelyet szüleik számára azok öregsége idején nyújthattak. Az átmenet termékenységcsökkenése éppen annak volt köszönhető, hogy a javak generációk közötti áramlása megfordult, a gyermeknevelés költségei nőttek, ezért egy idő után a sok gyermeket kevesebb, de nagyobb befektetéssel fölnevelt gyermek helyettesítette.

¹ Lásd J. C. Caldwell: Toward a restatement of demographic transition theory. *Population and Development Review*, 2. 1976/3–4. 321–366.

Az elmúlt harminc évben számos ellentmondó kutatási eredmény született a hagyományos világban élő gyermekek munkájának értékét illetően, és kevés a konkrét tudásunk az általuk nyújtott „biztosítással” kapcsolatban is. A szerző ezért fontosnak tartja az elmélet újragondolását, az ellentmondások feloldását.

Először az eredeti, 1976-os elmélet szellemi hátterét mutatja be. Ez volt az az időpont, amikor több évtizedes sikertelen propagandát követően a születésszabályozás első nyomai kezdtek megmutatkozni az ún. harmadik világ hagyományos társadalmában. Ezért az egyik legfontosabb kutatási kérdés a termékenység átmenet jobb megértése volt, annak feltárása, hogy mely társadalmak és miért voltak rezisztensek a születéskorlátozás terjedésével szemben, és hogy milyen körülmények között indult a változás. A kutatások egy része vadász-gyűjtögető, más része letelepült agrártársadalmakra vonatkozott, őket többnyire egységesen a „tradicionalis” társadalom fogalmával írták le. A „wealth flows” elmélet a szerző ghánai és nigériai tapasztalatai alapján körvonalazódott, itt a gyermekek felnevelésének költségei még a hatvanas-hetvenes években is igen alacsonyak voltak, a legfontosabb kiadást élelmiszerszükségletük kielégítése jelentette, ruházkodásra, iskolára nem igen költöttek, felügyeletüket az egész közösség látta el, és így kevés gondot okoztak, a földtulajdon pedig közös volt, így az örökösödés folytán bekövetkező birtokaprózódástól sem kellett tartaniuk sok utód esetén. Ilyen körülmények között a születéskorlátozás propagandája (lényegében Fekete-Afrika szerte) eredménytelen volt, a változást az iskolák, üzletek megjelenése, a munkamegosztás fokozódása, egy szóval a modernizáció folyamata hozta.

Caldwell – a későbbi leegyszerűsítésekkel ellentétben – nem azt állította, hogy ezekben a hagyományos társadalmakban a gyermekek munkájukkal biztosítják létfenntartásukat, hanem hogy a gazdálkodók gyermekei egyre nagyobb munkamennyiséget végeznek, ahogy felnőnek, elvégzik azokat a munkákat, amelyeket a felnőttek nem (üzenetek továbbítása, tűzifa gyűjtése, állatok gondozása, legeltetése), társadalmanként különböző életkorban (kb. 15–17 évesen) kiegyenlítik fogyasztásukat, majd felnőttkorukig a felhalmozott múltbeli „fogyasztási adósságukat” is letörlesztik. Különösen jellemző volt ez Nyugat-Afrikában, ahol a gyermekek házasságkötésükig a szülői háztartásban, gazdaságban dolgoztak, de gyakran házason is, 30–40 éves korukig besegítettek a szülőknél. A lányok házasságkötésükkel egy másik háztartáshoz kapcsolódtak, így kevésbé volt alkalmuk a felhalmozott „adósságuk” törlesztésére, ezt viszont ellensúlyozták a családba kerülő menyek és a házasság révén felépített rokoni kapcsolatok. Ehhez járult még a biztosítási funkció, mire munka-hozzájárulásuk véget ért, addigra az idős szülőkről való gondoskodás került előtérbe. Caldwell és mások érdeme volt, hogy világossá vált, a tradicionális társadalmakban a korlátozás nélküli magas termékenység egy racionálisan működő rendszer egyik eleme volt, szemben azzal a közkeletű nyugati vélekedéssel, miszerint a premodern viszonyok szükségképpen irracionálisak lettek volna. Így vált érthetővé az a kudarc, ami a születésszabályozás terén mutatkozott, hiszen korábban azt gondolták, hogy elegendő elmagyarázni annak előnyeit és biztosítani a megfelelő eszközöket, és az új magatartásforma máris terjedni kezd.

A gyermeknevelés költségei már az átmenet előtt nőni kezdhettek, ha a korai globalizáció, gyarmatosítás, hittérítés növelte a fogyasztást (pl. ruházkodás). A döntő mozzanat az iskoláztatás terjedése volt, a gyerekek taníttatása ugyan nagyobb költséggel járt, de hosszabb távon jövedelmező befektetésnek bizonyult, a tanult gyermek nagyobb eséllyel pályázott nagyobb jövedelmet és presztízst biztosító városi munkahelyekre, így munkabérével csökkenthette gazdálkodó családtagjainak a mezőgazdasági

munka bizonytalanságából fakadó kockázatát. Az érem másik oldala az urbanizáció, a helyi bürokráciák kiépülése volt, ami növelte a városokban a munkaerő-keresletet. A taníttatás és a városba költözés egyrészt a kockázat minimalizálását jelentette az agrártársadalmakban, másrészt a presztízs forrása is volt. Előnyös lett volna sok tanult gyermek fölnevelése, de ez a nagyobb költségek miatt lehetetlen volt, így inkább kevesebb, de képzetesebb gyermek vállalása mellett döntöttek. Ahol pedig a 20. század második felében a nagy család, a sok gyermek értéke csökkenni kezdett, ott a fogamzásgátló eszközök viszonylag könnyű elérhetősége miatt a termékenység igen gyors csökkenésnek indult.

Ami a tradicionális társadalmak gyermekei által végzett munka értékét illeti, az ellentmondó kutatási tapasztalatok Caldwell véleménye szerint elsősorban néhány félreértésen alapulnak. Az egyik ilyen tévedés az volt, hogy – pl. a Világbank ajánlásai nyomán – a gyermekmunka értékének kiszámításakor nem vették figyelembe a ház körül végzett munkát. Márpedig – különösen a lányok esetében – ennek döntő jelentősége volt a tradicionális agrártársadalmakban. Itt a hiba nyilvánvalóan a vizsgált társadalmak nem ismeréséből, félreértéséből, a modern társadalmi viszonyok mechanikus alkalmazásából eredt. A másik ilyen komoly elemzési hiba az volt, hogy együtt vizsgálták az összes premodern társadalmat, nem tették köztük különbséget termelési módok szerint, azaz a vadász-gyűjtögetőket együtt tárgyalták a letelepült agrártársadalmakkal. Az agrártársadalmaknál – ha a ház körül végzett munkát beszámítjuk – akkor a gyermekek fokról fokra több munkát végezve ledolgozzák felnevelésük költségeit, a „wealth flows” hipotézis ezekben az esetekben megerősítést nyert. Az ellentmondó eredmények a vadász-gyűjtögető társadalmak vizsgálatából erednek. A vadász-gyűjtögetők a szükséges élelmet rövid idő alatt, kevés munkaóra felhasználásával (akár heti 12–13 óra alatt) előteremthetik, ezeket felhalmozni nem tudják, így a többletmunkának nincs értelme. Az „un-economic man” (Sahlins) nem rendelkezik nehezen kielégíthető igényekkel, viszont sok a szabadideje, és a földművelőkhöz képest kicsi az igénye a gyermekmunkára, a gyermekeket egy bizonyos életkor után használják segítségül a vadászatban vagy a harcban. A teljesen különböző viszonyok miatt ezekben a társadalmakban a gyermekmunka értéke nem vethető össze az agrártársadalmakban végzett munka értékével (a gyermekek munka-ráfordítása kicsi volt, mert mindenkié kicsi volt). A biztosítási funkció ugyanakkor kevésbé vitatott és egyértelműbb: bármilyen is a gyermekek fogyasztásának és munkavégzésének a mérlege, a premodern társadalmakban a gyermeknevelés az egyetlen eszköz, amellyel a jövő kockázatait csökkenteni lehet.

Caldwell értékelése szerint a „wealth flows” teória jól írja le a magas termékenységgű agrártársadalmak működését, illetve a termékenységi átmenet lefolyását a modernizáció hatására. Az elmélet modernizálására, pontosítására azonban szükség van, nem utolsósorban az ellentmondó kutatási eredmények föloldása végett. Ezért igen fontos részint az átmenet előtti agrártársadalmakban a gyermekek munka-fogyasztás mérlegének pontosabb feltárása, részint a termékenységi átmenet feltételeinek, lefolyásának részletesebb megismerése. Ezzel kapcsolatban a gyermekeknek a tradicionális társadalmakban megvalósuló biztosítási szerepét illetően viszonylagos egyetértés uralkodik. A munka-fogyasztás mérleggel kapcsolatos ellentmondó eredmények pedig jórészt feloldhatók akkor, ha a „tradicionális társadalmakként” emlegetett premodern közösségeket termelési mód szerint elkülönítve vizsgáljuk.

Óri Péter

COLEMAN, D.: Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. (Bevándorlás és etnikai változások az alacsony termékenyséű országokban: egy harmadik demográfiai átmenet.) *Population and Development Review*, 32. 2006/3. 401–446. p.

A szerző tanulmányában felveti annak lehetőségét, hogy a gazdaságilag fejlett országok olyan demográfiai változásokat élnek meg a 21. században, amelyek együttesét bizvást nevezhetjük demográfiai átmenetnek. Így bő két, két és fél évszázad leforgása alatt immár három demográfiai átmenet zajlik le ezen országokban. A radikális változás ténye a szerző szerint kétségtelen: az érintett országok eredeti népességének gyors és folyamatos átalakulása már elindult, és az előrejelzések szerint a század folyamán tovább halad. A változás fő elemei a honos népességek reprodukciós szint alatti termékenysége, amely önmagában előbb-utóbb mindenütt természetes fogyást idéz elő és a nagy mértékű bevándorlás. Az alacsony termékenyséű országokba való jelentős bevándorlás azzal jár, hogy a jelenlegi trendek mellett az eredeti népesség előbb-utóbb kisebbségbe fog kerülni az előrejelzések szerint. Coleman szerint ez azért (is) súlyos probléma, mert a fejlett országok bevándorlói egyre inkább távoli országokból, idegen kultúrákból, más etnikai csoportokból és rasszokból kerülnek ki.

Ahhoz, hogy a folyamatot demográfiai átmenetként értékeljük, néhány kritériumnak teljesülnie kell. A változásnak először is gyorsnak kell lennie, aztán előzmény nélkülinek, radikális fordulatnak a korábbi viszonyokhoz képest, visszafordíthatatlannak, tartósnak, lényegi társadalmi, politikai, kulturális változást kell jelentenie, és általános érvényű kell, hogy legyen. A szerző úgy látja, hogy – legalábbis a fejlett országokban – a kritériumok némelyike (a gyors, előzmények nélküli, tartós és visszafordíthatatlan, lényegi demográfiai változás) már teljesült, a változás általánossá válása még a jövő kérdése, ennek a tényezőnek a teljesülése dönt arról, hogy ez a demográfiai átalakulás végül összehasonlítható lesz-e az első két átmenettel. Itt némi malíciával meg kell jegyeznünk, hogy szerzőnk lehetetlen kíván: a reprodukciós szint alatti termékenység talán lehet globális jelenség, de a jelentős vándorlási többlet aligha, legalábbis jelenlegi tudásunk szerint. Arról nem is beszélve, hogy – mint nem sokkal később maga Coleman is megállapítja – jelenleg még az ún. első demográfiai átmenet sem zárult le mindenhol, tehát nem tekinthetjük általánosnak, a második pedig lényegében a fejlett országokra korlátozódik. Az elméletet persze meg lehetne úgy is fogalmazni, hogy a reprodukciós szint alá süllyedő termékenység és a rendkívül intenzív vándormozgalmak *mindenhol* tartós és lényegi népességváltozást váltanak ki a jövőben, de szerzőnk nem ezt teszi. Őt a „nyugati” világ demográfiai jövője foglalkoztatja, a bevándorlás következményeit elemzi a fogadó országok szempontjából, és ebben szorosan kapcsolódik a második demográfiai átmenet teoretikusaihoz. (A tanulmány végén teszi egyértelművé, hogy az újabb átmenet csak a fejlett országokra vonatkozik.)

Coleman interpretációja szerint az ún. harmadik demográfiai átmenet mindkét lényegi eleme (alacsony termékenység és intenzív bevándorlás) szorosan kapcsolódik az első két átmenethez. Az első, „klasszikus” átmenet során a fejlett országokban (Európa, Észak-Amerika, Ausztrália, Távol-Kelet egy része) a termékenység és halandóság szintje alacsonyra süllyedt. A folyamat végpontját nehéz kijelölni, a várt demográfiai stabilitás sehol sem valósult meg, a változás oksági viszonyainak feltárása is sok nehézséget rejt magában, de az átmenet tény, történeti tapasztalat az említett térségekben. A fejlődő országokban azonban a változás csak elindult, máig sem fejeződött be, és ez a fő oka a

szerző által tárgyalt migrációs folyamatoknak. A második demográfiai átmenet elsősorban az értékek változását jelenti a fejlett országokban: az együttélés, a szexuális viselkedés, a gyermekvállalás normáinak változását. A folyamat általánosságát és újdonságát csak kevesen vitatják, és bár fontos következménye az alacsony termékenység, Coleman szerint lényegi vonása mégsem ez a demográfiai jelenség, hanem a tolerancia növekedése, a nemzeti érzés gyengülése, az, hogy az európai elitet egyre kevésbé érdekli a migráció kiváltotta etnikai és kulturális változás. Így a harmadik átmenet jelenségeit az első kettő alapozza meg: a fejlett országokra nehezedő fokozódó migrációs nyomást az első (befejezetlensége), a reprodukciós szint alatti termékenységet és a bevándorlással, illetve annak következményeivel szembeni közönyt pedig a második. Az első két demográfiai átmenet elmélete a migrációt csak mellékes kérdésként kezeli, a feltételezett harmadik esetben viszont ez lesz a lényegi demográfiai jelenség, amely az alacsony termékenységgel együtt lényegi változásokat hoz az európai népségek külső fizikai jellemzőiben (bőrszín!), nemzeti identitásában, kultúrájában, társadalmi tapasztalataiban. Ilyen jelentős változás korábban – legalábbis erőszak nélkül – nem volt tapasztalható az európai történelemben. Mindennek bizonyítására a szerző rövid bevezetést tart az európai történelemben, a rómaiaktól a népvándorlásra át napjainkig, tanúbizonyságát adva sokoldalúságának, szintetizáló hajlamának, és szem előtt tartva az olvasó szellemi épülését.

A tanulmány elméleti kiindulópontját két tételbe foglalja a szerző. Egyrészt bármely népesség esetében, ahol a termékenység a reprodukciós szint alatt van, és a bevándorlás biztosítja a népesség stagnálását vagy növekedését, ott egy idő után a bevándorló eredetű népesség kerül számbeli fölénybe. Másrészt bármely reprodukciós szint alatti termékenységgű népességben bármely kisebbség, amelynek magasabb a növekedési rátája, mint a többségnek, előbb-utóbb számbeli többségre jut. A szerző ugyan felveti a vegyes házasságok, az összeolvadás, az integráció és asszimiláció problémáját, mint bizonytalan, hosszú távra nehezen modellezhető hatású tényezőket, de ezek mondanivalójának lényege szempontjából másodlagosak, az eredeti többségi népesség mindenképpen átalakul. Itt persze megint számos kérdés merül fel az olvasóban: pl. miért gondolja a szerző, hogy bármely népesség demográfiai, társadalmi összetétele, kultúrája változatlan volt és az kell, hogy legyen a jövőben is, ha viszont az integráció vagy asszimiláció sikeres, akkor problémaként marad mondjuk a bőrszín, a külső antropológiai jegyek változása...

A tanulmány nagyobb része részint az európai és amerikai bevándorlási adatokat elemzi, részint pedig hét európai ország népesség-előrebecslései alapján a jövő változásait igyekszik megragadni. A hét ország az EU népességének mintegy a felét adja, migrációval kapcsolatos előrejelzési adataik a függelékben találhatóak (I. Ausztria, Németország, Dánia, Hollandia, Norvégia, Svédország, II. Nagy-Britannia). A termékenység a fejlett országokban – az USA kivételével – mindenhol a reprodukciós szint alatt van, és a demográfusok többsége szerint tartósan ott is marad. A bevándorlás erősen nőtt az elmúlt ötven év során és a jelek szerint továbbra is erős marad. A 15 eredeti EU-tagállamban a bevándorló évenkénti száma meghaladja az egymilliót, a külföldön születettek aránya sok országban 10% fölötti, Ausztriában, Németországban, Luxemburgban, Svájcban 2000-ben magasabb volt, mint az Egyesült Államokban (12,3%). A fejlett világban egyedül Kelet-Európa egy részében, illetve Japánban és Dél-Koreában csekély a bevándorlás. Ebből következik, hogy a migráció a demográfiai változás fő faktora a legtöbb európai országban, akár közvetlenül, a bevándorlók révén, akár közvetetten, a

bevándorlók magasabb természetes szaporodása miatt. Így például Németországban vagy Olaszországban a bevándorlás ellensúlyozza a természetes fogyást, máshol pedig viszonylag jelentékeny népességnövekedés forrása. A bevándorlók mintegy kétharmada nem európai országokból származik, természetes szaporodásuk pedig magasabb, mint a honos népességé, részben fiatalabb korszerkezetük, részben magasabb korspecifikus termékenységi arányszámaik miatt. A jelenség alapvetően új, a II. világháborúig Európa – Franciaországot leszámítva – nem migrációs célterület, hanem kibocsátó régió. A változás igen gyors, ami a külső antropológiai jellemzők, a nyelvi, vallási, kulturális összetétel változását eredményezi. Coleman ennek alátámasztására részletesebben bemutatja a fekete vagy afrikai eredetű népesség arányának növekedését Nagy-Britanniában és Hollandiában. Tárgyalja a bevándorló eredetű népesség száma, aránya megállapításának, valamint előrejelzésük nehézségeit: a statisztikák elsősorban az állampolgárságot rögzítik, illetve az anya állampolgárságát tartják nyilván, és több országban a honosítások magas aránya elfedi a külföldi eredetű népesség valós (!) arányát. Világos tehát, hogy Coleman számára az állampolgárság megszerzése nem döntő mozzanat, attól még az idegen idegen marad, nem a politikai közösséghez való tartozás a lényeg. Több országban azonban a szülők születési helye alapján leválogathatók az „idegenek”, a második generációs bevándorlók is elkülöníthetők, állampolgárságra való tekintet nélkül. Szerzőnk ezekben az esetekben csupán azért érez elégedetlenséget, mert a harmadik generációs bevándorlók eltűnnek a statisztikákból, őket mindenhol a honos népességhez sorolják, ami az „idegenek” alulbecsléséhez vezet. Ez az eredménye annak, ha nem a tartósabb etnikai vagy faji kritériumokat vesszük alapul (!). A különbség pedig óriási lehet: Hollandiában 2003-ban pl. Coleman adatai szerint az idegen eredetű népesség aránya állampolgárság szerint 4%, míg etnikum vagy rassz szerint 19%. Sajnálatosnak tartja, hogy az angolszász országokkal ellentétben pl. Franciaországban alkotmányellenes az efféle statisztikai adatgyűjtés.

Az előrejelzések szerint a külföldi eredetű (nem a külföldi születésű) népesség aránya 2050-ben 15 és 32% között lesz a vizsgált országokban. A becslés azzal az alapfeltevéssel készült, hogy a bevándorlás intenzitása nem csökken a vizsgált időtartam alatt, és hogy a bevándorlókon belül az európaiak aránya folyamatosan csökken. Így az előrejelzést a század végéig meghosszabbítva arra az eredményre juthatunk, hogy pl. Svédországban vagy Hollandiában az „idegen eredetűek” többségre jutnak (külföldi születésűek és második generációs bevándorlók, állampolgárságra való tekintet nélkül). A szerző végül felteszi a kérdést, hogy mindezeket a változásokat lehet-e demográfiai átmenetnek tekinteni. A változás értékelése szerint gyors, egy évszázados intervallumon belül megy végbe. Előzmény nélküli, álláspontja szerint ez is „demográfiai átmenetre” mutat. A változást, az európai társadalmak sok szempont szerinti átforgóváltását visszafordíthatatlannak tekinti a jelenlegi demográfiai trendek alapján. Itt azonban maga is említ két olyan tényezőt, amely az előrebecslést bizonytalanná teszi: az egyik a fogadó országok bevándorlási politikája, a másik a spontán trendváltás lehetősége a migráció terén. Az előrebecslések a jelenlegi, Coleman által engedékenynek tekintett, bevándorlási politika tartós fennmaradásával számolnak, és értelemszerűen nem veszik figyelembe a jövő lehetséges demográfiai, politikai, gazdasági, társadalmi változásait. A változások tartóssága, visszafordíthatatlansága ezeknek a tényezőknek a függvénye. A demográfiai változások társadalmi, kulturális, politikai jelentősége pedig a jövőbeli integráció és asszimiláció sikerességétől függ. Mindezek a tényezők hiányoznak az előrejelzésekben, és ennyiben ma még a szerző értékelése szerint is bizonytalan, hogy

valóban nevezhetjük-e újabb demográfiai átmenetnek a változásokat. Coleman a jelenlegi politikai környezet fennmaradása esetén valószínűnek tartja a magas szintű bevándorlás fennmaradását. Ugyanakkor a bevándorló csoportok divergens demográfiai viselkedését (magasabb termékenység) több okból tartósnak valószínűsíti (kisebbségi státusuk, folyamatos pótló bevándorlás, egyenlőtlen helyzetük fennmaradása, vallási normákhoz való kötődés). Az asszimilációval kapcsolatban felveti, hogy a jelenlegi európai félelmek hasonlóak a 20. század eleji amerikai aggodalmakhoz, amelyek a tömeges, nem angolszász bevándorlást kísérték. Ezek az aggodalmak ott és akkor alapvetően bizonyultak, az amerikai (és az akkori francia) integrációs modell sikeres volt. Ma Európában véleménye szerint a bevándorlók összetétele (pl. muszlimok) és a liberális szemlélet, amely nem követeli meg a beilleszkedést, kétségessé teszi egy hasonlóan sikeres integráció megvalósulását. A változás ugyanakkor nem általános, a szerző szerint csak a fejlett országokra érvényes. A változások szerinte összességükben, néhány bizonytalan tényező figyelmen kívül hagyásával, tekinthetők „harmadik demográfiai” átmenetnek.

A tanulmány valós problémákkal foglalkozik (bevándorlás, európai népségek változása, bevándorlók integrációja), a ma előrelátható demográfiai változásokat próbálja – nézetünk szerint kissé korán – elméletbe foglalni. A szerzőt elsősorban az európai népségek és kultúrájuk iránti aggodalom vezeti. Mindkettőt konstansnak tételezi, figyelmen kívül hagyja azok állandó múltbeli változását. Magát a változást szemléli aggodalommal, ebben az értelemben nézőpontja eléggé általánosnak tekinthető. Ezért tanulmánya mindenképpen hasznos olvasmány, hiszen esszenciája azon képzeteknek, amelyek a bevándorlók integrációját nehezítik, és amelyekből a jövőbeli konfliktusok (legalábbis részben) származhatnak.

Óri Péter

REHER, D. S.: Towards long-term population decline: a discussion of relevant issues. (Hosszú távú népességsökkenés felé: a lényeges kérdések taglalása). *European Journal of Population*, 23. 2007/2. 189–207. p.

A szerző a következő évtizedek legfontosabbnak ítélt demográfiai folyamataival igyekszik szembesíteni az olvasót. A jelenlegi demográfiai trendek alapján eléggé nyilvánvaló, hogy a több évszázad óta tartó népességnövekedés lassan véget ér, és a kialakuló új népesedési rendszer lényegi vonása a népességsökkenés lesz. Ez nemcsak a fejlett világ sajátja lesz, hanem minden bizonnyal globális jelenséggé fog jelentkezni. Ezzel kapcsolatban az egyik lényeges kérdés az, hogy az ún. harmadik világ mikor, milyen mértékben fog osztozni az első kettő sorsában, illetve hogy a globális népességsökkenésnek melyek lesznek a legfontosabb következményei. A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Az utolsó három évszázad a népességnövekedés korszaka volt az emberiség történetében. Először Európa és általában a világ fejlettebb részének népessége indult egyre gyorsuló növekedésnek, majd a 20. század második felében a fejlődő országok is követték ezt a példát, minden addiginál gyorsabb növekedést produkálva. A növekedés csúcspontja az 1970-es évekre esett, amikor a Föld népessége évi 2% körüli növekedési ütemet mutatott, ami helyenként ennél lényegesen magasabb értéket jelenthetett. Mind-

ez a Föld népességének robbanásszerű növekedését eredményezte, ami – ha lassuló ütemben is – de ma is tart. Ugyanakkor a jelen demográfiai trendjei alapján nyilvánvaló, hogy a kivételes növekedési korszak végén járunk, Európában népességcsökkenést vagy természetes fogyást tapasztalhatunk egy ideje, és a fejlődő országok növekedési rátái is jelentősen csökkentek az elmúlt kb. 30–40 évben. E mögött egy olyan hosszú távú termékenységsökkenés áll, amely Európában és a fejlett országokban már több mint egy évszázada tart, míg a világ többi részén nagyjából 1960 és 1980 között kezdődött el. A folyamat következtében a termékenység különbségei ma jóval kisebbek, mint ötven évvel ezelőtt, világszerte vagy reprodukciós szint alatti termékenységet mérnek, vagy pedig teljesen nyilvánvalóan e felé tart a fertilitás. Az egyetlen kivétel talán Fekete-Afrika, ahol szintén jelentős a termékenységsökkenés, de a folyamat nem túl régen kezdődött, a termékenység szintje még mindig igen magas, így az előrejelzés lehetőségei még igen korlátozottak. E térség kivételével a termékenység jelenlegi szintje és változásának tendenciája, a szülőképes-korú nők számának csökkenése, a születések számának csökkenése alapján mindenhol népességcsökkenés és öregedés jelezhető előre. Európában vagy néhány fejlett kelet-ázsiai országban (Japán, Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr) mindez már bizonyosság, máshol szintén a népességcsökkenés és az öregedés a legvalószínűbb forgatókönyv, de azok kezdetének időpontja, üteme, mértéke különböző lehet. Ennek ellenére a Föld népessége – döntően a harmadik világ fiatal korstruktúrája miatt – még évtizedekig nőni fog, a mai előrejelzések szerint 8–9 milliárd fővel 2050 körül érheti el a legmagasabb értékét, de addigra a strukturális változások odáig jutnak, hogy a növekedés mindenhol csökkenésbe fordulhat át a század második felében.

Az alacsony termékenység kiváltotta tartós, globális népességcsökkenés egyedülálló jelensége az emberi történelemben, megértéséhez, következményeinek felméréséhez nem rendelkezünk történeti tapasztalatokkal. Eddig két jelentős, tartós, kontinentális méretű népességcsökkenést ismerünk. Az egyiket, a 14. század közepi pestisjárványt követő évszázados európai hanyatlást (kb. egyharmadával csökkenhetett a földrész lakossága) a járványos halandóság, a másikat, Amerika őslakóinak a felfedezést követő évszázadban bekövetkező mintegy 70%-os pusztulását pedig a járványok és az alacsony termékenység okozták. A csökkenés gondolata is idegen számunkra, az uralkodó diskurzus szerint a sikeres társadalmakat ma is egyértelműen a népességnövekedés jellemzi, a csökkenés pedig hanyatlásról, működési zavarokról árulkodik.

A szélsőségesen alacsony termékenység oka – bár kétségkívül szerepük van a gazdasági kríziseknek, bizonytalanságoknak, a családpolitika meglétének vagy hiányának, a reprodukciós magatartás halasztásának is – a fejlett országokban bekövetkezett hosszú távú társadalmi átalakulás, amelynek egyik igen lényeges vetülete a demográfiai átmenet volt. A demográfiai magatartás változása mögött jelentős gazdasági, társadalmi átalakulás állt, majd a demográfiai átmenet maga is fontos társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális változások kiindulópontja lett. A demográfiai átmenet kiindulópontja többnyire, de nem mindenhol, a halandóság javulása volt, amelynek okai igen szerteágazók, majd ennek nyomán változik a termékenységi magatartás, a korszerkezet, a családi munkamegosztás, a nemi szerepek, a gyermekek iskoláztatásához, értékéhez kapcsolódó képzetek, az egészségi állapot értékelése stb. Mindez serkentette a gazdasági növekedést, kiváltója volt a széleskörű gazdasági, társadalmi, politikai modernizációnak, kulturális átalakulásnak. A demográfiai változás és a társadalmi átalakulás kapcsolatában kulcsszerepük volt a nőknek. Tőlük indult ki elsősorban a házas termékenység

korlátozása, vagy a család egészségének fokozott védelme. A demográfiai átmenet egyik leglényegesebb eredménye a női ún. reprodukciós hatékonyság növekedése volt. A halandóság javulása következtében a kívánt családnagyságot rövidebb idő alatt és kisebb emberi erőfeszítés árán érték el. A változás első fázisában még nincs szó a normák átalakulásáról, a korábban megszokott családnagyság fenntartása váltotta ki a termékenység korlátozását, a demográfiai átmenet kezdetén a házasság termékenység még emelkedhetett is valamit. Ezt követően azonban a termékenységkorlátozás megszokottá, a kisebb család normává vált, a sok gyereket kevesebb, de gondosabban nevelt, egyre jobban iskolázott gyermek váltotta fel. A reprodukciós hatékonyság növekedése az értékbeli és gazdasági következményeivel előfeltétele volt a nők munkába állásának, általában véve helyzetük megváltozásának. A nők társadalmi helyzetének változása viszont kihatott a férfiakéra is, főleg a 20. század közepétől a nemi szerepek közötti különbség csökkent, a nők iskolázottsága, gazdasági aktivitása egyre közelebb került a férfiakéhoz, a családi költségvetéshez való hozzájárulásuk egyre jelentősebb lett. Gyökeresen megváltoztak a gyermekvállalással, családdal kapcsolatos normák, a nők sikerességének többé már nem kizárólagos záloga a gyermekszülés és a család. A normák változása eredményezi azt, hogy az emberek reprodukciós magatartásukat egyre inkább az őket körülvevő világ impulzusai szerint alakítják, a problémák sokasodása a termékenység süllyedést eredményezi. A problémák, a gyermekvállalás közege társadalmanként különbözik (pl. az egyéni karrierambíciók jelentősége, a fogyasztói igények, a nők iránti munkapiaci kereslet, illetve a munkavállalásuk iránti igény a családokban, a megfelelő partner megtalálásának nehézségei, a párválasztással kapcsolatos igények emelkedése, a lakás- és állásproblémák, a nemi szerepek milyensége, a férfiak részvétele a házimunkában, gyermekevelésben, a gyermekvállalás esetén bekövetkező alacsonyabb életszínvonal vállalása iránti hajlandóság, a gyermekvállalást segítő családpolitika és intézmények megléte vagy hiánya). Ezek a különbségek magyarázzák a társadalmankénti termékenységi különbségeket, de a tendencia mindenhol ugyanaz. Reher szerint a demográfiai átmenet kiváltotta társadalmi változás következménye az ún. „második demográfiai átmenet” is. A hatékonyabb fogamzásgátlás lehetősége, a nők fokozott munkavállalását igénylő és ösztönző gazdasági változások, az anyagi gyarapodás és a fogyasztás iránti igények emelkedése, azok mesterséges gerjesztése váltja ki a minden addiginál alacsonyabb termékenységet és az együttélési formák változását. Ebből a (történelmi) perspektívából nem a „második demográfiai átmenet”, hanem a „baby boom” a kivételes jelenség, amely magyarázatra szorul.

Kérdés, hogy a fejlődő országok is ezt az utat járják-e be majd. Ma még sokan bíznak abban, hogy ezekben az országokban csak a népességnövekedés lassul le, de a termékenység a reprodukciós szint felett marad. Reher ezzel szemben a fent vázolt folyamat valószínűsége mellett érvel, hangsúlyozva, hogy ez csak az egyik – bár igen realisztikus – forgatókönyv. A termékenység ma már 60 országban süllyedt a reprodukciós szint alá, ezek között nemcsak fejlett országok képviseltetik magukat. Ma már tény, hogy a harmadik világban a halandóság és termékenység csökkenése elindult, és kb. kétszer olyan gyors ütemben zajlik, mint Európában a demográfiai átmenet idején. Elkezdődött az öregedés folyamata is, amely szintén gyorsabb, mint a fejlett világban. Csökken a befejezett családnagyság, a termékenykorú nők és a születések száma, a termékenységszökkenés mértéke felülmúlja a halandóságét, ami szintén különbözik az európai átmenet során tapasztaltaktól. Nő a reprodukciós hatékonyság, a nők helyzete, iskolázottsága változik, különböző gazdasági, társadalmi, kulturális kontextusban

ugyan, de hasonló demográfiai folyamatok zajlanak, mint a világ fejlettebb felén. Mind ez az európai „fejlődési idealizmus” („developmental idealism” – A. Thornton) érvényesülését látszik mutatni.

Ennek következtében a harmadik világban az Európában elnyújtott, kétfázisú, a baby-boom által megszakított termékenységsökkenés sokkal gyorsabban látszik előrehaladni, így a reprodukciós szint alatti termékenység nem sokkal a fejlett országok után ott is általános jelenség lehet. Az öregedés folyamata sokkal gyorsabb lehet, az általa okozott gazdasági, társadalmi kihívások igen súlyosak lehetnek, és szinte egy időben jelentkeznek a nyugati világ hasonló problémáival. Mindez fokozhatja a gazdasági, fejlettségbeli különbségeket, a demográfiai változások jelentős részben a nyugati technológiai vívmányok átvételéből származnak, de a gazdasági, társadalmi modernizáció lehetőségei többek között a demográfiai problémák miatt igen szűkösek lesznek.

Az alacsony termékenység következtében a reprodukciós korú női népesség száma és aránya is tartósan csökkenni fog mindenhol, ami akkor is tartóssá teszi majd a népességsökkenést, ha a termékenység zuhanása megáll vagy megfordul. Vannak különböző mértékben optimista forgatókönyvek, amelyek mérsékelt termékenységgel számolnak, de a globális népességnövekedést csak a termékenység radikális növekedése állíthatná meg, ami ma szinte elképzelhetetlen. A globális népességsökkenésnek persze vannak pozitív vetületei is, kétségkívül csökkenhet a környezeti terhelés, a természeti erőforrások szűkössége, de ez nem zárja ki az erőforrások elosztása körüli konfliktusok lehetőségét. A társadalmi, gazdasági következmények viszont tartósak és súlyosak lehetnek. A reprodukciós és munkaképes korú népesség számának és arányának csökkenése a munkaerőhiányon, magas adókon, a kereslet csökkenésén, a növekvő arányú nem termelési célú befektetéseken keresztül érinteni fogja a gazdasági növekedést, az életszínvonalat, a jóléti rendszerek fenntartását. Az esetleges megoldási lehetőségek (nyugdíjkorhatár-emelés, nők munkavállalásának fokozása, bevándorlás ösztönzése, a juttatások csökkentése) a jelenlegi demográfiai trendek mellett Reher véleménye szerint csak részleges orvosságot jelentenek. Kulcsszerepe a gyermekszám növekedésének lenne, de a szerző ezzel kapcsolatban pesszimista. A családpolitikai erőfeszítések hatása is csak korlátozott lehet nézete szerint, amint azt az észak-európai országok példája mutatja, ahol jelentős politikai támogatás mellett is a termékenység évtizedek óta a reprodukciós szint alatt van. (Noha magasabb, mint pl. Dél- vagy Közép-Kelet-Európában.) Az alacsony termékenység oka a korábban kifejtettek értelmében a demográfiai átmenet, amely végső soron megváltoztatta az értékeket, amelynek következtében a termékenységi döntés individuálissá vált, és már nem szabályozzák úgy a családdal kapcsolatos normák, mint korábban. Az alacsony gyermekszám és a magánérdeket a közérdek fölé emelő individuális, a külső körülményeket az életszínvonal, a fogyasztás lehetőségei szemszögéből mérlegelő döntés vált normává. Mindez elsősorban azért fordult át a reprodukciós szint alatti termékenységbe, mert a fenntartható emberi reprodukció és a liberális piacgazdaság jellemzői (a családtól független karrierambíciók jutalmazása, a mindent átható fogyasztói modell, a fokozódó individuális bizonytalanság) ellentétbe kerültek egymással. A gyermekvállalás a jövőbe vetett bizalmat is jelent, ami a lezajlott társadalmi, gazdasági, kulturális átalakulás következtében megrendült. A szerző szerint a társadalmi és kulturális stabilitás elvesztése okozta azt, hogy a demográfiai átmenet nagy vívmánya, a reprodukciós hatékonyság növekedése mára veszélyesen alacsony termékenységre váltott. Mindez véleménye szerint azzal jár, hogy a népességsökkenés jelentős és tartós lesz. Ugyan több termékenységi forgatókönyv van, de mindegyik

alapján számolhatunk népességcsökkenéssel a jövőben. A történelemből tudjuk, hogy mindig elindulnak egy idő után kompenzációs mechanizmusok, egy jövőbeli normaváltás nem elképzelhetetlen, de ma még nem világos, hogy erre mikor, hogyan, milyen körülmények között fog sor kerülni. Reher azon a véleményen van, hogy ezek csak jó idő múlva jelennek majd meg, addig a jövő generációknak meg kell barátkozniuk az alacsonyabb népességszám és talán az alacsonyabb életszínvonal gondolatával. A tanulmány legfőbb célkitűzése a problémák felvetése és az ezzel kapcsolatos viták kezdeményezése volt.

Óri Péter

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2007. No. 3.

- HUMMER, R.A. – POWERS, D.A. – PULLUM, S.G.–GOSSMAN, G.L.–FRISBIE, W.P.: Egy újra felfedezett paradoxon: csecsemőhalandóság a mexikói eredetű népesség körében az Egyesült Államokban.
- FREEDMAN, V.A. – SCHOENI, R.F. – MARTIB, L.G. – CORNMAN, J.C.: Krónikus állapotok és leépülés az időskori fogyatékosokban.
- CAI, L. – LUBITZ, J.: Igaz volt a fogyatékosok fokozott előfordulása az időskorú amerikaiak körében 1992 és 2003 között?
- YI, Z. – GU, D. – LAND, K.C.: A gyermekkori társadalmi-gazdasági körülmények kapcsolata az egészséges öregkorral a legidősebbek körében Kínában.
- KRAVDAL, O.: A közösségi családstruktúra hogyan befolyásolja az egyéni halandóságot Norvégiában.
- WAGMILLER, R.L.: Faj és a munkánélküli férfiak területi szegregációja Amerika városaiban.
- LICHTER, D.T. – PARISI, D. – GRICE, S.M. – TAQUINO, M.C.: A faji szegregáció országos becslése Amerika kisvárosaiban és vidéki területein.
- GUZZO, K.B. – FURSTENBERG, F.F.: Az amerikai férfiak többpartnerű termékenysége.
- MANLOVE, J. – RYAN, R. – FRANZETTA, K.: Fogamzásgátlási minták a tizenévesek szexuális kapcsolataiban: a kapcsolatok, partnerek és a szexuális történetek szerepe.
- AHITUV, A. – LERMAN, R.I.: Milyen kölcsönhatás van a családi állapot, a munkavállalási szándék és a jövedelem között?
- COHEN, Y. – HABERFELD, Y.: Önszelekció és jövedelmi asszimiláció: a korábbi Szovjetunióból származó bevándoroltak Izraelben és az Egyesült Államokban.
- DONNER, W.R.: A katasztrófa politikai ökológiája: az 1998–2000 között előfordult amerikai tornádó-halálozások és -sérülések előfordulását befolyásoló faktorok elemzése.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION
az Európai Népesedési Társaság folyóirata
2007. No. 3–4.

- GAUTHIER, A.H.: A fiatal szülővé válás: a felnőttkorba való átmenet nemzetközi áttekintése.
- ELZIGA, C.H. – LIEFBROER, A.C.: A fiatal felnőttek családi életpályáinak destandardizálása: nemzetközi összehasonlítás.
- SETTERSTEN, R.A.: Felnőttkorba való átmenetek: a demográfiai változás és az emberi fejlődés összekapcsolása.
- WINKLER-DWORAK, M. – TOULEMON, L.: Nemi különbségek a felnőttkorba való átmenetben Franciaországban: létezik konvergencia a jelenkori időszakban?
- AASSVE, A. – DAVIA, M.A. – IACOVU, M. – MAZZUCO, S.: Az otthonelhagyás szegénnyé teszi az embert? Eredmények 13 európai országból.
- HANGO, D.W. – LE BOURDAIS, C.: Korai együttélés Kanadában: kapcsolat az iskolai végzettséggel.
- AASSVE, A. – BILLARI, F.C. – PICCARRETA, R.: A felnőtté válás fonala: a fiatal brit nők munka-család életpályái.
- FUSSEL, E. – GAUTHIER, A.H. – EVANS, A.: A felnőtté válás heterogenitása: Ausztrália, Kanada és az Egyesült Államok példája.
- GRANT, M.J. – FURSTENBERG, F.F.: Változások a felnőtté válás folyamatában a kevésbé fejlett országokban.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata
2007. No. 1–2.

- CARRIERE, Y. – KEEFE, J. – LEGARE, J. – LIN, X. – ROWE, G.: A népesség örege-
dése és a családösszetétel: jövőbeni hatások a házi gondozási szolgáltatásokra.
- LUY, M. – CASELLI, G.: A migráció okozta szelekciós hatások megjelenése a regioná-
lis halandósági különbségekben Olaszországban és Németországban.
- GIORGI, P. – MAMOLO, M.: Az idősebb kori termékenység dinamikájának
dekompozíciója az olaszországi régiókban az 1955–2000 közötti évekre.
- TORRI, T. – VIGNOLI, D.: Az olaszországi népesség előrejelzése, 2005–2055: egy
sztochasztikus megközelítés.
- GAVALAS, V.S. – SIMPSON, L.: Etnikai csoportok szegregációja Manchester két
kerületében.
- GABRIELLI, G. – BORGONI, R.: Életkor az első szexuális kapcsolatkor Olaszország-
ban: területi megközelítés.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
 az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2007. No. 3.

- MANNING, W.D. – LONGMORE, M.A. – GIORDANO, P.C.: A házasság változó intézménye: serdülők együttéléssel és házassággal kapcsolatos várakozásai.
- PROULX, C.M. – HELMS, H.M. – BUEHLER, C.: A házasság minősége és az egyéni jólét: egy meta-elemzés.
- NEFF, L. – KARNEY, B.N.: Stressz az új házasságban.
- CORNELIUS, T.L. – ALESSI, G.: A kommunikációs tréningek viselkedési és pszichológiai összetevői: érinti-e a téma az eredményt?
- AMATO, P.R. – HOHMANN-MARIOTT, B.: Olyan bomlófélben levő és szilárd házasságok összehasonlító vizsgálata, amelyek válással végződtek.
- CLARKWEST, A.: Házastársi különbözőség, rassz és a házasság felbomlása.
- MATJASKO, J. L. – GRUNDEN, L.M. – ERNST, J.L.: A családi élet kockázati tényezőinek strukturális és dinamikus folyamatai.
- PADILLA-WALKER, L.M.: Az anya-gyermek kapcsolat jellemzői a serdülők értékrendszeréhez és viselkedéséhez viszonyítva.
- FEINBERG, M.E. – KAN, M.L. – HETHERINGTON, E.N.: A szülői konfliktusok hosszú távú hatásai a szülői szerep visszautasítására és a serdülők beilleszkedési zavaraira.
- LONGEST, K.C. – SHANAHAN, M.J.: A serdülők munkaintenzitása és droghasználata: a szülők közvetítő és mérséklő szerepe.
- FRISCO, M.L. – MULLER, C. – FRANK, K.: A szülők házasságának felbomlása és a serdülők iskolai teljesítménye: összehasonlító metodikai megközelítés.
- SUN, Y. – LI, Y.: A szülők válása késő serdülőkorú megtapasztalásának faji és etnikai különbségei.
- HUANG, Ch. – HAN, W.: Gyermektámogatási erőfeszítés és a serdülő fiúk szexuális aktivitása.
- BOEHENKE, K. – HADJAR, A. – BAIER, D.: Szülő-gyermek érték hasonlóság: a korszellem szerepe.
- D'ONOFRIO, B. – TURKHEIMER, E. – EMERY, R. – HARDEN, K.P. – SLUTSKE, W. – HEATH, A.C. – MADDEN, P. – MARTIN, N.G.: Az instabil házasság generációk közötti átörökítésének genetikai vizsgálata.
- CUBBINS, L.A. – KLEPINGER, D.H.: Gyermekkori család, etnicitás és droghasználat az életciklus folyamán.
- SHARP, E. – GANONG, L.: Szürke élet: nők tapasztalatai a házasság elmulasztásával kapcsolatban.
- MARSIGLIO, W. – HINOJOSA, R.: A többpás családok menedzselése: mostohaapák avagy az apák szövetsége.
- PARK, H.: Egyedülálló szülők és a gyermekek olvasási készsége Ázsiában.
- WEDEN, M. – KIMBRO, R.T.: Az első házasságkötés és a dohányzás abbahagyásának időzítésében mutatkozó faji és etnikai különbségek.

2007. No. 4.

- KOROPECZKKYJ-COX, T. – PENDELL, G.: A nemek viselkedésének különbsége a gyermektelenséggel összefüggésben az Egyesült Államokban.
- DEUTSCH, F.M. – KOKOT, A.P. – BINDER, K.S.: Főiskolai lányok tervei az egyenlőségen alapuló házasságok típusairól.
- COOKE, L.P.: Tartós politikai hatások a háztartási munkamegosztásra az újraegyesült Németországban.
- GLAUBER, R.: A házasság és a gyermekvállalás fizetésben megmutatkozó hátrányai az afro-amerikaiak, a hispán eredetűek és a fehérek körében.
- GAERTNER, B.M. – SPINRAD, T.L. – EISENBERG, N. – GREVING, K.A.: A szülők gyermeknevelési magatartása és az apák csecsemőgondozása közötti korreláció.
- BRONTE-TINKEW, J. – RYAN, S. – CARRANO, J. – MOORE, K.A.: Az együttlakó apák szándékai és viselkedése a szülés előtt és részvételük az újszülött gondozásában.
- KNOESTER, C. – PETTS, R.J. – EGGEBEEN, D.J.: Az apaság iránt elkötelezettség, a jólét és a társadalmi részvétel a fiatal, hátrányos helyzetű apáknál.
- WHITEMAN, S.D. – MC HALE, S.M. – CROUTER, A.C.: Longitudinális változások a házassági kapcsolatokban: a leszármazottak pubertáskori változásainak hatása.
- LAVEE, Y. – BEN-ARI, A.: A munkával kapcsolatos stressz: feljegyzett napi események tanulmányozása.
- LEHMILLER, J.J. – ADNEW, C.R.: A marginalizáció észlelése és a romantikus kapcsolat stabilitásának előrejelzése.
- DREBY, J.: Gyermek és hatalom a mexikói vegyes etnikumú családokban.
- OSBORNE, C. – MC LANAHAN, S.: A partnerkapcsolat instabilitása és a gyermek jóléte.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2007. No. 2.

- BOURDIEU, J. – KESZTELBAUM, L.: Az öregek élete egy öregedő világban. Időskorúak Franciaországban, 1840–1940.
- RUTHERFORD, D.: Malthus és népesedési probléma megoldásának három megközelítése.
- VILLENEUVE GOKALP, C.: Út a sikeres adoptáláshoz. Egy franciaországi vizsgálat.
- MAZAN, R. – GAGNON, A.: Családi és környezeti tényezők hatása a hosszú életre a történelmi Quebec-ben.
- CALVES, A.-E.: Túl szegény a házassághoz? Városi foglalkoztatási krízis és a férfiak első együttélési kapcsolata Burkina Faso-ban.
- CAMBOIS, E. – ROBINE, J.-M. – MORMICHE, P.: Valóban csökkent a fogyatékkal élők száma Franciaországban az 1990-es években? A Francia Egészségi Vizsgálatban feltett kérdések elemzése.

2007. No. 3.

- VILA, M.R. – MARTIN, T.C.: A külföldi nők gyermekvállalási szokásai egy új bevándorlási célországban: Spanyolország esete.
- GROENEWOLD, G. – VAN GINNEKEN, J. – DE BRUIJN, B. – DE BEER, J.: A halandóság becslése a népszámlálások között időszakra kohorsz módszerrel: a Sallamon szigetek példája.
- PRIoux, F.: Franciaország demográfiai helyzete: az utóbbi harminc évben legmagasabb termékenység.
- REY, G. – FOUILLET, A. – JOUGLA, E. – HEMON, D.: Meleghullám, normális hőmérséklet-fluktuáció és halandóság Franciaországban 1971 óta.
- LABORDE, C. – LELIEVRE, E. – VIVIER, G.: Életpályák és emlékezetes események: hogyan mesélik el az emberek életüket. A tények és a biográfiai képzetek elemzése.
- SAMUEL, O. – VILTER, S.: A gyermek születése: biográfiai mérföldkő és az esemény észlelése.
- CATTAN, D. – MALLETT, A. – FEINGOLD, J.: A tunéziai zsidók tuberkulózis halandósága a XX. század első felében.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2007. No. 4.

- PRESTON, S.H. – WANG, H.: Intrinsic növekedési arányszámok és nettó reprodukciós arányok vándorlás esetén.
- RAVALLION, M. – CHEN, S. – SANGRAULA, P.: Újabb bizonyítékok az általános elszegényedés urbanizálódására.
- REHER, D.S. – SANZ-GIMENO, A.: A történeti reprodukciós változások újragondolása: egy spanyol város longitudinális adatai.
- PARISH, W.L. – LAUMANN, E.O. – MOJOLA, S.A.: Szexuális magatartás Kínában: trendek és összehasonlítások.
- CHUNG, W. – DAS GUPTA, M.: A fiú preferencia csökkenése Dél-Koreában: a fejlődés és a közpolitika fejlődése.
- WESTOFF, C.F. – FREJKA, T.: Vallásosság és termékenység az európai mozlímok körében.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2007. No. 5–6.

- VOSS, P.R.: Demográfia mint területi társadalomtudomány.
- DE CASTO, M.: Területi demográfia: lehetőség a politikai döntések jobb megalapozására a különböző döntési szinteken.
- DE BEERR, J. – DEERENBERG, I.: A holland regionális termékenységi különbségek előrejelzését segítő modell.
- GREEN, G.P. – SANCHEZ, L.: Még mindig kérdés a termelő szektor?

- HARRIS, R. – JOHNSTON, R. – BURGESS, S.: Szomszédság, etnikum és iskolaválasztás: a geodemográfia statisztikai kereteinek szélesítése.
- KUMAR, N.: Területi minták tervezése demográfiai és egészségügyi adatfelvételekhez.
- REIBEL, M.: Területi Információs Rendszerek (GIS) és területi adatfeldolgozások a demográfiában: áttekintés.
- REIBEL, M. – AGRAWAL, A.: A népességszám légi interpolálása előre meghatározott adatokkal.
- PAN, W. – CARR, D. – BARBIERI, A. – BILSBORROW, R. – SUCHINDRAN, C.: Erdőirtás az equadori Amazonas mentén: területi és időbeni jellegzetességek elemzése.
- SHOULTZ, G. – GIVENS, J. – DRANE, W.: Városiasság, szívbetegség és geográfia: esettanulmány a Bayes-féle térbeli modellezés és a kompozit-index alkotása terén.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
2007. No. 1.

- BLACKER, J. – AKI, M.M. – JONES, G.: Válasz az öt éven aluliak iraki halandóságára (1980–89) vonatkozó becsléseket ért kritikára.
- BOLLEN, K.A. – GLANVILLE, J.L. – STECKLOV, G.: Társadalmi-gazdasági helyzet, állandó jövedelem és termékenységi látens változós megközelítés.
- RINDFUSS, R.R. – PIOTROWSKI, M. – THONGTHAI, V. – PRASANTHUL, P.: A lakáskörülmények vizsgálata valódi ingatlanpiac hiányában.
- BRAS, H. – NEVEN, M.: A gyermekek hatása a nők migrációjára Belgium és Hollandia két vidéki körzetében, 1829–1940.
- BONGAARTS, J.: Késői házasodás és HIV-járvány Fekete-Afrikában.
- CHEUNG, S.L.K. – ROBINE, J.M.: Az élethossz növekedése a halandóság visszaszorítására. Japán példája.
- JANKER, M.A. – van der VAART, A.W.: Hiányzó adatok pótlása a történeti demográfiában.

2007. No. 2.

- STECKLOV, G. – WINTERS, P. – TODD, J. – REGALIA, F.: A szegénységellenes programok nem várt hatásai a gyermekvállalásra a kevésbé fejlett országokban: tapasztalatok Latin-Amerikából.
- GLEI, D. – HORIUCHI, S.: Csökkenő nemek szerinti különbség a magas jövedelmű országok élettartamaiban: a halálozás korszerkezeti különbségeinek hatásai.
- CHEN, J. – XIE, Z. – LIU, H.: Fiúpreferencia, anyai egészségvédelem és csecsemőhalandóság a vidéki Kínában, 1989–2000.
- KLEIN HATTORI, M. – LARSEN, U.: Anyai státus és párkapcsolat a tanzániai Moshiban, 2002–2003.
- DE VALK, H. – BILLARI, F.C.: Migráns és holland fiatalok életkörülményei: a családi hatás feltárása.

- NEUMAN, S.: A termékenység valóban kapcsolódik a vallásossághoz? Megjegyzés Adsera, A. cikkéhez: „Házasság termékenység és vallásosság Spanyolországban, 1985 és 1999” (Population Studies 60/2. 205–221.)
- ADSERA, A.: Válasz Neuman megjegyzésére („A termékenység valóban kapcsolódik a vallásossághoz?”)

2007. No. 3.

- KALMIJN, M.: Nemzetközi különbségek a házasság, együttélés és válás terén Európában, 1990–2000.
- KULU, H. – VIKAT, A. – ANDERSSON, G.: Településnagyság és termékenység az északi országokban.
- MURPHY, M. – GRUNDY, E. – KALOGIROU, S.: A halandóság családi állapotbeli különbségeinek növekedése a legöregebb életkorig hét európai országban, 1990–99.
- NIHTILA, E. – MARTIKAINEN, P.: A háztartás jövedelme és más társadalmi-gazdasági tényezők az időskorúak hosszú távú intézeti gondozásában Finnországban.
- JANSSEN, F. – KUNST, A.: A múlt trendjei közötti választás az öregkori halandóság jövőben trendjeinek előrebecsléséhez.
- HOSEGOOD, V. – FLOYD, S. – MARSTON, M. – HILL, C. – MSGRATH, N. – ISINGO, R. – CRAMPIN, A. – ZABA, B.: A magas HIV gyakoriság hatásai a gyermekek árvaságára és életkörülményeire Malawiban, Tanzániában és Dél-Afrikában.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata

2007. No. 128.

- SHAW, Ch.: Az Egyesült Királyság nemzeti népesség-előrejelzéseinek ötven éve: mennyire voltak pontosak?
- WILSON, B. – SMALLWOOD, S.: A házasság jelenlegi trendjeinek megértése.
- EVANS, H. – VICKERS, L. – WRIGHT, E.: Kormányzati adatforrások használata a kivándorlás becslésénél.

2007. No. 129.

- BAUERE, V. – DENSHAM, P. – MILLAR, J. – SALT, J.: Közép- és kelet-európai bevándorlók: területi elhelyezkedésük.
- KEILMAN, N.: Az Egyesült Királyság népesség-előrejelzésének perspektívái: mennyire sikeresek az előrejelzések a hasonló európai országok előrejelzéseire viszonyítva?

2007. No. 130.

- DUNNELL, K.: Az Egyesült Királyság változó demográfiai képe: A Nemzeti Statisztikus éves jelentése a népesedésről.
- DINI, E. – HORSFIELD, G. – VICKERS, L.: Külföldi adatok felhasználása a kivándorlási adatok javítására.
- UREN, Z. – GOLDRING, S.: Az időskorúak vándorlási trendjei Angliában és Walesben.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

2007. No. 3–4.

- VAN DE KAA, D.J.: A második demográfiai átmenet koncepciójának előfutára.
- LESTHAEGHE, R.J. – NEIDERT, L.: A második demográfiai átmenet az Egyesült Államokban: kivétel a szabály alól vagy iskolapélda?
- MEYER, T.: Mire használható a politikai demográfia?
- HEIGL, A.: Demográfiai fejlődés és gazdaság: mit remélhetünk?
- SALT, J.: Európai migrációs folyamatok: hatások és politikai gondok.
- HECKMANN, F.: A vándorlók integrációs trendjeinek empirikus vizsgálata, 1995–2004.
- AVRAMOV, D. – CLIQUET, R.: Xenofóbia és a bevándorlók integrációja. Az európaiak magatartása a külföldiekkel szemben.
- GIRTLEK, R.: Sumus de vagantium. Vagabundok, költők és száműzöttek. Xeni és Barbaroi.
- HEILIG, G.K.: Az ENSZ népesség-előreszámítása.
- FUX, B.: A népesség-előreszámítások újragondolása. Tudományszociológiai elemzés. Svájc népesség-előreszámítása, avagy a népeségtudomány igényei.
- ULRICH, R.E.: A XXI. század népességfejlődésének kilátásai.
- COLEMAN, D.: A fejlett világ jövője: néhány elhanyagolt demográfiai kihívás.
- SCHMID, S.: A demográfiai ellentmondások elemzése az EU huszonhét országában és azok periferiáján. Fejlettségi különbségek és vándorlási potenciál.
- CHESNAIS, J.C.: Az Egyesült Államok és a Európai Unió. Demográfia és hatalom.
- MAI, R. – SCHLÖMER, C.: Újabb menekülési hullám: a vidékiek bevándorlása az agglomerációkba.